

ПБб 430/199

199 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 199

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

СЛИКЕ ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

СВЕСКА ТРЕЋА

0

ID=16408071

Бб 430/199

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Б. 45437.36

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXX. БР. 199.

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

СЛИКЕ
ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА

СВЕСКА ТРЕЋА

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „СВ. САВА“ М. СЛАДЕКОВИЋА
Бранкова 16. — Телефон 249.
1927.

27.

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ.

Ретко је који од наших уметника тако готово једнодушно тачно процењен као што је Јанко Веселиновић. Неко му је преценио извесне његове споредније особине, неко их потценио, неко мимоишао; али, премда не увек са потребном мером, нико није занемарио оне главне, које га начинише приповедачем и песником сеоског живота: свежину његових слика тог живота и топлоту којом их је он надахнуо и загрејао.

Несумњиво изразитије и пуније него ли антропогеографи и други научници који описују народни живот рећиће наш живот на свима странама и његове типове, наши приповедачи и романописци који казују тај живот са талентом и интуицијом. Научници посматрају живе људе, опште особине, начине живота, истављају етнологске, социолошке, етнопсихолошке проблеме, и постављају системе. Али

Јанко М. Веселиновић родио се 2. маја 1862. Основну школу свршио је у селу Глоговцу у Мачви, четири разреда гимназије у Шапцу; учитељску школу учио је у Београду. Од 1880. био је учитељ у селима Свилеуви, Глоговцу, затим Шапцу и Коцељеви. 1889. постао је председник коцељевске општине, 1892. био је опет учитељ у Шапцу. Од 1893. је у Београду: помоћник уредника *Српских Новина*, неко време коректор у Државној Штампарији, заступник драматурга Народног Позоришта, уредник часописа *Звезда* (1897.—1901.) Умро је 14. јуна 1905. у Глоговцу. — Детаљнију биографију и детаљну библиографију, поред опште оцене дела Јанка Веселиновића дао је Г. Јеремија Живановић у предговору *Хајдук Сџанка* (*Српска Књижевна Задруга*, књ. 150). Опширнији есеј о Веселиновићу дао је Јован Скерлић (*Писци и књиге*, II). — Овде је дат синтетичан поглед из данашњице на цео књижевни рад овог доброг и обилног популарног приповедача.

је предност уметности у томе што она оживотвори; она оживи живот и стави га у покрет помоћу психолошке истине појединаца и драматичности догађаја које казује. Тако народну душу, у свему у чему она има своје особености и нарочитих својих ставова, изражавају и чувају неколико приповедача који су имали талента, и кроз своје јунаке и преко њихових сусрета и сукоба отелотворили особености својих крајева. Има их који су се љубављу укотвили у том животу, саживели се са њим, па и сами не гледају и не виде по животу друкчије него људи тог краја. Такви се не дижу у редове великих и моћних списатеља; они остају као надахнути казивачи свог завичаја. Најизразитији такви приповедачи уметници међу нашим јесу Стјепан Митров Љубиша и Јанко Веселиновић. Зато што су у себи имали уметничког, они су најбоље изнели атмосферу својих крајева, издвојили особености људи, њихових начина живљења и навика и изражаја. Стјепан Митров Љубиша изразио је живот своје најуже постојбине у који је сав био урастао; и он је изврстан приповедач баш зато што је сав био његов, и што је захитио из извора око себе, као најталентованији међу вештим причаоцима свог краја. Тако је и зато и Јанко Веселиновић, надахнут животом у коме је сав био, и постао израз његов, и кроз своја дела сликовито га дао у сликама које је прелио љубављу. И као што је С. М. Љубиша причалац брђанског поднебља и његов песник, Јанко Веселиновић је причалац и песник равничарског живота. И овлашна паралела између њих двојице показала би како су и колико обојица као производ својих завичаја, на свој начин давали њину душу. Љубишини брђани су беспослени, глагољиви, речити, резонери а ипак оштри, ратници, дипломате кад је потребно. Из прича Јанка Веселиновића указује се друга атмосфера: равнице, дуге, мирне, тешке, препуне родом и радом и бригом за тај род. Њена поезије је зато друкчија и сасвим своја: и идила и невоља

њеног живота изилазе из богатства земље, и из борбе са њом и око ње. Сва схватања људи, њихови ставови и говори, сукоби, њихове храбрости, слабости и зла, радости и жалости, добијају отисак богате, плодне земље. И из прича Јанка Веселиновића, по којима је изражавао разнолика збитија равнице Мачве, подиже се и као утисак остаје поезија равничарског живота: срећена села са стајама и вајатима, мир, борбе без оштрине, сем у једном тренутку кад се плане. Плаховитост, дуго припремана, плане одједном, у тренутку када се хоће да поремети неки вајкадашњи, утврђени поредак. Иначе живот отиче својим лаганим, равномерним течењем. По дану плугови засецају у тешку, дебелу земљу, и за њима газе знојни радници; или жетва и косидба поврста војску радника; — а по ноћи посело скупи момке и девојке, и док попци секу ваздух, диже се дах са земље из које бије храна, и разастире се мистична монотонија раскриљене равнице, препричавају се језовите или обичне приче, и заврши се простом еротиком здравих људи. Преславе окупе домаћине на договор, жене на разговор, а момке и девојке у коло, припремају се свадбе, или темпераментнији уговарају отимачине. У јесен и зиму монотонија је дуга, и само свадбе и славе подижу грају и весеље. Али у том животу има страсти, љубави и мржње, које створе сукоб и драму. — Сав тај, дуго исти, равничарски живот изражен је у опсежном делу Јанка Веселиновића. У њему је он, као глас своје Мачве, дао еп о једном делу опште душе.

Кроз своје многобројне приче Јанко Веселиновић је казивао тај живот једним својим начином, једноставно и једнотоно у целини и у главном, али непосредно и упечатљиво. Начин његовог доживљавања, и изражавања и уобличавања доживљеног био је прост и већином сличан. Он нема широки обухватајни поглед, видовито разгледање, танану анализу, ни моћнији и савршенији израз. Главну његову снагу сачињавају својства:

дубоко осећање причаног живота и дубока љубав према њему, складно природно причање, и убедљиво смештање ситуација.

Причање његово је народско. Није то просто и течно причање којим су већином испричане народне бајке; тон је у њега друкчији: тон је то говорења народног човека, сељака из његова краја. Он му даје цео ток народски; и поентирање и непосредност, али га вешто води и склада. При томе нарочито воли дијалог, кога често изврсно води и помоћу њега изводи драматичност догађања. Чак и они дуги а у кратким реченицама дијалози, када нису превише развучени, имају свог смисла и значаја, јер конкретно и истинито покажу говорнике и случај због кога говоре. Он бира из говорења својих јунака, тражи, и готово увек налази, у њему оно што је битно по случај или карактеристично по личност. Често изведе да целу причу (као што су *Кумова клеџва*, *Преслава*, *Кмеџ Илија*) отприча неки од учесника. И што је најважније, поред тачности често успева да очува меру, да искаже кратко и збијено, без развлачења која се тада намећу. У томе правцу, у целини, има у његовим причама баналности и развучености, али доста добрих целих прича, и добрих места у готово свакој причи.

У то такво причање Веселиновић готово не уноси своја објашњења, своју анализу. Она није била у природи његова талента, ни за оквир и тон овако извођених слика сеоског живота. Анализа би шкодила овако изношеном животу — као што је и оштетила неколико његових прича. Он је могао да нахвата много чињеница из живота својих јунака, и да их повезује својом анализом, — и да опет личности не буду јасне и убедљиве. Анализа у књижевном делу не мора да даје, и често не даје ни код крупнијих писаца, нарочитих резултата. Главно је да је део живота који се приказује емотивно проживљен. Анализа долази затим и у други ред; она подразумева објашњавања самога

писца, његова тумачења и разлагања, и треба имати велики дар да се доведе у склад живот који се исказује и објашњавања која уноси уметник. Веселиновић није имао тај замашни дар. Али је он имао нешто необично важно за приповедача уметника: имао је проживен у осећању живот чији ток приповеда, интуитивно познавање својих јунака, живу представу драме коју изводи. Зато је у његовим причама све брзо казивано, има мало описа, људи су овлаш и брзо окарактерисани. Зато, иако је описивао сеоски живот, нема код њега пејсажа; за пејсаж треба имати анализаторски дар: да се сликарски издвоји природа за себе, и затим да се опет споји са људима који у њој одигравају свој живот. Зато у његовим причама живот нема сложености и типови су прости. Рекло се чешће — Веселиновићу као и многим другима — да прости живот и прости типови које је он сликао и немају ничег сложенијег и финијег, па да с тога он није ни могао да се упусти у анализовања. Међутим то није тачно. Простота није у животу, него у оном који га описује; ако су људи прости, и немају велику скалу осећања и многобројност мисли, живот није прост, и сви проблеми око њега и из њега. Видовитији разматрач открио би многе проблеме баш код тих простих људи. Код Јанка Веселиновића, просто, његов таленат није био сложен, па животу који је отицао око њега није похватио сложености. Али је зато он тај живот непосредно, ако не свестрано, оно јако осећао и саосећао са својим јунацима, и зато су типови његови ипак довољно чврсто постављени: он им осећа животни пут, главну линију њихова живота и с тога је дао свеже, јасне, истините слике из њега.

Разуме се да је та истинитост релативна са талентом какав је имао Јанко Веселиновић, сагледана само из једног угла. Његове су приче реалне. И кад је удесио да доживљај причају сами сељаци, врло вешто и живо, са свима њиховим погледима, са целом њиховом психологијом у коју се Весе-

линовић саосетљиво сав уживљавао, и кад прича доживљај он сам — све је могућно, реално; нема сцена које не би могле и да се десе. Отуда је животна слика коју даје живописна и истинита. Али она је живописна и истинита само са гледишта његових јунака и по њиховим скученим резоновањима. Веселиновић није посматрао ни са једног одвојеног и вишег стајалишта, јер у себи није имао дубље философског, нити је на људе и живот са његовим манифестацијама гледао са разних страна, јер није био резонер и имао је благу природу и ражаљив и мек темпераменат. Приче његове зато имлју релативну истину, непосредности и живости, но немају позадине и ширину. Он је био сувише уживљен у живот који слика, сувише је и сам израз тог живота, и с тога га гледа из једног угла. Он га је емотивно проживео, обасјао га са једне стране, но слика тако добијена, реална и јасна, неосветљена је и са других страна. Али је ипак тако давао приче сконцентрисане, рађене са једног становишта, са једном израђеном сасвим простом философијом живота — слике живота из самог тог живота.

То такво сликање Мачве појачано је јако емотивном основом приповедача. Јанко Веселиновић је имао покретљиву, узбуђајну, саосетљиву душу, која је љубављу прожела цело његово дело. И онде где је причање чисто народско, и онде где је посматрање сувише уско, његов благи, љупки, поетски темпераменат додавао је један нарочити тон, особену његову боју. То лично његово подизало је поетску, уметничку вредност његових простих прича, и то доцнији његови ревносни и многи подражаваоци — који су иначе похватили све особености и појединости његова манира — нису могли да дају. Та емотивност донекле је сметала, јер га је спречавала да развије критичност, да свестраније и критичније промотри живот. Али је она уносила топлину, појачавала уметност прича, и отуда у њима има ритма правог живота, атмос-

фере проживљеног живота, покрета. Кад се прочита цело његово дело, и са свима слабијим или неистинитијим, намештеним сценама, остаје иза читања пун утисак представљаног живота, и из дела саосети се више но што је испричано.

Инвенција његова није имала велика посла. И најобичнији догађај могао је да послужи као предмет за причу. Он би га тачно отпричао, довео би догађање до једног драматичног момента, или до неколико драматичних момената, своје причање прелио би топлином и љубављу према људима — и створила би се јасна слика. Нарочито је знао да изводи драматичност ситуације: да мирне јунаке своје доведе до одлучног става, ефективног геста који обично преокрене ситуацију опет на прави пут — на пут којим су дотле ствари несметано ишле. Разуме се да је из тога начинио манир, једнострано извођење расплета. Његови јунаци су готово увек исто карактерисани, сцене готово увек на исти начин вођене. Зато међу његовим јунацима нема крупнијих, представничких личности, које би остале као типови. То је и због тога што је Јанко Веселиновић био израз тог народа и његове душе, и из његових прича остаје општа атмосфера живота, ритам општег живота у коме се губе појединци.

Доцније, када је у свом немирном животу изгубио непосредан додир са животом чији је израз био, Веселиновић је хтео своја дела да израђује и другим средствима, и у њима да даје живот који није могао песнички да проживи. Та дела отпадају, и остају она у којима је узбудљиво приповедао живовање у својој Мачви. Он остаје најдаровитији израз свог завичаја, од кога је добио сву снагу коју је имао. Зато је његово приповедачко дело и у целини у колико се односи на Мачву, природно, истинито, живо. Целина је убедљива, исказује емотивно живот, иако не моћно, иако једнострано и једнотоно.

Књижевни дар Јанка Веселиновића није био за шире конструкције, за већа дела у којима би

захватио и ускладио опсежније и дубље. Он се лепо сналазио у кратким облицима; за дуге облике није био његов дар. Зато од шест романа које је замислио и потхватио довршио је свега два: *Хајдук Сџанка* и *Сељанку*. — *Хајдук Сџанко* прича о доживљајима по Мачви за време Првог Устанка. У њему има добрих одломака, са лепим особинама које је показивао у кратким причама, али је неискрен, патетичан и наиван већим делом. *Сељанка* је најјача међу његовим већим делима. Она је у ствари повезан дужи низ слика из сеоског живота какве је давао у својим приповеткама. Ту је, везујући хронолошки доживљаје једне прости сељанке, поетски извео један живот ванредно богат по љубави и пожртвовању, које је дубоко осетио. Остала четири романа није довршио; међ њима *Борци* садрже неколико бољих одломака, који се из дела могу извадити и уврстити у његове слике из сеоског живота. — Две драме, које је писао у друштву са другима, *Ђидо* и *Пошера*, не значе у развоју националне драме и — нарочито *Ђида* — могу да се одржавају по позорницама као свежије сцене за најширу драмску публику.

У своје време, крајем XIX века, Јанко Веселиновић био је међу најбољим нашим књижевницима. Био је срећно нашао своју жицу и обилато је искористио провукав је кроз један низ инспирисаних, свежих слика мачванског живота. Поред тога он стоји и остаје још и као најбољи *народни* књижевник у најужем смислу: књижевник чија уметност може увек да потреса оне многе и жељне, благодарне читаоце. Приповетка иде данас другим путевима; приповедачи истражују и налазе друга, друкчија средства, сасвим природно, све више префињују свој облик и имају све ужу публику. Јанко Веселиновић имаће је заслужено увек доста. Штета је што јој није оставио још коју бајку — за које је нарочито имао нежности, мек тон, умешност у причању и убедљивости — за прост народ,

као Толстој, просту и уметничку. — Једно време било их је доста који су ухватили манир Веселиновића, и банализовали и предмет како га је он налазио, и средства којима га је израђивао. Само, они нису имали да даду ону истински емотивну, поетску основу, која диже и најобичнији предмет, ону интуитивну моћ помоћу које се изграђује уметничко дело.

Српска Књижевна Задруга штампала је већ раније две збирке *Слика из сеоског живота* Јанка Веселиновића (I. 1896., II., 1899.) Ту је изабрано 19 приповедака, међу којима се налазе његове најбоље и најкарактеристичније. Ова трећа збирка у издању *Задруге* одабирана је тако да прикупи још између осталих његових најуспелијих приповедака. Она, тако изабрана, има нешто више разноликости него прве две. Иако све приповетке Веселиновићеве имају извесно обележје које им је наметнуо његов у једном правцу израђен темпераменат, ипак их има разнолико обојених. Тако у овој збирци *Преслава* је жива слика једног пуног, свечаног дана сеоског живота како га гледа један од простих учесника тог доживљаја; *Кмет Илија* је нешто појачан, али чест, злочести тип из сеоске средине, опет живо описан од једног припростог сељака, са неком иронијом која иде кроз целу причу; *Делије* су ведре, исто тако са нешто ироније, слика богатог мачванског живота, чије питоме и наивне људе духовито варају два лукава дошљака; *Бела врана* је врло горка слика из живота младе сеоске учитељице; *Пустинињак* је нешто наивна идила са свежим описом равничарског јутра; *Чудан човек* је приповетка у којој је помоћу неколико анегдота живахно изведен тип сеоског кавгације; *Свекрва* је обрађенија, шире схваћена драма из сеоског породичног живота са неколико ефектних места; *Вечност* и *Туђи слуга* су бајке; *Писмо са села* описује једног простог човека и показује како

је Веселиновић интимно знао и јако осећао живот својих земљака, јунака прича његових. — Са тим сликама из сеоског живота ова трећа књига Веселиновићевих приповедака у издању С. К. Задруге хоће са оним првим двома да употпуни извод из опширног приповедачког дела Јанка Веселиновића,

Бранислав Миљковић

О ОВОМ ИЗДАЊУ.

Од Јанка Веселиновића остало је преко 150 приповедака, сем романа. Неке од њих су штампане у збиркама или у засебним издањима, неке су остале по листовима и часописима. Збирке су: *Слике из сеоског живоџа* (1886., 1888. и 1891. и издања С. К. Задруге 1896. и 1899.), *Слике из учиџелског живоџа* (1890.), *Пољско цвеће* (1896. и 1891.), *Од срца срцу* (1893.), *Рајске душе* (1894.), *Зелени вајати* (1895.), *Сџари џознаници* (1896.), *Мале џриче* (1902.) Те збирке су покупиле повећи број приповедака, али су многе остале по листовима и часописима. — Уредник ове збирке, да би њу припремио, прочитао их је готово све које су наведене у библиографији Јанка Веселиновића (предговор Г. Јеремије Живановића пред *Хајдук Сџанком*, С. К. Задруга, бр. 150), која је, према испитивањима, углавном потпуна. Није могао доћи само до прича: *Идиоџи*, *Мушкобања*, *Тук на лук*. — За ову збирку бирао је уредник оне које су му се учиниле најуспелије. Међу другима, које нису ушле овде, има их у одељцима често бољим но што су у овим изабраним, али су оне у целини мање успеле.

Ове изабране приповетке штампане су овде у главном по хронолошком реду, изузев двеју бајки (*Вечностџи*, *Туђи слуга*), које су добиле место при крају, испред *Писма са села*, да не би стојале у средини, између реалистичких слика из сеоског живота.

Хронолошки ред приповедака у овој књизи је овај:

1. *Преслава*, — по напомени писца написана 10. децембра 1887.; штампана први пут у *Шабач-*

ком Гласнику, 1888., бр. 36—40; затим унесена у збирку *Сѣтари ѿзнаници* (Београд, 1896.);

2. *Кмеѿ Илија*, — по намени писца написана 8. јуна 1888., штампана у *Преодници* 1891., бр. 4—5;

3. *Делије*, — штампана у збирци *Пољско цвеће* (Београд, 1890.);

4. *Бела врана*, — штампана у *Учиѿељу* 1890.; прештампана у збирци *Слике из учиѿељског жи-воѿа* (Београд 1890.);

5. *Пусѿињак*, — штампана у збирци *Од срца срцу* (Београд, 1893.);

6. *Вечносѿ*, — штампана у засебној књизи (Београд, 1894.);

7. *Туђи слуга*, — штампана у *Делу V* (1895.);

8. *Чудан човек*, — штампана у *Дневном Лисѿу* 1895., бр. 72; прештампана у *Звезди* 1899., бр. 108 и 109, и у збирци *Мале ѿриче I*. (Београд, 1902.);

9. *Свекрва*, — штампана у *Звезди*, 1899., у бројевима од 16. маја до 15. септембра; прештампана са причом *Пуница* у засебну књигу (Београд, 1904.);

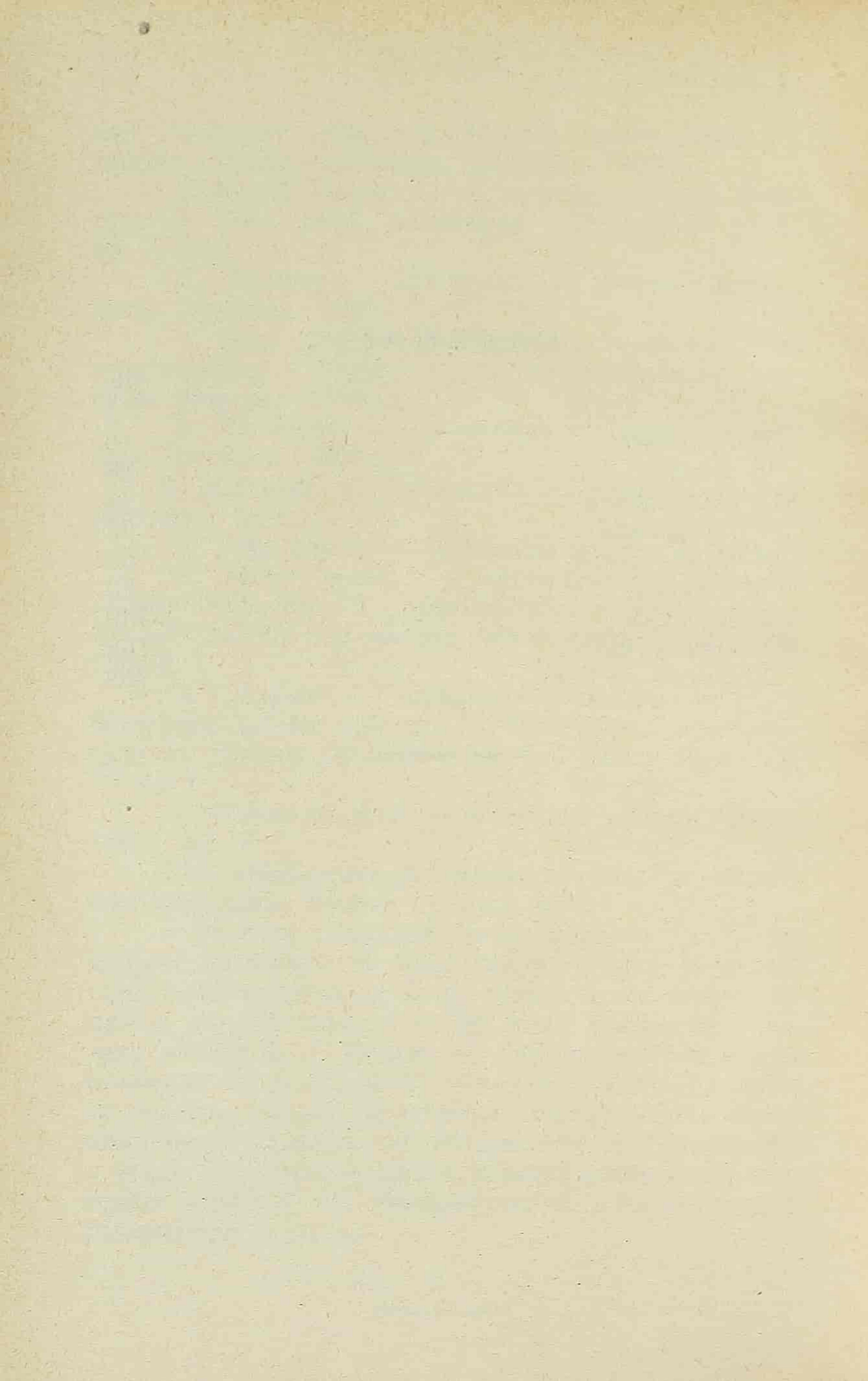
10. *Писмо са села*, — штампано у *Новој Искри*, 1900., бр. 2.

Ове приповетке штампане су овде са незнатним изменама. Измене су биле ове:

1. Извесне сложене речи које су биле раздвојене, штампане су овде спојено; тако је штампано *зайѿим* место за *ѿим*, *сасвим м. са свим*, *оѿкуд м. од куд*, *ѿомало м. ѿо мало*, *узалуд м. у залуд*, *збогом м. С Богом*; 2. Облици *нећу* и *нећеш* стављани су место *не ћу* и *не ћеш*; 3. Исправљене су извесне ситније правописне грешке; 4. На неколико места повезана су по два или три параграфа у један; 5. Интерпункција је местимично измењена, према логичној; 6. Исправљене су неке очигледне штампарске грешке.

САДРЖАЈ

	стр.
I <i>Кмеї̄ Илија</i>	1
II <i>Преслава</i>	16
III <i>Делије</i>	28
IV <i>Бела врана</i>	41
V <i>Пусїињак</i>	52
VI <i>Чудан човек</i>	65
VII <i>Свекрва</i>	72
VIII <i>Вечностӣ</i>	140
IX <i>Туђи слуга</i>	162
X <i>Писмо са села</i>	169

КМЕТ ИЛИЈА.

...„Рђан је то од света! Питаш: откуд му? А знаш ли шта је штука? Е, па она — кад нема шта — једе свој род. Тако и он — очију ми! Ет', ја сам му рођени пријатељ — његова Миросава у мојој кући — па, ништа то!... Он, тако, само граби: „дај мени, дај мени!...“ Да му меље девет воденица, и да му даје сва Тамнава — све му је мало. Гине му из очију, па — то ти је! А 'тео је туђице, поганац. Воли добро вино — ама пије и цеварике кад је цаба. Воли добар дуван, ама пуши и мог зеље; воли масан залагај, ама једе и посне папуле, па све слади! Ако 'оћеш да си му прав — даји једнако, а подај деведесет и девет пута а не дај једаред — ниси дао ништа! И онда ти је душман гори од Турчина. А његове каве у мејани — јок. Дођи му кући — ни чаше ракије. Пита: „Што си дош'о“? Ти му велиш: тако и тако, мало пара, или нешто друго. — „Е, Бога ми, нема“... И то је све. Осврћи се ваздан — ништа“. Ето тако је.

Мене мрзи и да га видим. Ет' само нека га погледим, па сам већ љутит. А, вала, и гадан је, да — пљунеш. Глава ка' чутура, чело ка' пољана, обрве ка' честа, очи ка' жижак, нос ка' краставац, бркови ка' јежеве бодље, а уста ка' „липничке вратнице“. Омален, погурен, лети кошуље, зими чакшире; на глави мален вес, на леђима гуњ, у десној руци штап а у левој дугачак чибук, иде па муља очима ка' да је појео полог. Дође међу људе. „Помоз' Бог,“ — па се тек одвоји и седне сам те дрми и ћути ка' риба; само чујеш како пућка и пљуцка. Ако га што упиташ — он дигне главу, упиљи у те

очима, пљуцне, и тек рекне: „братац мој љубезни“. То му је била свака друга реч. Ако му што спориш — он онда вели: „вактички“ и „вакт“. То га је изучио онај Бошњак, учитељ, а док он није дош'о, није то говорио. Ако га наљутиш, он окрене главу — па ни да те погледа; заглаба чибук и претура неке „планете“ по глави.

Тако с нама сељацима; а нека дође само ко у швапском оделу — он сместа устане, спусти чибук на астал, накисели лице, левом се руком маши веса, а десну пружи и вели:

— Добро дош'о, господине!

Зато га је власт пазила, и како дође у село било капетан, било сам ћата, одмах питају:

— Где је газда Илија Копчаревић?

И онда иду његовој кући. Он њима тамо — био пост био мрс — пече прасе или јагње. Ту се они прочасте и преноће, па иду даље, а он оно прасе или јагње и вино у'вати на првом интересу.

Тако је то, брате, ове ми мајке земље — сви ћемо у њу — а могу се, вала, заклетити и у сто намастира да је тако.

Само да видиш шта је даље било.

Кад дође први рат, власт смени кмета Пауна, па отера на Јавор. Оде све. Из моје куће одоше само двојица на Јавор, а један на Дрину. Опусте село, брате! Оста нас неколико матораца да „дежурамо“, и жене. Илију власт постави за кмета.

Море, мрзи ме да причам како је било! Само, ејвала женама! Е, јес' чуо, мајчин сине: што жене онда осоколише, то нема!... О жању, о косе, косе, брате!... о вежу, о дену, о вршу!... Не може се то казати!... Још нигде сунца, а она упртила колевку на леђа, забацила срп на лево раме, узела преслицу, па — граби уз брег. Од нас и није било никакве вајде. Морали смо се воскати једнако око мејане и суднице да разносимо наредбе. Једва уграбим који часак, те отпаркнем кући или на њиву да видим шта раде.

Већ ми досадило. Да није маторог Јанка да

проајначи мало, па зло!... Тако једно јутро седимо и смејемо се његовом преклапању, док — ето ти Илије. Промоли главу на врата, па зовну Јанка. Диго' се и ја.

— Које добро? — пита Јанко.

— Братац мој љубезни!... није добро! — вели он.

— А шта је?

— Братац мој љубезни!... траже коморције.

— Па? — упита Јанко.

— Братац мој љубезни!.. мораш ти ићи.

— Е? — упита Јанко опет.

Он повуче из чибука, зачкиљи очима, пљуцну, па рече:

— Братац мој љубезни!... мораш!... Истина, тамо је згибеније... али мораш! Није вајде, братац мој љубезни!

Јанко заколута очима.

— Шта велиш?.. згибеније!

— Ја!...

— Па зар баш ја?

— Е, шта ћеш?

— А четворица отишла, а саме жене?

— Е, шта ћу?... Братац мој љубезни... власт тако наређује!

Већ му дошло оно око ка' она сићана парица, само сјакти.

— Ама, Илија брате!.. Гледај, ако икако може...

Он се, лола, санћин, мало наљути, па викну:

— Шта 'оћеш ти, братац мој љубезни?!... Ваљда смо овде да се ценкамо — а?... Нема ту, братац мој љубезни! Кад гину наша деца — нека и ми изгинемо!

Па нам окрену леђа и оде судници.

Јанку стале очи ка' батал сат. У лицу сав ка' крпа. Само ме погледа.

— За њим! — рекох ја.

— А куд, брате?

— У судницу!...

— А које ћу му јаде?

— Зар не видиш шта 'оће! — рекох ја.

Јанко слеже раменима, саже главу, па — оде...

Стојим ја пред мејаном: — чекам шта ће бити. Људи шапућу; мејанџика се налактила па ћути... Напољу славио дан, па сунце већ прижиже. Шором ни тике ни човека. А мени 'нако... некако тешко: само би псов'о. Гледам право преда мном... деца цаворе... сама пустиња! А тамо од Шкодрића куће, у брегу, чује се запевка; знам, запева Вемија, дошла писма да је погинуо Милић... И мени се стеже нешто око срца; и ја помисли' на своју душу, тамо на Јавору, па се заплака'!... Шта ћу!.. Зар мени не може стићи тако црн глас, колико сутра? Па ми се узмути утроба, и ја готово утрча' у мејану...

— Шта је, Јосипе? — пита Плејан.

— Море, мани! — велим — пусто све!...

— А, пусто, ја!

— И мој Ђура рањен — вели жалостивно Петар Томић.

— А кад?

— Још у првој битци... Јуче дође писма од Игњатовог Јеротије, вели: ударио куршум кроз бутину. Жене надале дреку, а ја побего' лепо од куће; не могу да слушам!

— Па, лече ли га?

— Ја... у болници је.

— А где?

— Ко зна! — рече Петар. — Иш'о би да га тражим — али где?

Покупи устима, покупи, па му ударише сузе...

Ја утеко' из мејане. Сузе ме облиле, па не могу прословити. Чујем Плејана где вели:

— Ја, тако је!... 'оћемо рат!.. 'оћемо рат!.. а ето рата.

— Ко га желео у — кући му био! — вели Јеврем Брисић.

Погледам на шор — иде Јанко. „Шта ли је?“ — мислим. У то и он дође.

— Шта је?

— Једва!

— Остајеш ли?

— Е, шта ћеш?... Ваља млатнути рђом о земљу. Дадо' десет дуката... али — ћути!

Замало — ето Радојице кнешчића.

— Петре и ти Плејане... 'ајте, зове вас кмет.

Они одоше. Знао сам зашто. И Јанко ћути...

Не одоше ни они. Он позва Игњата Јовића и Ђиду... И они се вратише. Он дође у мејану, па одреди: да са Игњатовим и Ђидиним колима иду и Марјан Ђусић и Крста Џебраковић. До душе, њима двојици није прич'о ништа о „згибенију“ — јер су оба сиротиња. Дотераше кола, њи' два се поздравише, па — одоше. И он, Илија оде опет у судницу... Ђутасмо, ћутасмо, док тек рече Јанко:

— Ја плати'!

— И ја! — вели Ђура.

— И ја! — вели Петар.

— И ја! — вели Игњат.

— Богме, брате, десет дуката није шала! — рече Плејан и уздану...

— Бијемо Турке, а ево аге овде! рече Игњат.

Они ћуте, и ја сам ућутао... Вала Богу! Мене је обишло...

* * *

Паде мрак, ја нисам те ноћи им'о посла, зато се кренем кући... Идем, а нешто ми се тешко навалило на прси, па не могу да дишем. Ребра, сав „сепет“ ка' да је неко притег'о шином: штогод данем, све ми мало... Дођем кући — деца се тек вратила с рада, Поставише синију. Седо' и ја, ал' не могу да једем... све се то ућутало.

'Ајд, вечерасмо, дигоше синију, зачистише мрве.. Радојка (сна) дође те ме изу и опра ми ноге.

— 'Ајде лежите децо!

Они одоше. Ја легнем на креветац. Окрени се тамо, окрени овамо, аја!... сна никако!... Устанем, узмем поњаву и јастук, па изађем у авлију, прострем поњаву, наместим јастук, легнем — сна нема те нема!.. А једнако ми тешко... Па да би ми, ваљда, још теже било — напале и буве и комарци...

изедоше, па то! А тамо у шуми 'укти совура, а шаров режи, па ми све то дере кроз уши; па се напрегоше прса и напе срце... И ја удри комарце и себе, и псујем свој живот, и грдим ноћ што је без месечине и звезде што жмиркају!

Е, већ овлада мука — па да цркнем! Узмем лулу те запалим... И срце изгорело и уста огорчала — ама дуван разговара. Растера комарце, ублажи муку... Седим и мислим о деци. И прелазим, у памети, свуда, и гледам и' како чувају стражу и како спавају крај ватре; а Турци с друге стране само вребају... После бој... И они трче и траже један другог да су заједно, ако би кога ранили... П'онда... ех!... несрећно је срце родитељско! Свашта помисли.

П'онда мислим о кући и овим женама... Како раде, ка' соколице! А шта ће бити с њима, ако се пријатељ Илија и на ме натера? Оно, једаред могу платити, па и дваред, вала... али после нема!... А он 'оће пара, рђан! Али... опет сам држ'о да неће баш на ме! Та пријатељи смо; и ја нећу викати на њега што толико граби!... Шта ћеш! Сам је Бог оставио кајишарлук на земљи!...

Јес', Бог!... Он сам!... Има, знам, преповетка: како су ишли он, Бог, и свети Никола и свети Петар, па се распоредили: Бог напред, мало подаље, за тим, свети Никола, па онда свети Петар. Сретну тако једног сиротана — баш је било у очи Никола-дне. Он упртио дванајестаче с вином, па жури кући. Бог му назове: „Добро вече“! — „Бог ти помог'о!“ — вели сирота. — „Шта ти је то у бурету?“ — „Вино; сутра славим.“ — „Дај ми мало да пијем.“ — „А ко си ти?“ — „Ја сам Бог“... — „Е, не дам! — вели сирота. — У тебе има свашта доста, па дајеш само газдама, мени никад; не дам ни ја теби!“... И тако прође поред Бога. Сретне светог Николу. И овај му се каже ко је, и поиска да пије. — „Не дам ни теби! — вели сирота. — Ти си моја слава, па, ето, морам да купим да прославим!“ Сретне светог Петра. Петар мртав жедан,

„Дај брате, да загасим жеђ!“ — „А ко си ти?“ — „Ја сам свети Петар“. — „Е, 'ајд пиј! Ти мени бар донесеш леба!“ ...

Буде то криво Богу, па заповеди да оном сиротану роди шеница што боље може. А он, јадник, није ни им'о више земље осим то под шеницом... Кад већ дође до руке, заповеди Бог оном нечасном (под лево ли га колено!) да наведе облак и побије оном сву 'рану на струку!... Овај прода попу. Не прође три дана — лед поби сву њиву. Богу буде криво кад чује шта је овај урадио, па заповеди: да се за три дана шеница поврати, и да буде боља него што је била. Свети Петар опет каже овоме: „Врати половину пара, па прими штету!“ Овај тако и уради, јер поп једва дочека. Тако му опет дође сва 'рана. Бог се још више наљути, па рече: „Нека не нађе више него из вршаја пола кола!“... Свети Петар опет јави овоме и каже му: „Насађуј све сноп по сноп, па врши; да се ниси шалио више“... Овај послуша, па 'ране доваљане и сувише. Онда Бог рекне: „Е, сад видим шта је. То моји сведи раде. Па лепо: *сд данас нека осџане кајишлук међу људима*“.

И, ето, тако. Сам је Бог оставио кајишлук; па кад он неће Илији ништа — шта ћу му ја?... И шта могу ја? Боље је да се чиним невешт!

Тако сам мислио и смислио. А шта би'? Кога сврби нека се и чеше! Знаш, кад грми свак се боји!

Ама сна баш никако! Само пућкам и већ ми се стужило. Погледам на небо: — избила зорњача, избила „крмећала“, и — већ забелило!... О мајку му! Баш ти је ова летња ноћ ка' решето: — тек се с једне стране сунце смири — на другој већ излази!

Устанем, прекрстим се и одем на бунар да се умијем. И деца почеше већ устајати. Док ја наго' дваред три чутуром, и сунце се роди. Наредим пос'о и сиђем мејани.

Нема још никога. Одем до суднице — ни тамо никога. Дође ми у памет да одем до Илијине куће.

И одо'!... Нађем га где седи. Нешто брзо покри пешкиром — кад уђо' — па се намргоди.

— Братац мој љубезни! које је добро?

— Па, вала, ништа, пријатељ-Ико; дођо' да видим шта радиш...

— А шта ћу радити, братац мој љубезни? Не цепам свиле!...

— Није да рекнеш да је каквом намером... Ја... 'нако... знаш...

— Шта?

— Ништа! Како... ка' човек...

Би ми криво... Зашкиљио у ме, па не умем ништа да му кажем.

— Добро, братац мој љубезни, добро! Изађи и очекни.

Шта ћу му — изађо'! Док ти зашушта сам дукат, брате.

— То је јучерањи' педесет дуката — помислим ја, 'нако, у себи. Мало после он изађе. Натуштио се ка' време, а у руци носи некаку артију.

— Видиш ти ово, братац мој љубезни?

Он ми показа оно три пут „прецврцано“ црвеним плајвазом.

— Није никако добро, не бој се, братац мој љубезни!

Мене нешто ледну. Да није оно за војску. Погледам у њега — он обрн'о главу, па ћути. Наједаред се диже, па ми рече:

— Седи, пријатељу! Јеси за ракију?

— Па, вала, јесам — реко' чудећи се шта му би да ме нуди ракијом.

— Анице, де донеси мало ракије и „испеци“ каву.

Први пут после „пријатеља“ прекрстио сам се са његовом чутуром. Али ми није било до тога. Пекло је мене, море, шта пише у оној артији.

— Па шта пише, пријатељу? Да није што за децу, за војску?...

— Није, братац мој љубезни, није, нема за децу ништа, него за мене.

— А шта, пријатељу?

— Шта? Ето шта... Дао сам војника, братац мој љубезни. И мој ђак, ето, џаба писарује и све... Па опет траже... Ето, у писми овој, од господина капетана, тражи се да дам све сено са ливаде што је преко пута суднице. Капетан вели: Нареди нека сено покоси и покупи, братац мој љубезни, па да дотерам где су државна сена...

— Па шта мислиш, пријатељу? — реко' ја.

Знаш, би ми га жао. Има ту петнаест сена.

— Шта ћу рећи, братац мој љубезни? Што мора бити — мора.

— Ја.

— Него, братац мој љубезни, дела ти да ми попијемо коју, па иди да зовеш људе. Знаш, кнешчић ми треба једнако, братац мој љубезни.

— Па, зовнућу, пријатељу.

— И заказаћеш им, братац мој љубезни, да је од мене доста. Нека сваки себи понесе 'леба.

— Па и није право да их ти 'раниш!

— Тако је, братац мој љубезни!

Пописмо ту још по коју ракију и каву, па се онда дигосмо: он судници, а ја у село да сазовем раднике.

Сутрадан паде косац на ливаду и до мрака оборише. Дуг летњи дан, па се брзо осуши. Позвасмо народ те покупи и садену све о својој 'рани.

Али Илија не даде ником сена ни сламице. — Све остаде у његовом котару!...

* * *

Криво ми је што сам лаг'о свет, али шта ћу?... Ко сме ту и једну рећи? Бој'о сам се, брате, себи, па то ти је! Не знаш како је угурсуз кад се на кога испизми! Не мари он низашто. Он само 'оће да те сатре; и онда, ако треба лагати — он слаже, само ако ти може наудити.

Елен, стиже ти од власти наредба да се купи „крезиција“. Сви смо имали пуне руке посла; а

Илија опет ни с ким не 'теде ићи до са мном. Тек само викне кнешчића:

— А где је Јосип?

Ја већ ту.

— Е, братац мој љубезни! 'ајде.

Па у доњи крај. Заређамо из куће у кућу: — толико шенице, толико кукуруза, толико зоби, толико сена. Све се то после вуче судници, па одатле куд окрену... Мука је била гледати саме жене како се муче око злоћуди' коња; али се то Илије није ништа тицало. Није га се тицало и ако се која сиротица заплаче да нема.

— Држави мора бити, братац мој љубезни!

— Али немам! Треба ову сиротињу за'ранити.

— Ради — па за'рани, братац мој љубезни.

— А коме да радим?

— Коме знаш!.. Скини-де и онај кајиш сланине, Јосипе!..

— Али чиме ћу децу омрсити?

— Не морају ни мрсити; скидај!

А знам да она то не мора дати! Муке су то кад човек не сме да рекне!

Тако дођосмо некој баба Смиљани, тамо у Клисуре. Сирота, нема петла за душом. Он узе и ту избичкавати. Мени већ би тешко, па му реко':

— Остави је, пријатељу Ико, зар не видиш да нема ништа?

— Ко, зар она?.. Паре она има, братац мој љубезни!

— Откуд јој?

— Прича ми кнешчић. Синоћ се купала у Тамнави, па он смотрио да има у појасу.

— Па, оставила сирота ваљда неку цркавицу за са'рану.

— Каку са'рану?.. И шта ће она у глуво доба да се купа?

— Немој је дирати, пријатељу, тако ти славе! Он ме погледа мрко.

— Немој-де ти, братац мој љубезни! Кога браниш?.. Онда си и ти к'о сна!

— Није, пријатељу!.. Најпоследње, ти боље знаш, паметнији си човек!.. Ја само 'нако... што да браним?

Он одма'ну главом, повуче из чибука, пљуцну, па рече:

— Ја, братац мој љубезни, мислим да си ти веран?

— Одавде крви да ти наточим, пријатељу! — реко' поплашен.

— 'Ајд, 'ајд!.. Само, упамти, братац мој љубезни, да се са мношћом није шалити!

Од то доба није био спрема мене тако слабак. Замерио сам му се зорли!.. Не 'те се ни увраћати Смиљаниној кући, него окретосмо судници. Он зовну кнешчића и нареди му да дотера Смиљану. Кад она дође, он викну:

— А је л' ти, вештице матора, шта радиш ти ноћу, братац мој љубезни, по вировима?

— Купала сам се — простићеш.

— Е, купала се. Знам ја, братац мој љубезни, да си ти врачара. А врачаре и оне што чини просипају стрељају места. Терај, братац мој љубезни, у апс, па сутра да се спроведе власти! — рече кнешчићу.

Кнешчић приђе Смиљани да је води, али се њој подсекоше ноге, па паде. Клече, па састави руке ка' мало дете.

— Молим те, Илија, ка' брата рођеног! Нисам, очију ми! Онога ми једнога што је на граници! Нисам и... откуд ја те чини!.. Јок! Не срамоти ме; боље убиј!

— Терај вештицу у апс!

— Немој, Илија, деце ти твоје и свега ти што ти је најмилије!

Али он је био човек без срца и душе.

— Терај, братац мој љубезни!.. Терај вештицу!

И жена дође чисто ван себе. Узео се бусати у груди и чупати косу с главе. Сва је била прашљива од прашине по којој се ваљала. Све то ништа не помаже. Радојица је отера у апс...

Сутрадан Смиљана пуштена. Лепо узела нож,

распорила појас, извадила *шри дукаш* што је за са'рану наменула, па — дала Илији. И одмах је пустио. Само јој каз'о:

— Кући!.. Да ником ниси речи о овоме. Пуштам те што ми је жао да срамотим онога што ти је на граници!.. А ако будем, братац мој љубезни, чуо да си коме ма шта казала — пропала си!

* * *

У селу јад и чемер. Из војске стижу писма: — погин'о овај, онај; овај рањен у ногу, овај у руку; онога разнела граната, онај заробљен... Мука, брате, мука!.. Куд год макнеш, само запевају... 'Вала је милом Богу, мене још глас није оледио!

А Илија кметује па — кметује! Нема ту живе душе кога није зајео. И то сваког према имању, ко има више — да више, ко мање — мање, али тек — сваки је мор'о платити... Па још, лола: натер'о се и на младе жене. Где је — овде; где је — онде! Само једе пилиће ка' лијаћ... Људи гледе и ћуте. Нико ту не сме зуба обелити. Ако си му што противан, или не даш што заиште — тешко теби! Слиз'о се тамо са онима у канцеларији, па му не мо'ш ништа... Мал' не страда Среја матори, а на правди Бога — славе ми!

Купио тако „крезицију“, па се натуррио на Среју, па једнако:

— Братац мој љубезни, дај сено! Братац мој љубезни, дај кола!!

Па дај ово, па дај оно! Среји једаред прекипи, па рече:

— Ама, Илија, има ли још ко жив у нашем селу?

— Братац мој љубезни, дај ти кола—ја иштем!

— А има ли још кога осим мене?

— То ја знам.

— А јесу ли моја кола синоћ дошла из Ваљева?.. Камо твоја кола?

— 'Оћеш ти дати кола?

— Камо твоја? Ти баш никуд не маче са њима!

— 'Оћеш ти, братац мој љубезни, дат' кола?

— Е, не дам!

— Не даш?

— Не дам!

— Радојица! Иди-де дотерај његова кола!

— Мојим малом нико не заповеда, само ја! —
рече Среја љутит.

— Терај-де га у апс!

— Кога?

— Радојица!... Терај пса у апс!

Радојица пође, али одскочи брзо натраг кад
смотре да је Среја извадио нож.

— А!... тако ти 'оћеш, братац мој љубезни!

— Ја овако! И то прво 'оћу да убијем Тур-
чина. — Па пође с ножем на њега. Е, позелене
Илија ка' трава од стра, па се окрете мени:

— Не дај, пријатељу, ако Бога знаш!

— Мани, Срејо! — станем ја молити.

— 'Оћеш кола, Илија?

Он ка' заливен...

Кад сутрадан, мој брате, да ви'ш гусала!...
Дође ти срески ћата, а Илија 'волике витице:

— Да ви'ш, господине и брате мој љубезни,
овде је јад!

— А шта је?

— Имамо ти — вели — овде и бунтовника!

— А где, а ко? — упита ћата и закрљешти
очима.

— Има једна матора будала, братац мој љу-
безни, буни једнако свет да не даје „крезиције“.

— Не може бити!

— Мене је 'тео јуче убити ножем; и псује и
власт и господина капетана, и све! Братац мој љу-
безни, од његове се силе не може живети!

— А где је тај? — упита ћата.

— Могу га позвати, ако 'тедне доћи.

— Нек иде и мој пандур!

— А ако опет не 'тедне?

— Нека га свежу и везана амо дотерају!

Оде Радојица са ћатиним пандуром, а Илија
и ћата одоше у судницу... Замало и — дође

Среја. Позваше га у судницу. Шта је тамо било — не знам; знам само да је изаш'о отуд блед ка' крпа... Добро су га „очерупали“...

Ни мене не обиђе! Рђан, погађер један! Та пријатељ сам му, болан! И ништа то!

Већ су били срађени радови. Пошли нас два у доњи крај за „крезицију“ проклету. Он већ потим'о од људи; нема нико да му да кршене паре... Идемо, ћутимо. Припекла звезда, па лепо кључа крв у мени. Ја раздрљио прси, па корачам напред, а он за мнош. Ударисмо кроз један чајир, док ти тек из траве гуштер зелембаћ преда ме. Ја дочека' отуд штапом, па гуштера посред главе. Он се само претури.

— Стој! — викну он.

Ја се окрето'.

— Шта уради, несрећни сине?! — рече он, а сав се најежио.

— Шта сам урадио? — Убио зелембаћа, ето шта!

— Па још говориш?!

— Море, мани пријатељу! Зар је то нешто? Боље њега убити него да он уједе, па после тражити млека од девет бели' кобила, девет сестара, да се лечим!

— Несретниче!... А знаш ли да то вуче робију?

Мени клецнуше колена и ка' да ме неко стеже за гушу. — Шта велиш? — упита'.

— Братац мој љубезни! У закону стоји: ко убије зелембаћа осуђује се на пет година робије, и то у тешком гвожђу!

— Није зар, по Богу!

— Па ћути, ако за самог Бога знаш! Куд ће моја сиротиња?

— Нема од тог ништа, братац мој љубезни; ти мораш сместа у апс!

— Па, пријатељу, није нико видео!

— Видео сам ја, братац мој љубезни!

— Ти ваљда нећеш никоме казати?

— Шта велиш? Гледај ти сад! Братац мој

љубезни, ја тебе морам везана послати власти. Ја не смем ништа тајити и лагати, ја сам заклет!

— Немој, пријатељу, ако Бога знаш!

— 'Ајде суду! — рече он оштро и љутито.

Мене ка' да неко полива 'ладном водом — сав се следи'.

— Немој пријатељу...

— Полази суду! — пресече ме он.

Идем ни жив ни мртав. Паде ми на памет кућа, падоше деца — па се стеже срце... Ко да и' остави, ко да понесе гвожђе под седу косу! Да пробам, вала, па што Бог да!...

— Пријатељу!

— Шта је? — издере се он.

— Може ли бити да ти дам дукат?

Он ћути.

— Два.

Он опет ћути.

— Три, пријатељу! — реко' и застадо'.

Ћути.

— Четири — пет! ...

— Полази, шта си стао! — изадре се још горе.

Ја видо' да ту нема ништа од ценкања, те реко':

— Пријатељу! Немам више од десет... Ево ти сви' десет.

— Камо? — рече он подмукло.

— Ево и'! — и избројим.

— Добро!... Ал' да не зна нико; ако ко сазна — страдасмо обојица — и то опет пре ти него ја!...

— Нико неће знати, окром Бог и ми!

— Добро, иди кући!

Ја кући, па у кревет. Шест недеља сам болов'о. И ако нисам ником прич'о — опет ме зову зелембаћом.

Вратише се војници. Одма збацисмо Илију и изабрасмо другог. Он после купује имање, смеје нам се. Тешто!

Па опет неки веле: да га бирају... Требало би им пуне очи напљувати. Тако је то!

ПРЕСЛАВА.

Дође већ и „Млада Недеља“ (прва по Спасову-дне), а то је наша преслава.

Све добро — само време није!

Запечатило се небо, испрепуцала земља, завела трава, а звезда пече — мозак да проври. Где видиш човека — обесио главу, где видиш марвинче — оно се забило у хлад, па дакће као јазавац од врућине . . .

Састанемо се ми, комшије, сви невесели.

— Како је, прико?

— Зло, Бога ми; изгоре све! . . .

— А, изгоре, ја!

— Е, шта ћеш: — божја воља! . . .

— Знаш шта!

— Шта?

— Да молимо попа нека чита штогод!

— Бога ми баш! . . . Сутра је и онако преслава.

— И још! . . . Да идемо сви у крстоноше!

— Све ћемо из куће кренути!

— Велите? . . .

— Велимо! . . .

Сутрадан ја уранио и наредио да ми опреме коња. И Миладину, мом сину, рекнем да се опреми. Пита ме Марија:

— Ама, куда ћете?

— У крстоноше — велим.

— А ко ће с гостима?

— Ето Ђоке . . . А ти гледај нека је све како треба.

Ми цркви, а они стају на службу. Знаш, због

крстоноша мора се раније. Уђемо ти ја и Миладин, те се помолимо Богу: да да берићета . . .

Кад поп сврши све по реду, како треба, изађосмо и одосмо мало у мејану да се ишчекамо, јер још нису сви дошли.

Седели смо по ајле, док тек уча погледа у сат.

— Је л' време? — пита поп.

— Бога ми, време је.

— Иди-де, Степане, види: је л' се момчад искупља? — рече попа мени.

Изађем ја. Погледам: — оно под кленом читаво коло. Море, то је обучено, то је очешљано, то је искићено, па се само сјаје 'черме од срме. Па још подлазило народа на коњима, све први људи . . . Одем тамо њима.

— Хоће л' скоро? . . . Хоће л' скоро? — Сви ме питају.

— Сад ће, вала — велим ја.

Вратим се, те кажем попу.

— А је л' за учитеља доведен коњ?

— Јесте, попо.

— Е, хајде, учо, да раздамо иконе — рече попа устајући.

— Хајде, вала! — рече учитељ, па устаде и он.

Позва поп момчад у цркву: па ком књигу, ком икону; једном даде звонце, једном кадионицу, а мом Миладину рече да ће носити његову одежду . . . Хвала му!

Узе учитељ уређивати ону момчад као ђаке: све два и два. Кад би готово, поп рече црквењаку да звони, а он оде у олтар да обуче одежду . . .

Зазвонише звона, запеваше ђаци, замириса тамњан — мени дође нека милота, па ми ударише сузе . . . Вркћу, брате, вркћу, не могу да их набрисујем пешкиром! . . . Обиђосмо три пут око цркве; поп скиде одежду и даде мом Миладину, а Живојину Чочином — он је, знаш, носио барјак — рече:

— Дела, па хајте у „Ђатиновачу“.

Младеж оде певајући:

„Господе, Господе, помилуј нас! . . .“

’Оре им се они гласови, проламају небеса. А ја испод клена гледам како се ви’ори барјак, па ме мине жеља . . . Море, и јам ти некад носио барјак . . . а био сам ти, пусто, гласовит, па кад подвикнем: „Господе, Господе, помилуј нас!“ све ме цуре познају . . . Прођоше срећне године! . . .

Де, људи, опремајте коње — рече поп.

— Чекај, попо, да попијемо по коју — стићи ћемо децу! — вели Милован Брашин.

Пописмо још по неку, па појахасмо коње.

— Де, још по једну! — веле они што остају.

— Хајде, вала! Сад збогом!

— Амин да Бог да!

И пођосмо: — напред поп и учитељ, па онда ми . . . Оморина да угуши; нигде ветрића, а сунце жеже као ватра. Коњи обесили главе, опустили уши, а зној их већ пробија.

— Ово је: сачувај Боже! — рекох ја.

— Ама, по сунчевом рођају — рек’о бих да ће бити кише — рече учитељ.

— Да Бог да, учо! — рекосмо ми.

— И мора је бити! — рече уча.

— Е, мора?!

— А ако буде?

— Даћу ти јагње, па бирај међ’ јагањцима! — рекох ја.

— Немој рећи трипут!

— Вала, и сто пута!

— Е, добро, држим те за реч! — рече учитељ . . . Узгред свет износи пића и јестива. Ми пијемо по неку — па даље.

Дођосмо у „Ћатиновачу“. Ту послазимо с коња те поп свети водицу. Посадише нас за совру и донесоше послужење. Момчад оде опет певајући; чекаће нас на брду код Павлова воћа . . . Попијемо и ту по неку па опет на коње. У Павловом воћу силан свет. Испекли јагње и надоносили пића. Ту ручасмо . . . Момчад се диже, обиђе трипут око

астала где је водица свећена, па оде, а ми остасмо испијајући док она поодмакне.

Дигосмо се и ми. Врућина умори. Учо раскопч'о све на себи готово, па само хуче.

— Е, само отсад нек ми ко каже: боље је лето! — вели он.

А ми се смејемо.

— А како би ти, учо, жео, па још јечам? — пита га Милован.

— Ја, Бога ми, не знам како бих!...

— Е, а овамо велите: лако је сељаку! — велим ја.

— А ко то вели?

— Па ви, господа!

— Ја нисам никад то рекао!

— Ниси ти... али они у Владимирцима. Веле: „Шта ви?... Вама прође све време само у пићу. Те славе, те преславе, те мобе, те даће: — само пијете!“... А што мене попада девет знојева — то ништа! Што ме бије: и снег, и киша, и ветар; што сам увек прљав и каљав од рада — и то није ништа!... рече Милован. — Не види ме нико таког, — него ме види само пијаног!

— Чујеш Миловане! рече уча. — Никаки посао није лак кад га човек хоће да ради свесрдно. Свуда има човек да се зноји. Ево ја велим: нема нико право да каже сељаку да он ништа не ради, као год што ни сељак нема право да каже, на пример мени, да ништа не радим!

— Опет је вама лакше.

— Не велим да није. А знаш зашто? Зато што сам навикао на овај посао. Право ми кажи: шта би радио да те затворим у ону моју школу са децом?

— Е...

— Не би се умео окренути и изгледао би смешан, као год и ја кад окопавам кукуруз, па се окрећем свуд око њега...

Ми се насмејасмо.

— Море, друго си ти! — рече Милован.

— То је оно, мој Миловане: две се рибе на једном жару пекле, па једна вели: мени је тешко, а друга: мени је још теже! Сваком своја мука!

— Ала се ви господа браните! Право веле: врана врани очи не вади! — рече опет Милован.

— Не браним ја никога! — вели уча. Ја само велим да сваки рад има својих тешкоћа, ако хоће да се ради поштено. Друго је то, да ли они раде поштено.

— То је баш оно што не раде!

— На несрећу нашу, ту имаш ти право.

— Е, ево нас код „белега“.

Учитељ ућута.

Сиђосмо. Поп свети водицу у винограду. Мало седосмо и почесмо разговарати, док ти тек уча:

— Ћу'-де!

Ми заћутасмо... Затутњи из дубина...

— Грми! — повикасмо весели.

— Видиш, Степане!

— Видим, учо.

— А шта ја рекох?

— Е, брате...

Крстоноше одоше. Ми веселији, само испијамо.

— Е, хоћемо ли даље? — рече попа.

— Ја, брате!

Појахасмо. Крстоноше већ за брдом — одмиче момчад, брате.

— Видиш какав је облак! — рече Мирко Миљанин.

Погледасмо. Отуд од захода сунчева заподео се облак црн, па расте као квасац. Замало, па преко нас... Муња учестала: — само тек шине као штрањка, а оно загрми... Дуну и ветар, па носи вране куд и не мисле, а оне само крече; мала тичија побегла у жбуње и обале; коњи почуљили ушима па заигравају. Поче већ и по нека кап, крупна као шљива, па лепо чујеш како шупи и запрета се у прашину...

— Готово да се ми склонимо мало, — рече уча.

— Како хоћете, вели попа.

Боже! што ти је човек! До малочас сви же-

лели кишу, а јако: да се склонимо! Побегосмо лепо сви у авлију Паје Курјачића. Повезасмо коње: ко за шљиву, ко за плот, поскидасмо шаренице, што су биле на седлима, да не кисну, па — у кућу.

— Помоз' Бог, домаћине!

— Бог Вам помогао — вели Паја.

— Надаш ли се гостима?

— Добрим увек! Седите!

Поседасмо,

Ја, Бого вољени, кад ти се спусти киша, па пљешти по крову. Пајина жена изнесе послужење.

— Што ће то, снајо? — велимо ми, а опет узимамо.

— Бога ми се добро склонисмо; а шта ли је са децом? — рече поп.

— Склонили су се они, не бригај ти, — вели Милован.

Наједаред поче лупати по крову. Нама стадоше очи као батал сат. Само промумласмо: — Лед!

— Уби која шишталица, — оде облак Цером!

— Хвала је Богу! — рекосмо сви.

— Бога ми ће потући тамо све! — рече Милован.

— Море, кад само нас није! — рекосмо ми.

Пописмо каву. Поп и уча граде цигаре и пуше. Извадим и ја лулу, нарежем дувана и замаглим. Седесмо, Бога ми, доста.

— Види — де, Степане, шта раде коњи, — рече попа.

Изађем ја: коњи стоје сви; по авлији читаве баре; са лишћа падају капље; киша сипи, а отуд, од Дрине, прогала: — хоће да се изведри. Вратим се у кућу.

— Како је?

— Добро је: можемо ићи.

Поустајаше сви. Пајина жена служи вином.

— Збогом и хвала!

— Богу хвала!...

За'ладило мало, па коњи поигравају под нама;

све некако веселије, па и ми. И тице певају, и храна живнула...

Нађосмо децу у Којића винограду.

— Јесте окисли?

— Јок!

— Ја где бисте?

— Свуда...

Свети поп и ту водицу... Кренусмо и даље. Обиђосмо цео атар, па — а сунце на заранке, а ми цркви. Још од „кленова“ чусмо звона, а кад дођосмо у порту, света — тма божја... Дочекаше нас као сватове; све веле:

— Алал вам вера кад донесте кишу!

А ми се поносимо, па њима:

— Помаже молитва! Није поп цабе читао!

А учитељ црче од смеја; вели попу:

— Море, попо, добра твоја молитва!...

Знаш, мој је човек, волим га што је шаљивчина; али — онда бих га најслађе врљиком! Што да се подсмева?

Уђосмо у малу порту. На четвртастом камену стоји пуна ведрица воде, а на асталу до њега књиге. Крстоноше обиђоше трипут око камена, па стадоше. Поп обуче одежду, узе кадионицу и поче кадити народ што се окупио, и стаде читати велику водицу... Помену имена свију нас домаћина, по трипут, покропи порту и народ босиљком, и онда поче целивање. Кад целиваше сви и сврши се водица, онда поп са учитељем и крстоношама оде у цркву, а ми у велику порту, у сабор.

Баш је сабор!... Шта хоћеш... Дошли колачари, разапели шаторе, па по асталима наређали колаче са неким молованим цурама; до њих и бардагџија разастро по земљи: бардаке, топраке, чиније, тепсије, ћупове и шта ти ја знам.

Тамо, онет, Пура Ђурин пече каву, а онамо — баш код совре што је под кленом — Пеџија Крајишник продаје пиво и вино, па виче што га грло доноси;

— Ходи муштеријо! Још мало — па нестаде! Ходи хладно!... Охохо!

Слепци и богаљи мувају се тамо-амо кроз народ те ишту поделу. Јела слепица села код капије па удесила и пева уз гусле „Бана Милутина и Дуку Ерцеговца“, а народ се окупио око ње па слуша и баца крајцаре у њен зелени топрачић; Баћа Бећар гледа у топрачић па вели:

— А, славу ли јој њену! Кад би хтела поћи за ме, било би: помози Боже!...

Тамо на пољани игра коло „Поцерку“. Милан Рељин коловођа, а до њега Миљана из „Ратковца“ (мале) тресе; а народ стао око њих те гледа чудо од девојке... Дугачки Спасоје пресавио се, пребацио гуњ преко левог рамена, изврљио око, па виче на она два Циганчета што му свирају:

— Свирај бре!... Ако нестане пара продаћу чизме с ногу! — А на ногама му неке искривљене сланице.

Коло се пусти. Циганин иште од коловође бакшиш; девојке зову момке да им купе колача; жене се ценкају са бардагџијом, а онај мој кевил Миладин стао између Мирке Крстине и Павлије Јевтине, па загрлио обадве.

„А, лој ли му детињи!“ — мислим се ја. — Виш ти њега: — мало му је једна, него хоће две...

— Хајде да идем и ја мало међу људе...

Дођем соври што је под кленом, а оно засели први људи. Попу и учитеља метули у зачеље. Погледам ја, — ту и мој пријатељ из Љутица, поздравим се и пољубим с њим, па онда седнем.

— Дај де, Пеција, два пива!

— Сад! — вели он.

Е, шта ћеш? Нек се не каже баш да сам гејак! Хоћу и ја да пијем то варошко пиће...

Седимо, пијемо. Људи разговарају о свему. И ја се мало умешах у разговор.

Баш према мени засео газда Лака Гонцулић из Брдарице. То је један од првих газда, а и кмет је тамо. Вели мени:

— Како је, Степо?

— Вала Богу, газда Лако! — велим ја.

— Може ли се?

— А, помало!...

То је, онако, под право да ти кажем, омален човек, црне масти, црних, светлих очију, оретке косе, малих брчића, обријан, пуначак. Кад говори, све маше рукама и падне у ватру.

Него, некако, нисмо ти ни један марили за њега. Он ти је, онако... овај... он ти је све уз власт. Дође, извуче реч од човека, па онда оде те опањка код капетана. А наш га капетан волео као очи; бар је волео његове паре и јаганце, ако није њега.

Могао ти је, ако хоћеш — обесити човека — па то ти је! Ми смо се све чували да пред њим не рекнемо штогод... Он чим дође међу људе, одмах окрене о томе: како је велика пореза, како је тешко народу да плаћа. Па ако га не знаш, те се излетиш и рекнеш штогод — онда си страдао. Ако те мрзи, он налаже, па макар да ниси рекао ништа. После се ти позивај на сто сведока да ниси — теби капетан изда решење да лежиш 20 или 30 дана апса. Још ти вели:

— Ја овако хоћу; а ти иди па прави тужбе до неба те ме тужи Богу!

Зато је свет — па, Бога ми, и ја — зазирао од газда Лаке.

Него, нешто јако не почиње разговора. Знаш, загриз'о је мало пак нису очи парнице... Осврће се с ким би разговарао, — ал' му људи одговарају све: „Ја! Тако је газда Лако, тако је!..

Мени би криво кад сам га видео.

Не може ти у нас проћи преслава док не буде галаме, па да је не знам како. Бар се Цигани или сељаци морају побити.

Ал' ето, он ћути. Нека, хвала Богу!

Дођоше и свирачи соври. Окретоше певати, па се и ми рашћеретасмо. Причам ја мом пријатељу како смо се провели у крстоношама. Док ти тек газда Лака дрекну:

— Шта хоћеш ти Коста?

Погледасмо. Коста Галоња, наш механџија, стао па нешто разговара са дугачким Спасојем.

Коста се окрете:

— Мене питаш?

— Тебе, јес'!

— Нећу ништа.

— Како ништа? А шта разговараш са Спасојем?

Ми се скаменили, па само гледамо, јер у Галоње нема тамо-амо.

— А што се тебе тиче? — упита он, а покупи веђе.

— Тиче ме се, тако јес'!.. Ти се договараш с њим да неког бијеш!

— Хајде, не пртљај.

— Ко пртља?

— Ти!..

— Ја?..

— Ти!.. Ти!.. — И Галоња му се унесе у лице.

— Пази ти!.. ово су људи!..

— И ја видим да су људи. Па шта хоћеш ти са мнош?

— Ја знам.

— А шта ти знаш? Јеси л' ти Бог?

— Ово су људи!.. Ти мене зовеш Богом. Ја нисам Бог... Питаћу те!..

— Ама, кога ћеш ти питати?! — дрекну Галоња и заману песницом.

Људи се умешаше међу њих.

— Немој, Којо! Немој, газда Лако!

— Ама, пусти-де ме! Пусти-де ме: да му покажем!

— Пустите га! — рече Галоња.

Газда Лака сав се зацрвенео. Из очију му сева ватра.

— Ама, пуштајте ме људи!.. — даре се једнако.

— Море, куда ћеш? — вели му Сима Сојин — зар не видиш да би те појео?

— Ама да му покажем!

Сима га пусти, ал' он се не помаче с места.

— Ето, пустили су те, па што не удариш, мајчин сине?! — рече Галоња.

— Јес' чуо ти?.. Ако не понесеш гвожђе на ногама — овуда сам најтањи.

— Што?.. Ваљда што сам увредио господство газда Лаке Гонџулића?

— Јес'!.. Зато!

— Не пртљај! Сад да ти одрежем врат као пилету! — рече Галоња.

Е, људи! Има људи страшних да им не смеш у очи погледати. Таки је био Галоња. Сенуше му очи, намршти се чело, накострешише се брада и бркови. Он пође газда Лаки... Газда Лака ућута.

— Је л'?

Лака ћути.

— Реци! — па бар да имам зашто!..

Ал' овај се и не миче.

— Само учини, па ћеш видети шта ће те снаћи!
И Галоња оде.

Ми сви ућутали. Газда Лака саг'о главу па шкрипи зубима. Пошто Галоња оде — он скочи.

— Ама, зар он мени то? — дрекну. А зна ли он, ритаковић један, ко сам ја?.. Он мене да убије!.. А не зна несрећник да сам ја записан у ону књигу, па ако погинем — сто глава плаћају моју једну. Само док чује господин капетан! Он ће га опремити места на робију! Само док му ја одем па се заплачем; а он ме воли као сина. Никад он мени друкчије не вели него: мој Лакица! И кадгод одем тамо — ја пијем каву с њим у канцеларији. И његова капетаница, и она ме пази; чим дођем она пита: шта си донео газда Лако?.. А ја онда извадим из торбе или бисага што сам донео, па предам њој. А она, онда, мени донесе послужење и каву, те пијем, па Бога ми, доста пута, и ручам код њих!

Погледа око себе — сви ћуте! А он дрекну још више:

— П' онда, и господин начелник; и он ме пази. И код њега сам пио каву. Он мени вели: „Пази-дети, Лако, тамо на те бунтовнике, па ми дођи одмах те кажи шта они раде!“ А господин капетан баш ми јуче рече: „Отиди мало до у Свилеуву, па види

шта се тамо ради!.." Лепо му се има похвалити. Казаћу му како, и поп и учитељ и први људи напуштају којекакве гадове светске па грде поштена човека, и како се смеју кад он мене, Лаку из Брдалице, хоће да туче!.. Све ћу му казати.

Устадоше и поп и учитељ. Почеше се и људи дизати; устадох и ја.

— Тако, тако! Бежите! — дречи газда Лака. — Ал' вам неће помоћи! Сви сте ви у моме џепу, ево у овој књизи.

И он извади неку књигу. Онда се окрете сељацима што су се окупили на ларму.

— Све ћу ја вас! Знаћете ко сам ја.

— Аха! — викну један.

— Не дај на бару! — викну други. Па се захори смеј и заглуши његов глас.

— Хајдемо, прико, кући! — рекох ја мом пријатељу. И одосмо.

Сутра дан чујемо, да је газда Лака „однео“ врљику из Свилеуве... Баш је ђаво онај дугачки Спасоје!..

ДЕЛИЈЕ.

До рата, 1876 године, могао си живети у сваком селу у Мачви, а ништа да не радиш. Да је тако било, потврдиће сваки сељак из Мачве; а, вала, потврдиће и ова приповетка.

Била тако два човека из света, па су остали у селу Равњу. Питај их колико хоћеш: ко су и одакле су — ни један ти неће казати праву истину да га кољеш. Причаће ти ваздан и у причи ће вешто избећи прави одговор на право питање. Само су им имена знали сељаци: једном беше име Панта, а другом Станко,

Оба су били једних година, једнака раста; оба туњезгала; и да Станко није био риђ не би мог'о распознати једног од другог.

Како су дошли, ништа не кажу; али како су се познали и састали ја ћу вам причати:

Станко је дошао пре Панте на читаву годину. Он је ту живео овако: дође једном домаћину рано изјутра. Назове Бога и поздрави се, па онда седне. Домаћин шта ће, куд ће, седне и он.

— Дај-де, дијете, мало ракије! — викне домаћин.

Једно чељаде брзо донесе ракије и наслужи домаћину — како је у реду. Домаћин нагне, па понуди и госта.

Онда пију ракије. Станко окрене причати: како се нешто мути, како је био са једним Бошњаком што је „убио Турчина“ па побег'о у Србију, и он му прич'о: како је тамо све спремљено и само се чека да српска пушка плане...

— Устаће све листом! Море ни жене им неће мировати! Све се то напсило на „балију“. Ни једног Турчина неће остати! Селом ће платити!

— Ама славе ти, велиш?

— Славе ми, газда!

— Једва чекам! — вели домаћин.

— Вала, и ја! Додија ми, брате, 'вако чамовати! Пос'о се одбио од срца, па то ти је! Да ми је да плане, па пошто је живот! Не би часа часио, него бих пушку у руке, па са мојом браћом!...

— Дијете! Дај-де још ракије. И гледај-де што-год ручку!

Станко опет окрене причати о „јунаштву“, пије ракију и пљуцка све до ручка. Кад се изнесе ручак, он се прекрсти и примакне синији те се добро на'рани.

По ручку прилегне мало те отспава, па — кад устане и умије се — прашта се са домаћином и иде првом комшији. Ту вечера и спава, па сутра даље...

Једнога дана нађе Панту. Види да Панта још лепше прича, па тек упита:

— А где рече да је то било?

— У Ерцеговини.

— А!... у Ерцеговини! Знам, знам Ерцеговце, људи су то; нема у њи' муле! Па, велиш све помлатили!

— Све! — вели Панта.

— Оно... Њима је лако! Све сама брда, докле оком мо'ш видети, само брдо! До неба! Ту се препну, Турци иду џадом, а они оспу стење на њи'. Помлате одједаред по стотину!

— Јес' био ти тамо?... пита Панта.

— Иха!... још колико пута! Знам све стазе и богазе ка' и 'вуда...

— И ја сам био! — вели Панта.

— А славе ти, брате, па како су ти Ерцеговци? — пита домаћин Рогановић.

— Каки?... Ка' брегови!

— Их!... Још никад нисам видео ни Ерцеговца ни Црногорца — вели Рогановић.

— Иха!... Шта сам и' ја само видео! — Да ми је 'нолико сићани' парица, да питам пошто је Шабац!

Поставише ручак. И Станко и Панта заседоше те ручаше царски.

После подне одоше код Думановића. И тамо тако исто. Пошто вечераше простреше и њима.

— Овде се добро живи? пита Панта Станка.

— Добро.

— Добар свет?

— И богат!

— Ја, готово, не би ни иш'о одавде. Колико је како ти овде живиш?

— Година.

— Е, онда лепо. Нећу ни ја да идем!

— Слушај!

— Шта је? — упита Панта.

— Немој мени да квараш!

— Јок!... Заједно ћемо.

— Е, лепо...

* * *

Мало затим оба за'ркаше. Панта је сањао лепе снове. Као свуд га дочекују и примају лепо; свуда га часте: износе печење, прашчиће и ћурке и пилиће... Сав се расплавио кад га Станко викну.

— Шта је?!

— 'Ајдемо!

— Куда?

— 'Ај'дмо у комшилук. Узгред ћу ти казати како треба да се владамо...

— Добро.

Устадоше, умише се, помолише Богу и попише по једну-две, па се поздравише.

— Кад ћете доћи опет? — питају их домаћи.

— Боже здравља!... Збогом и 'вала?

— Збогом пошли.

Изиђоше ти они лепо на улицу, па корачају господски. Рече Станко Панти:

— Кад смо 'вако воде, право је да се побратимо.

— Добро! — вели Панта.

— Имаш ли ти још кога побратима?

— Јок.

— 'Оди да се пољубимо, онда!

И пољубише се насред шора. Истина, није нико смотрио, ал' су се баш пољубили!

— Имаш ли ти, побратиме, пара?

— Имам неки грош.

— Е, да идемо до мејане, да попијемо по једну. Кад седнемо, они ће питати ко си и одакле си; а ти кажи да си из Ерцеговине, да ти је вамилија остала, а ти дош'о да видиш да ли ћеш је моћи овде где сместити... Ако те питају откуда ти мене познајеш, а ти реци: да су нам се очеви побратили, па и ми, и да ме ниси мог'о јуче познати, тако сам се изменио. И реци: да сам давно отиш'о у свет, па ме питај шта сам онда радио у свету...

— Добро, добро!

И тако стигоше у мејану. Беше неки свечаник, па људи доста.

— Помаже Бог! — назваше Станко и Панта.

— Бог помог'о!

— Здраво, мирно?

— 'Вала Богу!

Они седоше за један сто у ћошку.

Сељаци заћуташе, па загледају странца, а Станко се смешка.

— Шта радиш ти, Станко? — пита кмет.

— Па... вала кмете готово ништа! Ноћио сам тамо код Рогановића са овим мојим побратимом. Он дош'о из Ерцеговине, па ме мину жеља да видим кога са свога „сента“.

— А зар је он Ерцеговац?

— Ја. Оба смо отуд.

— А ти рече мени пре некако да си Крајишник — рече кмет.

Панта се насмеја:

— Е, мој газдо! Тако је код нас! Тешко нама

што по свету 'одамо и чекамо да нас туђа рука 'рани! Ми морамо да казујемо од сваке руке! Да нисмо тамо јаде починили, ми би седели на своме огњишту! Ето га, овај мој побратим, исти овај Станко... Видиш! А убио два Турчина, два брата! Онда га нестаде...

— Ама зар Станко?! — повикаше сељаци — зар он?

Станко саже главу, неки „накисео“ осмејак лебдео му је на уснама и ухвати Панту за руку.

— Остав' се, побратиме! Немој да причаш то!

— Што немој! А 'оћу, славе ми божје, да причам свуда по свету твоје јунаштво! И зар, браћо, није јунаштво смлатити два курјака, што су јели сиротињу рају?!

Панта беше скочио на ноге јуначке.

— Како да није? Море мани! Ми нисмо ни знали! А мислили смо да помало и лаже! — рече кмет.

Станко саг'о главу, па пун задовољства погледа на сељаке, који су се чудили и дивили.

— Зато ми, мој газда, морамо да кријемо ко смо и одакле смо!... Ето ја... Ја имам стара оца и стару мајку, имам жену и четворо деце. Све сам то оставио на „гујиној рупи“, па сам сиш'о овде, међу браћу своју, да им нађем склона!.. А зар не може — не дај Господе! (Ту скиде капу, погледа горе и прекрсти се)... зар ме не може очас оледити несрећан глас!...

Па саже главу и грдно се замисли...

— А ја!... веле сељаци. И јес' им тешко, брате!...

— Мејанција! — Дај-де један сатљик ракије! — рече Панта дигавши главу.

Мејанција донесе.

Он не хте ни погледати чашицу, прекрсти се, помену Бога, наздрави Станку, па наже.

— Чујеш, буразеру! — рече кмет. — Ево што нас овде има, ни један се неће отрести!... Преведи чељад овамо!

Панта скиде капу, приђе кмету руци, па се санћим заплака.

— 'Вала ти! Ти ме оживи, те дану' душом!... Та док је нама наше браће и соколова у Србији — не бојимо се ми!... Нећеш балијо... Нећеш куд си наумио! Бре, летиће им главе, ка' дулеци!... 'Вала ти, кмете! 'Вала и вама, браћо! Мејанџија, дај оку ракије!

Мејанџија донесе и они поседаше, па окретоше пити.

Пило се у велико... Панта је причао јаде и чемере, које пати народ у Ерцеговини. Онда, како су се неки одметнули у гору и кољу Турке, где стигну... Наједаред се окрете Станку:

— А славе ти, побратиме, дела ти испричај, шта је с тобом одонда.

— Мани, море! — рече Станко.

— Шта мани? Јок! Мораш исприповедати!... Дела, Станко! дела, болан!...

— Ама, не могу ја о себи... мрзи ме!...

— Јок! мораш! — виче кмет Срећко, а очи му играју ка' на зејтину.

— 'Ајде, најпослед!...

Напуни лулу, мејанџија му донесе жишку и он распали.

— Није ми било лако! — поче он. — Муке сам видио! Како сам убио Суљу и Дењу, ја само до-трчим кући, испричам мојима шта сам учинио па — уз брдо! Оружја сам им'о доста, узео сам од њи'! Тумар'о сам до поноћи, па онда легнем на маовину неку на једној стени и заспим.

Пробудим се, а сунце одскочило с копља!.. Ја спав'о добро, па готово и заборавио шта сам учинио. Наједаред се сетим, па брже боље, граби!.. Е... ал' куда ћу?.. Тамо море, а овамо горе! — што рек'о мој отац. Склоним се у једну пукотину, па се добро размислим.

Кренем ти одатле, па правце у Крајину. Једног вечера ја лутам шумом, гладан к'о пас, док тек грмну нека гласина: „Стој!“ — Ја станем. „Ко си

ти?“ Ја се кажем... „А!... ти си онај, што си неки дан побио оне крвопије?“ .. Ја се запрепастих, откуда овај човек да зна шта сам ја урадио!

Он ми рече: „Не бој се, не бој! И ми смо ти горски ајдуци! Ако си чуо кадгод за Пецију, ја сам Пеција!“¹⁾

— Ама, зар он био?! — пита кмет.

— Он главом!

— Их, брате!.. А је ли страшан?

— Причаћу!.. Мож' мислити, како ми је било! Ка' да ме три сунца згријаше! „'Оди овамо!“ — вели ми он. Приђем. Стоји човек повисок, са великим цариградским весом на глави. — Добро вече — рекнем ја. — „Бог те чуо!“ — Здраво, мирно? — „'Вала Богу! 'Ајде овамо!“ ... Идосмо, идосмо, док ти се наједаред угледа ватра. — „Не бој се — вели ми он — то је моја дружина! Ту је и Остоја Крманош...“

Дођемо тамо. Како Пеција назва Бога, све поскака осим они' што окрећу јањца.

— Ево вам, браћо — вели Пеција, — још једнога јунака, што једном пушком бије по два Турчина! Их, брате!..

Станко ману руком, повуче два-три дима и попи чашу ракије. Све се у њега забленуло.

— Ама знате ли: кад падне чавка на њиву!.. Тако се они склепташе око мене: „Ђе си брате! Ђе си јуначе!.. Да се целујемо!“ Па се братски ижљубимо. — „Сједи!“ — вели ми Пеција. — „Сједи овде до мене!“ Ја ти седнем до њега, он викну једног те донесе чутуру. — „Деде једаред!“ — рече он. — Ја велим да је ред да он наздрави. — „Нећу! — вели — ти си бољи јунак, ти први пиј“. Ја онда нагнем но добро...

И ту опет попи чашу ракије.

Они све гледе у мене — продужује Станко — а ја у јагње. — „Шта је, да ниси гладан?“ пита

¹⁾ *Пеција* — Петар Поповић-Пеција, вођа устанка у Босанској Крајини. Погинуо у лето 1875. код Великог Струга на Сави, приликом једног турског препада.

ме Пеција. — Три дана нисам метнуо залогаја у уста! — велим ја...

Одма ти он нареди, те се скиде јагње... Е, јео сам, јео, људи, како никад дотле. Ја сам им прич'о како сам побио Турке и... све... Онда Пеција нареди стражу, и ми полегасмо. Ја сам с њим спав'о.

— Ама, зар с њим? — пита кмет.

— С њим баш!

— По Богу, брате! И ти то нама никад не прича!

— А, мрзи мене, Бога ми!

— Шта би даље, човече?

— Око пола ноћи припуцаше они на стражи...

Ми поскакасмо. И... док длан о длан — све готово. Један стражар дотрча те јави: да су удариле заптије. Пеција рече друштву само место где да се састанемо, па навалисмо на Турке. Ја сам био уз њега. Гледа он, како у мене сева пушка ка' муња. — Е!.. алал ти српско млеко, што си га посис'о! Пред зору растерасмо Турке, а ми тамо где смо уговорили.

Био сам с њима четири месеца, водио сам и сам чете у бој; а тада ми рече Пеција: „Иди — вели — у Србију, иди и...

Ту Станко замукну.

— Шта ти је рек'о? — упита кмет.

Станко ћуташе.

— Славе ти, шта ти је рек'о?

— Не могу казати! — и погледа све око себе.

— Ама кажи човече! — заграјаше сељаци.

— Не могу!

— Кажи!

— Не могу, заклео сам му се!

Сви заћуташе.

Станко опет саже главу, па гледаше испод ока.

— Чујеш, Станко, — рече кмет. — Ти и твој побратим ћете код мене на ручак.

— Шта велиш, побратиме?

— Право ми је!

— А сутра код мене, — рече газда Панић.

— И код мене! И код мене... заграјаше сељаци.
 — 'Вала вама, браћо, који ви нас поштујете. Имаћемо се добро по'валити нашој браћи у Ерцеговини! — рече Панта.

— Та, брате... колико имамо!

— Па ко тражи више? — упита Панта.

— Шта је Бог дао!

— 'Вала и њему и вама! — рекоше и Станко и Панта у један глас.

— Е, 'оћемо ли? — упита кмет.

— Можемо.

— Шта има да се плати? — упита кмет мејанцију.

— Ја сам иск'о оку и сатљик ракије — рече Панта.

— Ти немаш ништа плаћати. То је моје — рече кмет.

И извади те плати мејанцији трошак.

Онда се кренуше кметовој кући...

* * *

Лепа соба, лепе поњаве, а они лешкаре... Ноћ пала, чује се где тиче цвркућу и пас који пут лане.

— Побратиме, — викну Станко.

— Ој — одазва се Панта.

— Има ли ту воде?

— Ево тестије.

Станко наже, па не уме да одујми.

— Ух! — рече — изгоро'!

— Много пописмо ракије! — рече Панта.

— Сад се само владај, па не брини!

— Умем већ!

— Неколико дана ићићемо обојица заједно сваком домаћину. Онда ћеш ти ићи сам, а ја сам. После ћемо за дан-два тумарнути куда из села... као неким послом. Јес' упамтио?

— Јесам.

— Бићемо важнији.

— Ал' си ђаво!

— Гледај од чега живиш!

Ту ућуташе обадва.

Мало затим, Панта за'рка и заспа, а Станко се бораше са жеђу и мислима.

„Морам се побринути, да после месец, два потражим друго село. Овде можемо насести, па куд ћемо онда? Јес' овај несрећник важан кад 'оће да се начини. Морам га питати одакле је? А најпоследње што ме се тиче? Не пита ни он мене!“

Наскоро заспа и он...

Сутра дан су оба устали рано и са кметом — по обичају — пили каву и ракију.

— Знате шта би' ја рек'о? — рече кмет.

— Шта?

— Да се ми мало презалогоајимо.

— Па како 'оћеш! — рече Панта.

— У твојој кући ти заповедаш — рече Станко.

Кмет нареди те се донесе доручак. Мало танке сланинице, мало сува мяса и, разуме се, ракије. Пошто се „презалогоајише“, проведе их кмет кроз башту, где им показа како су шљиве ухватиле.

— Биће ракије! — рече Панта.

— Биће, Бога ми! — рече Станко.

— Имам вала и старе доста!.. вели кмет. — И прод'о сам и опет је има! Кад Бог да — да!..

И тако проходаше и разговараше се о свему. Они њему причаше како је у Ерцеговини, а он њима о Мачви.

Око рученице одоше сви Панића кући. Кмет је био с њима. Дочекивали су их као неку власт. Све је рађено по плану Станковом и да не може боље бити. Дочекивали су их као рођене.

Станка су сељаци још већма поштовали, јер он има посла са Пецијом и мора да овде нешто са влашћу ради. И они су поштовали његову тајну.

Тако су они живели све до Огњене Марије 1876 године, а тада се деси нешто што их поремети, те их нестаде из села.

* * *

Још од подне тога дана навукоше се црни облаци. Па чисто јашу један на другог, муња сене

између њих, а силна тутњава разлеже се да те страх 'вата.

Станко је журио из вароши... И киша поче, а он неће нигде да скрене, хита па макар стигао у „први мрак“. Нешто силовито из њега самог терало га је да пошто-пото дође у Равње.

И паде мрак, а Станко још не стиже. Али он се заклео.

— Стићићу, па да би ноћио у капели у гробљу!.. Само ћу стићи!

И корачаше. Блато беше велико, да му се читаве пласе лепиле на опанке...

Осећаше умор у целом телу. Већ је пред селом и снага јавашава...

— Та морам доћи! — јекну он.

И најзад стиже.

На улазу у село стоји гробље. Он дође до њега и наслони се на плот. Даље не могаше... Муње су севале, а киша ромињала.

— 'Ајд вала и у капелу! — рече он.

Напипа капију на гробљу, отвори је и уђе унутра. Спотакну се преко неколико гробова; кошуља му закачи за један крст; голеницом удари о један „белег“, ал' он напреже снагу и дође до капеле... Врата на њој беху отворена. Та и ко да их закључа?... Нема никаква блага у њој.

Он отвори широм врата и корачи унутра. Таман заусти да рекне:

— Хвала Богу!...

А нешто силно затутња, као да се сруши таваница... Две јаке ручурде скопаше га по средини и почеше стезати... Хладан зној обли га целог. Он не умеде ништа проговорити; осети да га нешто гуши, и осети како неки омањује да га обори...

То га освести. Прикупи сву снагу и докопа се са аветињом.

Страшна беше борба, борба на живот и на смрт. Носили су се по целој капели, из једног ћошка у други; тукао је он аветињу и аветиња њега о дувар тако силно, да је малтер опадао. Вукли се, падали

на колена и једно и друго, и дизали се понова и нападали једно на друго са већом снагом...

Борба је трајала дуго, дуго... Већ Станко поче малаксавати. И само срце преста да бије... Он хтеде клонути. Пене му беху попале уста као да је — сачувај Боже! — у падавици, док се споља заори глас:

— Кукуреку...

Петар певаше своју песму на оближњем седалу.

То охрабри Станка. Он нападе са новом снагом:

— Доле!... јекну он.

— Доле!... загрми и она авет што га беше у'ватила...

Наједаред се пустише и паде авет у један, а Станко у други крај...

— Побратиме!

— Шта је побратиме?

— Зар си ти?

— Зар си ти?

— Што ме намучи?

— Што ме намучи?

— Ј'ој! јадан ти сам!

— Ј'ој!... тужан ти сам!

— Ј'ој!... оладио сам се!

— Срце ми умрло!...

— И мени!...

— Што ми се не јави?!

— А ти мени?!

— А шта ћеш у гробљу?

— А шта ћеш ти?

— Ја окис'о па свратио.

Тако су седели до зоре; ни један не може маћи...

„Заклела се земља рају, да се сваке тајне знају!...“

И то се дознаде. Они побегоше из села. А за три дана нико више не чу за њих...

— Ала ми и јесу јунаци!... рече кмет.

— Јесу ли нису ли — тек теби попише ракију!... рече му Панић.

— А зар теби нису?

— Та јесу! А коме, најпослед, нису?

Сељаци су ћутали... Један чича рече:

— Свакоме су, децо!... Али тешто: Нек ја имам свакад, па ћу свакад и на'ранити и напојити гладна и жедна! Он је иск'о, ми му давали!... Стари веле: дај Боже, — носи водо!...

— Тако је, ћеда... тешкају се сељаци, ма им није право што су тако изварани...

БЕЛА ВРАНА.

Баш на Усековање 1882 године, седели су сељаци села Белотића пред мејаном и разговарали. Дан беше леп, као и сви дани ране јесени.

— Ето, вала... — вели кмет Радоје — сад имамо и чколу. Сад само „министер“ нека нам пошље учитеља, па, па да нас види Бог!

— Е, јес'!... јес'! И, 'вала ти, и Бог зна како! веле сељаци.

— 'Вала вама, који ви мени припознајете! А, вала, јесам се и натрч'о!

— Јеси, јеси, Радоје, није вајде; 'вала ти!

— Строшио сам, браћо, моји' десет дуката, ал' — не дај Боже зажалити! Нека је алал!

— И јеси, јеси; ако ниси, бој се, и више!

Друмом се заподео облак прашине. Изнајпре се ништа не распознаваше. Мало помало кола ближе прилажаху, и они боље видеше ко на колима седи. На предњем седишту седео је кочијаш, а на задњем једна млада женска са сунцобраном у руци. Сем њих двоје било је на колима пртљага: један кревет, један путнички ковчег доста велики; у задњем седишту беше дењак са спаваћим хаљинама. Било је и још неке ситнурије.

Кола стадоше пред мејаном.

— Је л' ово? — упита женска кочијаша.

— Ово је — рече кочијаш.

Она склопи сунцобран. Врло спретно скочи с кола, ману руком неколико пута те стресе прашину са одеда.

Могло јој је бити тако око осамнаест година, средњег раста и вита стаса. Лепа, смеђа коса пала

по челу, те врло лепо стајаше под шеширом, као да је два сата пред огледалом удешавала. — Велике црне очи светлиле су испод хлада дугих трепавица. Мора да је била узбуђена, јер јој је чисто, доста мршаво лице облила румен.

Она приђе сељацима. Ови стајаху забезекнути.

— Помоз Бог!

— Бог ти помог'о!

— Је ли овде кмет?

— Ј... ј... ја сам! рече кмет Радоје сав збуњен и нехотично се подиже.

Она му приђе и пружи руку.

— Ја сам Босиљка Симићева. Мене је господин министар поставио за учитељицу ваше школе.

То изговори смешећи се, те показа два реда ситних зуба, белих као „јаглице“.

— За... за... зар тебе?! — упита Радоје зачуђено.

— Мене!

— Ама, знаш, опрости госпоја, и не замери што ћу те питати... Јеси ли учитељева жена? — упита опет.

— Не!.. Ја још нисам удата, ја сам девојка. Него мене је господин министар поставио да учим ђаке у вашој школи.

Сви ником поникоше... Нико не умеде рећи ни једне речи. Једва се кмет ишчупа из забуне, те рече:

— Е, ако, ако!... Седи госпоја!

— Па нека! — Рада бих знати где је школа. Хоћу ствари да сместим.

— Сад ћеш!.. Седи!

— Она седе.

— 'Оћеш пити каву?

— Благодарим!... Не пијем.

— Дај-де, Иване, „послужење“.

Мејанџија, који се и сам забленуо са сељацима, отрча у мејану. За мало, и ето га, где носи на једном малом служавнику „послужење“. То беше парче шећера и чаша воде.

Босиљка се послужи. Била је у врло мучном

положају. Ова мучаљивост, ово ћутање, дирало ју је непријатно. И сам кмет Радоје видео је то, па онда рече, колико само да говори:

— Јеси ли сама?

— Сама сам.

— Зар немаш вамилије?

— Имам само једну сестру. И она је учитељица.

Имам и једну тетку у Београду.

— А немаш оца и мајку?

— Немам. Отац ми је умро пре четири године.

И он је био учитељ.

Опет заћуташе.

Најзад, она се диже.

— Молим вас, покажите ми где је школа. — замоли Радоја.

— Ево сад!... Иди-де ћато, донеси кључ.

— Зар немате послужитеља?

— Имам, ал о'чо у село да виче на „заповест.“

— Не питам за општинског, него за школског послужитеља.

— А... адемијаза велиш! Е, немамо, али ћу сутра набавити.

— Ја бих вас молила: ако има каква жена да њу погодите.

— Добро! Имам у комшилуку, баш ћу је зовнути.

Босиљка заповеди кочијашу да потера кола са стварима школи, а она најлак оде са кметом...

Сељаци ћутаху. Кад они одмакоше, један диже главу, уздиже десну обрву, па само рече:

— Ја!

— Ја! рекоше још неколико.

— И... тако је!... Сад имамо учитеља у сукњи!..

— Море, Иване, добро би било да се ти примиш да будеш „адемијаз“!

— Требало би!

Неки се насмејаше.

Чича Панта дотле ћуташе, а тада рече:

— Вала, људи, и ова наша власт, 'прости Боже, не зна шта ради!

— Готово!...

— Шаље женску за учитеља!.. О!.. 'валимо те Боже!... Да сам знао не би дао марјаша!
Сви му одобраваху...

* * *

Босиљка и Радоје дођоше до школске капије. Ту Радоје нађе једног дечка и рече му да дозове Мару „варошанку“, која је ту у комшилуку седела, а он са Босиљком уђе у нову зграду школску.

Зграда беше мала, али распоред у њој и спољашњост беше лепа као кутија.

— Ето, госпоја, то је наша школа. Шта велиш?

— Лепа.

— Забадава, јес' лепа! Ево, ово су твоје собе ово је соба за ђаке и „алемијаза“, а ово је чкола; Босиљка разгледаше све и била је потпунце задовољна.

У том дође и Мара „варошанка“. Беше то жена од својих четрдесет година, пуна и црвена сва као турска чизма. Видело се по носу, да „никако не мари за ракију“, и ако се напије, то је само од „бриге“ за њеним покојним Стојаном. Како уђе, с врата закокота.

— Е баш вам фала госпојице што сте дошли!.. Ја, знате, муку мучим шта ћу са мојом Пелом. Велим: пропаде ми дете! — када оно: ено! — Право веле: Бог се брине за сиротињу.

— Је ли ти, Маро? — Мо'ш ли ти пристати да вод' будеш „алемијаз.“ Платићу ти дукат месечно.

— Па, лепо, газда Радоје, што нећу пристати?... Мени, сиротици, за увар је који грош. Фала ти што си ме се сетио!

— Е, онда ти ћеш ту остати са госпојом и помози јој да ствари смести.

— 'Оћу, газда Радоје, 'оћу како не би!

Кочијаш беше ствари скинуо и прислонио уза школски зид. Босиљка га исплати и он оде.

Мара уђе у собу.

— Чујте, фрајла! — Овде да наместите кревет, овде астал, овде огледало... овде ово..

Видело се да је имала доста укуса. Босиљка, уз њену припомоћ, разреди и намести ствари. Собица изгледаше лепа и пријатна.

Кад све би готово, Мара седе на столицу.

— Па, ви'те, имате доста лепа намештаја!... Бадава, познаје се дете из вароши!

И тада је узе распитивати за породицу. Сваки час упадала је Босиљци у реч, напомињући неког учитеља Милана, који је лепо живео са њеним „покојним“ и био леп „као гранатир“! — На послетку поче грдити село и сељаке:

— Ето, среће ми моје! — једва сам дочекала да проговорим с ким речи! — Ове гејакуше, ђаво да и' носи! Тако су, знате фрајла, неслане, да човек не може с њима реч проговорити! — Тако су, знате, гадне!... Пхи!... Ето, кметице, овог истог Радоја жена, дође чешће код мене, донесе ми по мало ракије, јали сланине, ја сира, чудо!... Па жена Ивана одборника, она Стамена — не може се казати!.. Све су проливене: не смете пред њима реч рећи: — одма раскакоћу свуда. 'Оће да оговоре човека, то им је душа! А већ за женску и да не спомињем!.. Чувајте се од њи' ка' од живе ватре! Него, знате фрајла, нову кућу и нов квартал треба полити. Ја идем да скувам кафу.

— Нисам купила кафе — рече Босиљка. — А то ће ми требати!

— Требаће, Бога ми! Него, знате, имам ја кафе.

— Ја кафу не пијем.

— Шта? зар не пијете?

— Не пијем.

— Штета!... А ја о кафи живим. Кафу и коју чашицу ракије, па да се 'леба не сетим у дугу дану! Идем да скувам.

Она изиђе у кујну, а Боса оста уређујући још неке ствари.

— Јел' те, фрајла?

— Извол'те!

— Имате ли свеће?

— Имам.

— То је добро, јер овде, знате, немате где купити.

— Донела сам.

— Овде човек све мора да набави из вароши. Има, продаје по нешто овај мејанџија, али то је скупо ка' восак! . . . Ја све поручим по коме, те ми из вароши донесе . . . Е, ево кафе.

Донесе из кујне у собу, усу у шољицу и поче пити.

За све време причала је: како је у селу гадно, како ни људи не ваљају; како исти кмет Радоје живи „с једном гадуром“, којој „она“ „не би могла узети ораха из руке“. Причала је за овога и онога: како овај живи са онога женом, како она свога мужа и не види; једном речју: за оно два — три сата седења, познала је Босиљку са свима кућама и свима приликама и неприликама у селу.

Босиљци ово постајаше досадно. Она се диже са столице и приђе прозору који беше окренут југо-западу. Наслони се на прозор и посматраше сунчев смирај.

Лепо беше погледати сунце на смирају. Оно пресијаваше кроз гране шљивових воћака; беше лепо за гледање, а не сметаше очима.

Мара је непрестано причала.

Босиљка је прекиде:

— Па, опет, лепо је у селу! — рече она.

— Па, да ви'те, није ни ружно! — поче Мара. Село, то је дивота! Сунце тако сија, шљиве зреле, и . . . све: може, знате, човек да ужива и . . . које-шта! Све то, тако, ја знам кад је мој покојни био жив; Бог да га прости! (И ту ударише сузе као киша). Он мени вели: „Ајдемо, жено, мало у село!“ . . . А ја њему: — „Па можемо, човече!“ . . . Никад ето, фрајла, нисмо ми, једно другом, друкчије казали, него ја њему: „о човече!“ . . . а он мени: — „шта је, жено?“ . . . Ето, тако! . . . Ми се нисмо никад мазили! Сачувај Боже, да ја њему кажем: „душо!“ . . . „злато!“ . . . „голубе!“ . . . Ја би

— чини ми се — пропала у земљу!... А живели смо не може боље бити!

Тада узе причати из свога живота. Босиљку обузимаше досада. Канила се да је неколико пута пресече... Бог даде, те се Мара сети деце и рече да мора вечерас код куће ноћити; од сутра ће у школи.

— Можете! — рече Боса.
Једва Мара оде.

* * *

Месец беше у уштапу... Боса се наслонила на прозор и гледаше дуге сенке дрвета што беху прекрилиле улицу. По неки цвркут зачује се. По нека кола или по неки сељак прође улицом. Лавез паса орио се по свему селу, а са дна села чуо се тихи и тужни звук двојница.

Некако чудно одјекнуше звуци двојница у Босиној души. То јој, поред све туге, раздрагаше душу... Погледа у оне сјајне звезде, што се беху оретко осуле по оном небу. Чудан осећај! Срце јој нагло лупаше... Па да јој је да полети у онај зрак, па да се вине чак горе!...

И још један осећај, који досад није морио њену девојачку душу. Пламен јој је лизао образе од тих мисли и осећаја. И стид и драж беху је обујмили у једно исто време. Десном руком притисла је једре груди... грцала је.

До ђавола! Свашта човека снађе у тихој ноћи!... Па опет не може да се отргне од прозора, док није изнемогла...

✱

Сутрадан је уранила и изашла у авлију. Сад је друге мисли распаљиваху... Будна је сањала о својој раду, о томе како ће да спреми ђаке, како ће је ђачки родитељи волети и поштовати. Како ће светла образа са диком и поносом ходити по свету!... Мислила је: како ће прикупљати око себе ону дечицу, неговати их као цветове, а при том

поучавати у свему што сама зна. Њена млада машта ишла је далеко, далеко.

Груди су јој се надимале од силних осећаја. Помишљајући на сласти које ће уживати гледајући своје ђаке, она се заваравала у својој души: да ће савладати све препоне које јој буду на путу.

Плам одушевљења горео је на лепим образима и у црним очима њеним. Била је лепа као анђеоло.

*

Отпочела рад у школи. Њена пријатна спољашњост и њена добра душа освајала је мајке и децу.

— Сејо моја! Гледај га, неће ти бити криво! Не знаш како сам се зарадовала кад сам чула да је девојка учитељ.

— Не брини се.

— И ја ћу се тебе сећати!

— Хвала! одговара Боса. И милује ђаче.

Данас-сутра, данас-сутра, напуни се богме она школа ђачића. Босиљка је радила свесрдно. Али како школа беше нова, то не имађаше никаквих средстава. Сваки час би тек кмету:

— Кмете! Треба ми ова књига.

— Добро.

— Треба ми ова ствар.

— Добро.

И он је набављао готово све што је захтевала. Ђаво га знао, али је био увек на руци. Све вели:

— Оно, није ми још општина дала, ал' кад је на чколу — на!

Школа је почела да ради добро. Мало помало, Босиљка уђе свима сељацима у вољу.

* * *

Сврши се испит за први течај. Свима беше мило. И Босиљка и родитељи били су потпуно задовољни. Босиљка распусти ђаке неколико дана...

Једнога дана сеђаше она сама у соби — претураше листове некакве књиге, док неко куцну на врата.

— Слободно! рече Босиљка.

Врата се отворише, и уђе кмет Радоје. Изгледао је врло весео.

— Како си, госпоја?

— Хвала Богу! Се'те!

Он седе.

— Е, вала, добро би!

— Шта? — упита Босиљка.

— Били смо вам код Мијата на слави, па се царски написмо.

— Е, лепо, лепо!

— Шта ти радиш? — упита је кмет, пошто су мало поћутали.

— Ништа. Читам помало.

— Осамила се?

— Да.

— А где је Мара?

— Отишла је баш сад до куће.

Заћуташе.

Кмет погледа у таван, зену једаред гласно. Онда зазину, па опет ућута... Најзад проговори:

— Па, како сама?

— Добро, — рече Боса мирно.

— Мо'ш ли да живиш?

— Могу, зашто не?

Радоје зашкиљи.

— Знаш, млада си.

— Шта велите?

Он се загрцну, али опет изговори:

— Мла... да си.

Босиљку поче обузимати нека ватра. Не знађаше ни сама: да ли је драж или љутина.

— Па, па шта смета што сам млада? — упита она.

— Ништа, ништа! Ја 'нако велим.

Опет ћуташе. Радоје се узврпољио на столици.

— Велим: треба да се удаш — проговори он опет.

— Боже здравља! — рече Босиљка и насмехи се.

— Јер штета је да се тако млада и здрава мучиш.

— А у чему се мучим?

— Па... сама спаваш...

Босиљци букнуше образи. Она задрхта и не умеде ништа рећи. То охрабри Радоја.

— Видиш!... Мислиш не знам да тебекар није лако!... Знам ја све!... Него немој ти тако!... Ја ћу тебе да научим, па да живиш без бригае.

Посрћући приђе јој. Она устаде.

— Шта хоћете ви?

— Чекај да ти кажем.

И пође њој.

Она прикупи сву снагу, одупре рукама у његова прса и гурну га. Он се скљока на њезин кревет.

У тај пар отворише се врата. Мара уђе. Видећи њега на кревету и њу зајапурену, она само промумла:

— Аха!

И изиђе напоље...

* * *

Више ништа није требало. Марија гледаше Босиљку са неким достојанством. Готово поче да јој заповеда. Босиљка је испочетка трпела, али једног дана истера је.

Марија пође по селу.

— Шта ради учитељка, Маро?

— Не знам, Бога ми!

— Како не знаш?

— Како немам оваца, тако не чувам ни паса!

— Шта, зар ниси ти више у чколи?

— Јок ја!

— А што, Маро?

— Бог с тобом, жено, зар ти не знаш?!

— А шта?

— Ко ће код оне служити.

— Шта?

— Е хеј!... Ништа ви не знате!... Шта је и шта Мара својим очима гледала! Е, најпоследње, није се могло више!

— А шта је било?

Мара окрете причати како је видела учитељицу где је с'олујила кмета Радоја пијаног и оборила га у кревет.

— Шта велиш, јадна?

— Она само што није почела да јаше људе по шору! Зна Мара зна! Али боље да ћутим. Немој ни ти ником казивати! Збогом!

Па оде другој кући, те прича то исто.

Јадна Босиљка беше као убијена. Кад је чула шта се о њој говори скаменила се.

Људи је почеше гледати са презрењем. Један по један почеше задржавати децу од школе. Жене је избегаваху...

Право веле: добар глас далеко иде, а зао још даље. Тако овде. Кудгод се макла, она виђаше само презриве погледе. Не беше ту срца за њу. Само извикани људи прилажаху њој, а она је опет њих избегавала. Затворила се у своју собу и није сушила ока. Никуд се није мицала, јер она је била „бела врана“.

Концем школске године добила је оцену: врло добар, а почетком идуће премештај у „учитељски Сибир“.

* * *

Ветар хуче и звижди; снег веје... Целу васиону омотала нека тама...

На отвореном прозору стоји Босиљка... Груди јој препуне тугом. Не осећа зиме ни ветра... Једно, једно само нагони јој плам у образе; једно само нагони њено млађано срце да бурније залупа... Није то ни љубав ни срећа... То је земаљска правда...

ПУСТИЊАК.

Било је то лањске године по Ускрсу. Бејах се вратио из Београда кући, да се одморим од силног умног напрезања . . . И баш сам се одмарао! Или спавам, или се шетам; а шетња у то доба беше тако пријатна! . . .

Замислите: пролетње јутро! . . . Устанем пре сунчева рођаја. Лака нека провидна маглица диже се са земље у вис; ја газим по росној трави, а око мене цвркут тичјих гласова; живина полеће са седала: онде петао залепрша крилима и кукурекне, онамо гусак отеже свој дугачки, бели врат и шишти; не да ни прићи гушчићима, који безбрижно почеше да чупкају зелену траву . . . Изађем на улицу, а сељаци уранили и пошли на копање. Сваки то забацио своју мотику на раме, пуши своју лулицу, и разговара о неори за копњу. Како наиђоше поред мене, назваше Бога, упиташе — по обичају: „јесам ли мирно спав’о“ и „јесам ли здраво уранио“, — па одоше даље . . . За њима иђаху жене; неке упртиле колевке на плећа, а мотике обесиле о раме; ретко која да не носи преслицу и не преде. По реду — ја као мушка глава — назовем Бога. Оне смерно метну црну руку на прса, преклоне се и рекну: „Бог ти помог’о! . . .“ И како ја минем мимо њих, оне одлазе даље . . . За женама ишле су девојке; свака се забулила белом шамијом, да јој ветар или сунце лице не опали, затуриле мотике на рамена, а у рукама им плетење или преслица . . . Назовем и њима Бога. Оне приме оборених очију, полугласно или шапћући, па одмичу даље . . .

Ја продужујем пут . . . А отварају се вратнице

на авлијама и чобанчад изгони стоку. Красни су то дечаци! Са највећим достојанством затурили хајкаче на рамена, а до земље им висе дугачки бичеви. Понеки пуца бичем и узвикује „ајс хој!“ ... а неки опет дува у свиралицу или двојнице. А из авлија се чује блека малих јагањаца или телади...

Прођем целу улицу и изађем у поље. И тек тада се јавља сунце велико и светло ... Хиљадама зрака падну на зелене јечмове или пшеницу, и затрепери сјајна росица на зеленој благодати, затрепери и плане, мислиш да је око тебе пожар. То потраје за тренутак, тако мало, да ти се учини: е је све варка маште твоје, јер видиш само ветар таласа зелену стрмнину као море; а овде-онде угледаш алеви цвет „турчинка“ где се смеши на те као невинашце ...

Једног таког дана уранио сам; затурим пушку на раме — колико да не идем празних руку — па изађем у поље.

Ходао сам свуда. Тад западнем у неке забране. Осећао сам умор, и седнем под један 'раст да се одморим. Поседео сам мало, па онда извадим из торбе што сам понео за јело, те ручам. Попушим цигару, па се мало налактим.

Дан је већ био освојио. Не беше више оне јутарње живости: све се склањало од врућине... Један славуј прижељкивао је у жбуну, близу мене; око мене су прелетали разнобојни лептирићи, па дали на цвеће и одмах одлетали даље... Нису вредни као она пчелица, што је пала на онај плави цветак, па марљиво сише све до дна, или као она два мравка што су се, из све снаге, упели да једну повећу мрву, од мог ручка, одвуку у свој мравињак...

Није ми се дремало, па нисам ни спавао. Тма мисли врзло ми се по глави, а ни на једној да се зауставим. А кад ме тако мисли окупе, онда не могу мирно седети,

Устанем, обесим пушку о раме, па се упутим забраном.

Ишао сам дуго. Пролазио сам многе плотове, њиве засејане стрмнином, ливаде, пашњаке, и дођох до једне воде, која је више наличила на бару него на текућу реку. Ту стадох.

Никад туда пролазио нисам, и једва се сетих да то мора бити једна од оних отока из којих постаје језеро Засавица. И нисам се преварио! То беше „Рибњача“. Рибњача, једна од оних бара што плаве северозападни део Мачве. Она постаје из једне дринске отоке, која се зове „Студена Бара“. „Рибњача“ у току свом — као при Богу каква велика река — прави једну „делту“, као неко острво, које се зове именом саме реке или „баре“, како је мештани називају. То је острво повелико; неколико сељака из села Глоговца и Црне Баре имају тамо своја имања. Тамо кукурузи врло добро успевају због оне водене издани, па ако и нема кише.

Учинило ми се да бара није дубока и да се може прегазити. А нешто ме је вукло да преко воде пређем, ако није онај мирис липе, који је кадио целу околину.

И таман седох да се изујем, па да прегазим, а погледим један мали мостић направљен од стабла једног дрвета.

Пређем преко моста, уђем у врбљак, који је баш уз саму бару засађен; упутим се стазицом која је кроз врбљак водила, и изађем на чистину.

Ех!... ово беше дивно. Преда мном се виђаше бела кућица, бела као да је од сира срезана. Да сте је нешто видели — као ја — окренули бисте леђа сјајним палатама, па би под овим лепим кровом затражили гостопримства.

Око кућице било је воће, и оно је поготово заклањало кућицу; мало даље беше липњак; а тамо, још даље, дигла се гора од кукуруза, који се модрио као чивит... Лепота кућице, ово зеле-

нило, па још мирис од липе: — лепо ме наново освежише. Упутим се право кућици.

После неколико корака застанем. Видео сам на кућном прагу једну слику, или прилику, где седи, 'рани мале пилиће и разговара с њима.

— Шта ли ради овај човек? — помислим у себи.

Корачим још неколико пута и већ сам био пред самом кућицом.

Човек ме и не примети. Он саг'о главу, па 'рани пиљеж. По оним седим власима, што провириваху испод олињале шубаре и падаху по леђима, рекао бих да је стар човек...

— Хајд' да га ословим! рекох у себи.

Па приђем мало ближе и викнух:

— Помаже Бог!

Човек диже главу, погледа у ме некако неодређено, ни зачуђено ни незачуђено, и одговори:

— Бог ти помог'о.

Ово лице, овај глас, сместа ме задобише. Не беше то обично лице, које ми сваки дан сретамо. Беше то старац око седамдесет година, сав бео. И оне седе власи беху беле као опрана вуна овчија. Лице се руменило као у здравог детета: а оне плаве очи гледаху ме мило и нежно као ведрина плавога неба... Одело на њему беше чисто... Осећао сам се онако како се осећаш јутрос кад се сунце рађало, раздраган и занесен.

Нешто ме повуче овоме човеку, ја скидох капу и приђох му руци. Он се као мало збуни:

— Жи' био!.. Жи' био! — убрза устајући, али ми ипак пружи руку.

— Здраво, мирно?

— Ет'... 'вала Богу!.. 'раним живину... Ја тако свакад! Ту сам сâм, па шта ћу... колико да не седим беспослен!

Уђе у кућицу и изнесе малу, треногу столицу, па је пружи мени.

— На, седи! — рече.

Ја узех столицу, и седох, а он се опет посади

на праг, и узео пруту што га малочас беше оставио и поче гонити кокоши:

— А, ти „криворепа“!.. Зар ти мислиш да баш све поједеш! А?.. А зар не треба овим малим пилићима, је л’? Ти си матора, легла си се дван’ест пута; ’ајд сад тамо па тражи бубе! Буба има много; Бог је доста буба створио!.. Иш!.. Иш, ти „крекавче“!.. Видиш ли овога!.. Оматорио сасвим, има му скоро две године, а још не уме да пева!.. До душе почне ка’ и сваки други пет’о: заклепеће крилима, отегне врат, зине; ти мислиш: сад ће он развести кукуреку!.. Јест, али он само учини: крес’.. па ту!.. И после није он ка’ други петлови, па да му се зна време кад пева; него се дере непрестано, љуба кад да ћути, доста ме пута ноћу иза сна тргне... А појешан је што нигде нема!.. све ово сад сам да поједе, па је опет гладан... Али ја му баш не дам! „Кад ти, велим, толики пет’о, још не умеш да певаш, онда не дам да ми цаба једеш ’рану!“ Ал’ он отме; јачи је од свију!.. Иш, ти циганко!.. А и вама је доста!.. Не дам више!.. Идите са својом матером, па тражите буба!..

Па узео храну и унесе у кућу. Замало па се врати:

— А би л’ ти што јео? — упита ме.

— Нисам гладан — рекох.

— Како ниси?

— Јео сам отоич.

— Па ако!.. Неће се побити!.. Имам лепа сира и кајмака; а ево сад ће и колач бити готов... Очекуј мало, само да одем до бунара да воде донесем.

Узео ведрицу, па оде полако бунару који не беше далеко. Ја гледах за њим и дивих се његовој чилости: иђаше брзо, као какав младић.

Кад се врати, спусти ведрицу на полицу и покри лопаром, па узео ватраљ и приђе огњишту те распрета жар.

Из пелела извади колачић проје обложен ораховим лишћем. Полако скиде лишће, узео перушку, оперушка проју; узео синијцу и дрвени сланик, суну

мало чисте соли из сланице у њ, па постави синијцу пред кућом, и метну проју и сланик на њу. Онда оде долапу, и завуче главу у њ.

Ја гледах и дивих се његовој умешности.

Он стави на синију две-три кришке сира и половину једног заструга кајмака.

— Дела! — рече ми.

— Нека, хвала!

— Шта 'вала! На чему 'вала!...

— Али сит сам.

— Ја ово једем баш и кад сам сит!... Деде да видиш пројицу!

И одломи комад проје, па ми пружи. Онда се прекрсти.

— На — вели — па ето кајмака, а ево и овчијег сира, па прави „шару-Мару“ ...

Шта ћу, придружим му се.

Он је јео слатко. Руштала је проја под његовим здравим зубма. Гледајући како он слатко једе, почех и ја добијати вољу на јело.

И јео сам слатко, као никад дотле.

— А одакле 'но ти би? — упита он.

Ја се казах. Он се загледа у мене.

— А чиј си?

Ја му и то казах.

— А... попин!... Знам попу. Видео сам га двапут... Једаред кад је покојни „бата“ умро, баш сам га добро видео... А једаред долазио је и мени, овде у Рибњачу. Био сам зорли болестан, па га они отуд, од куће, позвали, да ме причести... Јест, јест, знам га!... Добар је попа!

— Па зар ти њега само дваред у своме веку видео? — упитих зачуђено.

— Па ја! — рече он питајући погледом шта је ту чудно. — Ја никад не идем у село, ја сам све овде...

— Па откад си ту?

— Од рођења. Овде сам се родио.

— А жена, деца?

— Немам и'! Нисам се никад женио.

— Па како можеш да живиш ту сам?

— Лепо. И шта ми 'вали овде? Имам свега, Богу 'вала, задовољно. Имам мој кованлук, моје пилиће, моје овце и јагањце — свега, кажем ти!..

Ја ућутах.

— Шта је? — упита он, приметивши моје ћутање.

— Ништа — рекох. — То је доиста лепо што тако задовољно живиш! — рекох и измакох столицу од синије, јер рад бејах да пушим.

— Једи! — рече он.

— Хвала! Сит сам! — рекох и прекрстих се.

— А што да не живим. Шта ми душа зажели имам!.. Сад, ако 'оћеш, 'ајдемо у кованлук, да видиш шта саме кошнице имам!

Па се прекрсти, устаде и диже синију те однесе у кућу.

Ја направих и запалих цигару. Кад се он врати, ја и њега понудим дуваном.

— Не палим! — рече он.

— Не палиш?

— Јок! Нисам научио. У моје време то младићи нису радили. Ако кога видиш са лулом, то је стари човек кога је жалост об'рвала. Тако исто, онда нису људи ни браду пуштали. То су чинили они што са'ране кога болећег, па жале за њим. А данас готово сваки пушта браду. Ономад видео сам једног младића, и он пустио браду. Питам да није поп. Веле: „Није поп, него учитељ“. Ја, пре, знам да су само попови пуштали браде, а учитељи се бријали као ово ми. Сад... ваљда је каки нови закон!

— Није, чико, никакав закон, него људима се допада да пуштају браде.

— Е... шта ћеш!.. Нов свет, нови људи. Ја не би мог'о са овим данашњим светом живети!... Ето, ономадне дође ми овде мој Жика, синовац, па вели: „Изгибосмо 'вамо у селу!“ — „А што, брате?“ — питам ја. — Вели: „Бирамо кмета“. — „Па што морате гинути?“ — „Не дамо — вели — газдама!... Нека кметује ко и осим њи'!“ А ја велим: „Па њима је најзгодније. Они имају кога и оставити да им ради, а шта ће један човек?“ — „Не дамо да нас

више арају и краду!.. Они су газде што нам скидају гуњ с леђа!.." О буди Бог с нама!... Тога није било пре да се неко отима да кметује. Знам да ми је бата једаред прич'о: да је неки стари Ђука плак'о кад су га окметили. А јако: буди Бог с нама! — рече и прекрсти се.

Онда се диже, склони сточицу под стреју, па ми рече:

— 'Ајдемо часом до кованлука. Да видиш шта саме кошнице имам!...

Ја устадох. И пођосмо. Тек одмакосмо од куће, а дотрча неколико јагањаца пред нас. Он им одмах стаде тепати:

— Моје јаге!.. Моје лепе јаге!.. Оди ти „Јово“ овамо!...

Једно јагње дотрча му, о врату му висаше звонце, по свему се видело да је оно његово љубимче.

— 'Оди 'вамо, 'оди чича Пури да те мало помилује, лоло један... Де, на!.. Лазни руку... Тако!.. Жив био!

Лице му беше сушта нежност. Као мајка кад гледа своје јединче како се игра и смеје, тако и чича Пура беше сву милост јагњету поклониио.

— Ви'ш! — рече. — Ово ми је најстарије јагње ове године. А што је немирно, то се не море казати!... Ја се шалим с њим, па прилегнем и направим се да спавам. А он, лола један, — много сам га размазио — тражи ме једнако. Како ме нађе, он одма почне ме главом гурати. Ја ћутим. Он онда мисли: ја спавам, па тек легне уза ме... Ја га онда преварим, па скочим и побегнем, али он, што игда може, за мном. Умиљава се, лола један, ка' маче. — ...А ти, „Бекане“, шта ти радиш?... 'Ајд, 'ајд, тамо!... После ћемо се играти!.. 'Ајде!.. 'ајде!...

И одгуриваше их од себе руком. А они пристајаху за нама.

— Тако свакад... Ако сам пред кућом, пилићи трче око мене; ако макнем овамо, јагањци; а већ моје челе — сад ћеш видети!..

Липе пуштаху јак мирис... Што се више приближавасмо кованлуку чуло се све јаче брујање...

Уђосмо у липњак.

— Запали ти цигару!

— Што?

— Па због челâ. Не познају те, а кад пушиш оне неће на дим.

Ја запалим цигару.

Уђосмо у кованлук.

Преко стотину кошница било је ту. Место где кошнице стајашу било је чисто као гумно; нигде једне травчице да се њом закунеш...

Челе пролетаху тамо-амо: — једне су улазиле, друге излазиле. Оне које улажаху ношаху мед, а оне које излажаху падаху на липе да се меда насисају...

Чича Пура иђаше поред кошница као војвода поред војске. Он завириваше свуда, гледаше је ли све на своме месту; једном речју, видиш човека који разуме свој занат и одушевљава се њим...

Ја се загледао у једна врата на кошници.

— Шта гледаш? — пита ме он.

— Носи ли она чела меда? — упитих га показујући једну што баш хтеде да уђе у кошницу.

— Носи.

— Па што сад опет пуна изађе?

— Зато што то није њена кошница.

— Како она зна?

— Има ту стражара, па одма врате. Чела може и залутати, али они изнутра не дају!... Види, види! ...Ено сад вратише и ону.

Ја гледах... Заиста челин живот вреди гледати.

— А што ће ти овај пањ овде? — упитих видећи једну кошницу на пању. — И шта је оно: челе у пањ улазе?

— А... то је лењштина! — рече чича Пура. — Да ти причам само!.. Све се ове кошнице ројише, а ова овде неће! А препуна, не би је најбољи момак крен'о!.. А ја смислим: узмем лепо овај пањ, па га

пробушим и издубим да се може и доле у пању саће правити...

Па се зацену од смеја.

— А како ти познајеш кад 'оће кошница да се роји?

— Па препуна је већ; за све нема места. Онда нова матица сели, па и челе за њом.

— А како ти хваташ рој?

— Ништа лакше!... Ја све с божијом помоћу!... Рој полети одма онде где има грана и цвећа, а то је мој липњак. Ја се само молим Богу и читам „Оче наш“ да на грану падне. Чим он на грану падне — мени је онда лако. Узмем празницу и мотку — ако је рој у вр'у, па стресем само матицу у празницу, а челе после све за њом...

Прођосмо мимо једну кошницу, што стајаше баш на ћошку.

— Видиш!... Ова ме је много намучила!... Али је и добра: не жалим баш нимало!...

— А како?

— Ово није мој рој, него туђи. Ја баш месио 'лебац у колеби, а зачујем да нешто зуји над колебом... Оставим одма 'лебац, затворим кућу, па потрчи. Рој се диг'о високо; видим — није мој; упутио се отуд из Црне Баре... Потрчим из све снаге липњаку; мислио сам: ту ће пасти. Али он не паде, него оде даље... Ја једну празницу под пазуво, па за њим... Он пређе преко баре. Шта сам знао, видим добар рој, засучем ногавице, па преко баре... Трч'о сам, трч'о — душа ми изађе!... Али и стигнем. У Јуришића забрану пао на један грм. Шта ћу јако?.. Високо!... А нисам се пењ'о на дрво, Бог зна кад!... Дај да се попнем. Прекрстим се, оставим празницу, па пљежи се уз дрво, к'о кад сам био дете. Дођем до грана... Зауја чела око мене; а ја тек у себи: „Оче наш иже јеси на небеси, да свјатит сја имја твоје, да приде царствије твоје, да буде воља твоја јако на небеси и на земљи. Кљеб наш нашушни даж нам днес, и остави нам долги нашја, јакоже и ми 'стављајем дужником нашим и не веди нас во

ишкученије, но избави нас од луковаго“... Оно зуји, зуји... Дођем до гране где се у’ватио, видим матицу, па све ближе и ближе њој... У’ватим је лепо руком, па доле... Сnižем се низ дрво... Рој за мношом... Ја матицу у празницу, рој за њом, а ја онда празницу на раме, па кући... Али и ваља!... Ево види!...

И диже кошницу, и ја видех како је лепо уређено саће изнутра. Уосталом, ја се у челарењу ништа нисам разумевао... Он ми показиваше докле у саћу меда има; хваљаше тај мед, кога називаше „липовац“ и говораше да је он лек од сваке болести.

Затим, причао ми је о челама: како он по њима позна кад ће бити лепо, а кад ружно време.

— Кад год ружно време ’оће, све су у својим кошницама; ниједна отуд не миче; а која је на путу, жури дома пре времена.

Онда ми је причао о трутовима. Прича, како оне челе „што праве мед“ лепо њих једнога дана избаце напоље.

— Па, море, отимају се, неће да иду. Али оне лепо докопају, па га избаце; тек видиш како га преокупише три-четири њи’, па га котрљају — рече чича смејући се...

Био сам жедан. Одем на бунар и напијем се лепе воде.

Сунце је већ било на смирају. Ја се вратих на траг да се са чича Пуром поздравим. Он беше у липњаку.

— ’Оди ’вамо! — викну ме.

— Ама, ја бих ишао.

— Седи, сад ћеш. Лепо је сад с вечера, јер има месечине.

Липа је мирисала божанским мирисом. Чика Пура сео, леђа ослонио на једно дебло, па дигао главу, а поглед му светли и око влажи. Ко зна шта је чича мислио!

— Је ли, чико?

— Шта, роде?

— Кад си последњи пут био у селу?

— Нисам био има... не памтим,

— Како можеш да живиш тако?

— Како?

— Тако, сâм.

Он ме погледа, погледа, па рече:

— А, као, шта би ја мог'о више од Бога тражити!... Де ми кажи: ко овако живи ка' ја!... свега имам што ми душа жели; радим шта ја 'оћу; ту ми је мој кованлук, ту ми је... све је ту!... Што год овде видиш да је човечија рукотворина, то је моја рука порадила!... Видиш ове липе... То су биле шипчице кад сам и' ја у земљу метнуо!... Па кажи ми: ко је тај што је пљун'о на свој рад!... Господу се само молим: да ми дâ здравља докле ми је живота одредио, па кад ми дође суђен час, ја ћу склопити очи и отићи Богу на истину, где су ми и моји стари.

Никад нисам видео задовољна човека; свакога по нешто тишти, па, и ако каже: „задовољан сам“, ја никако не верујем... Али чича Пури сам морао веровати!... То доказује она топла одушевљена реч; то доказује оно ведро и глатко чело; то доказује сваки покрет његов...

Па ипак га упитих:

— Славе ти, чика Пуро, да ми нешто од истине кажеш!...

— А што ме славом заклињеш?

— То ми је језик навикао. Ми, садањи свет, тако разговарамо — рекох. — Не хоћеш да ми кажеш?

— 'оћу!

— Јеси ли се с ким потук'о?

Он се мало замисли.

— Јесам, док дете беја'...

— Није као дете, него као човек, јеси ли се с ким потук'о?

— Нисам, дијете!

— А јеси ли кога тужио?

— Никога!

— А јеси ли се с ким свадио?

— Ни с ким.

— А судио?

— Ја и не знам за суд. Мени суд до данас није треб'о!

— Знам, знам, суд; али код кметова?

— За кметове ја и велим, јер за другу судију ја и не знам!

— А капетан?

— Никад још моје очи нису виделе капетана!... Слуш'о сам да је капетан велика власт, али га никад нисам видео. Ја никад не идем из моје Рибњаче.

Ноћ се већ спустила на земљу. Ја се дигох и поздравих се са чичом.

— Да ти покажем пречи пут! — рече он и пође са мном, преведе ме преко моста и показа ми пут.

— Збогом, чича Пуро!

— Збогом пош'о, дијете! Поздрави попу!...

Месец већ високо одскочио; звезде блистаху као бриљанти; птице цвркутаху, а ја премишљам:

— Срећан човек!... задовољан човек!... Никад нисам мислио да ћу наћи човека који никад пред судом стајао није; који је у својих седамдесет година само двапут видео свештеника, који ни једанпут није видео капетана... па ето нађох!

Па кад сам то нашао, онда ми се опет враћала вера у људе, у свет. Још мора да има љубави, браства; још има ока која ће због твоје бољке, због твоје невоље моћи пустити сузу. Има их, али их треба потражити; не треба клонути!...

А песма девојака, које се са копања враћаху, прекиде ми мисли:

„Синоћ Јово кроз дољане прође,

„И проведе Росу робињицу.

„Закл'о Јово овна испод звона:

„Не би ли му Роса вечерала;

„Ал' не 'теде Роса вечерати

„Док не види своју стару мајку“...

...Кад сам кући дошао, моји беху већ поспали.

ЧУДАН ЧОВЕК.

„...Име му је Марко. Не знаш ти каки је то човек! Да ти је Бог ујак, не можеш му верка ухватити! Понекад се деси, те би се заклео да тај човек нема срца; некад опет... ђаво би га знао!...

Сећам се, било је то некако пред први рат, седимо ми у мејани и разговарамо. Он засео тамо с Милисавом Данојловим, те нешто рачунају. Шта им је било, Бог ће знати, док тек он викну:

— А коме оца?

— Теби! — вели Милисав, а сав се накомстрешо.

Цикну сатљик што је пун пред њим стојао; оно се асталче претури, и Милисављева капа оде у ћошак.

— Вала, нећеш више никога ударити! — јекну Милисав, па потеже нож те њега у трбух.

Море, оде нож до корица!... Ми рекосмо: што је ту је, погибе; ал' он докопа Милисава, па како га је Бог онако снажна дао, само га згужва као ти те новине.

Притрчаше људи, те их развадише. Али он се збесио, па навалио као олуј; и да се Милисав не докопа врата, ко зна шта би било.

Људи га тишкају:

— Мани се, Марко!... Остави се тога!... Боли те много?

— Не знам, не боли ме...

— А гле — рече, и погледа на појас.

Не знам како је било другима, али ја се згрозих; коса ми пође у вис... Сабио брат нож у трбух као у цагрије.

— Ходи у собу! — рече мејанџија. — Еј мој несрећниче, зар тако лудо да изгубиш главу?

— Шта ћу ти у собу? Нисам, ваљда, бабињера? Имам ја своју кућу...

Онако намрштен изиђе из мејане и оде најлак кући.

— Сад је готов! — рече неко.

Чича Павле одмахну главом:

— Мачји је то живот! — рече.

* * *

Сутрадан видим га ја где барата нешто око кочине.

— Зар ти не лежиш, море?

— Јок; а што?

— Па је ли те зорли ударио?

— Да ви'ш, па добро је! Једва сам нож ишчупао.

— Хоћеш га тужити?

— Тужио он од великих краста! Док ово само мало зарасте, питаћу га: пошто је Муса јарца огулио!

— Остави се ти тога; него иди лези да ти рана не зазебе.

— Не брини! Напарио сам кучинама и јајетом, па лепо стегао појасом! Ништа ми не смета: могао бих играти, ако хоћеш. А што велиш да се оставим, то ти је лудо: само зла друга зајма не враћа.

Не умедох му рећи ништа, само се прекрстих! 'Натема га било!

* * *

И прездрави не легавши у постељу, него онако, на ногама. Чак о томе није ни с ким ни говорио, иако је долазио два-трипут у мејану.

Некако у то време поче се говорити о рату. Оно сад друкчије говоримо о томе и ја и други; али онда, брате, баш смо сви хтели ратовати. Море, попа, па уча, па стари људи — све ти је то говорило о рату. И кад поменеш Турчина а нама се за-светле очи...

И тако око Петрових поклада позваше нас у логор. Што јест-јест, баш смо били весели. Идемо у логор као у сватове. Ми другокласци лом правимо: излудисмо пијући. Наш командир Нешко накривио капу, загрлио чутуру, па једако узвикује:

— Кити, кити Ружо!

Оде прва класа на Јавор, а ми остадосмо у логору. Марко и Милисав са мном у једној чети. Нити се поздрављају, нити један другом Бога називају, него само се на костреше кад један мимо другог мину.

На три дана по доласку прве класе кренуше и нас на Дрину. Пролазимо кроз плодна наша поља мачванска. Позлаћени таласи јечма, а нама срце игра...

У Клењу нам прочиташе прокламацију светлога књаза, којом објављује рат Турцима. Ми се само згледасмо, а Марко упита командира:

— Је ли, командиру, а кад ћемо прегазити Дрину?

— Данас — рече командир.

И после неколико сахата били смо у Босни.

* * *

Ударисмо на неке турске чардаке. Ту је била њихова стража, и ми је растерасмо. Прођосмо село Попове, па право под Бељину...

Осећао сам се као 'но ти... кад на Велики Петак уђем у цркву, па осећам неку светињу у души и анђела у срцу. Погледам око себе: у свакога ти то сјаји око, и погледа храбро, јуначки.

„Тешко теби, Турчине!“ — мислио сам у себи. „Тешко теби и твоме четвртном колону, каква је сила на те пошла! Та да је свако ово дрвце топ, па си пропао!“ ...

И још сам пуно којешта мислио... Стид ме већ и да причам шта ми је на памет падало...

Док тек пуче пушка... Једна, друга... трећа, па тек осу као јаглица.

— Аха! То ударише самовољци! — повикаше неки.

Отпоче, богме, борба, па грми... На једанпут дотрча један коњаник, па право командиру. Сашапташе се само, па се коњаник окрете и оде, а командир исука сабљу и викну:

— Мирно!

Све стаде као запета пушка.

— Лево крило напред... Марш!

— Командиру, хоћемо ли баш у бој? — пита Марко.

— У бој, ако Бог да, — вели командир.

Идемо тако, идемо. Мисли ми одоше Бог те пита куд. Ја под Бељином, а мисли ми код куће: Гледам дечицу како се окупила на дрвљанику, а онај мали ћела купи иверје те носи матери да опотне лонце; готово га чујем како тепа... Па ми се оте памет и оде по нашим родним потесима и зеленим ливадама. Хеј! што се ту лепих дана проживело!...

И онако тек тргох очи на Милисава. Он је ишао крај мене. Зачудим се кад видех, како је сав помодрио као чивит.

— Шта је теби? — упитах га.

— Ништа! — вели.

— Да се ниси уплашио?

— Што да се плашим?...

Куршуми почеше звиждати. Командир викну:

— У стрелце!

Ми се разасусмо и почесмо најлак ступати напред. Мене обузе нека дрхтавица, срце поче лупати... Све што сам волео изиђе ми пред очи, ама све као живо... Онда ми се као навуче нека маглица на очи... Запали се месо на мени и заигра сваки рибић. Ишао сам као пијан; ни сам не знам како сам пунио и испљивао моју пушку. Више нисам чуо ни пуцња, него само тутањ, и то се онако ујединило као кад се земља тресе...

Ја не знам зашто, тек видим неке људе око себе и чујем вику: „Натраг! Натраг!“

И онда почесмо узмицати. Изнад нас јауче граната, а око нас звижди куршум...

* * *

— Јеси жив? — трже ме неко.

Ја погледах: Марко.

— Жив сам.

— Што нас вратише?

— Не знам.

Куршуми су још долетали, али хладнији: чујеш како лупи о земљу и видиш како одскаче као каменица.

— А шта ће с овим људима? — упита Марко показујући овде-онде по неког рањеника.

— Не знам.

— Јаој, браћо, понесите ме! — јекну неко баш поред нас.

Тргосмо очи — Милисав.

— А гле! рече Марко. — Зар си рањен?

— Јесам! Не дајте, по Богу, да ме Турци жива исеку!

— Где си рањен?

У ногу. Довде се некако довукох, али даље не могу!

— Није вајде, ваља га понети! — рече Марко. Па приђе и диже га као курјак јагње.

— Где ли је завојиште? — упита ме.

— Ко би то сад знао? Видиш да беже на све стране.

— Онда, ја њега носим у логор.

Ја се упутих за њима. Дође ми некако чудно. Да ли је Марко заборавио онај ударац ножем?.. Милисав на једанпут зајаука.

— Да те нисам увредио? — упита Марко и застаде.

— Ниси, ниси!

Он наже што је брже могао, једва сам га сустизао. Дођосмо до превијалишта. Ту нађосмо и наше, некако их командир опет искупио.

Марко ми рече да га очекнем, па предаде Милисава болничарима.

— Стани, Марко! — рече Милисав и обли се сузама.

— Шта ћеш?

— Хвала ти!

— Мани то јако!

— Ја сам грешан пред тобом!..

— Нека Бог да да ти оздравиш, па ћеш имати кад откајати!

И вратисмо се опет у борбу.

* * *

Прође прилично времена од тог доба. Свршио се и други рат, и ми се опет прихватисмо плуга и мотике.

Једнога јутра пошао ја на воденицу, па кад сам био у Подинама сретнем Милисава. Пуна кола врећа, а он сав крвав.

Ја скочих с кола.

— Шта је море? Што си таки?

— Уби ме Марко...

— Каки Марко?!

— Марко! Зар не знаш Марка?.. Срете ме малочас, остави ми коње, скиде левчу с мојих рођених кола, па уби!..

— Па, Бог те видео, зар се нисте помирили?

— Каки помирили? Он вели: „Оно је било у рату, онда смо били браћа. И да те је само ко прстом такнуо — ја бих га убио!.. А сад — вели — реда је да раскусурамо“.

— Је ли те много изударео?

— Много! Памтићу док сам жив! Бољи ми календар не треба!

— Па?

— Па ништа! Пошто оломи моју рођену левчу о ме, онда рече: „Сад се можемо и пољубити“.

— И пољубити?!

— Ја! И пољубисмо се. Сад смо побратими. Ја се прекрстих.

— И нећеш га тужити? — упитах.

— Кога? Зар побратима? Не дао ми мој Бог! Помисли ти само како он мене онда као врећу, на раме! Од данас ми живимо као браћа! — Збогом!

Па ошину коње...

Ето, и таких људи има.

СВЕКРВА.

Оста Нера Мартићка удовица. Покојни њен Иван оставио јој је доста и у имању и у малу; али највеће благо што јој оста, беше синчић Пера — дечко као златна јабука. Пера је био доста јаторан, било му је скоро дванаест година, и већ је довршио школу у селу.

Господе Боже, што ти је мајка! Гледа у Перу као у неку светињу, Боже 'прости, па га кити и одева као каквог господичића. Питају је жене:

— Мислиш ли се, Неро, удавати?

— Не мислим.

— А млада си још, јадна.

— Хвала је Богу.

— Доведи бар човека у кућу, нека имаш мушку главу.

— Имам ја мушку главу, Богу хвала! — узвикује она поносито, па тек стане миловати Перу по свиленој косици.

Е, што јест — јест: али јој у нашем селу није било равне. Знаш ли што је пука сиротица — неког покојног Ранка Гоље кћи — ама је држање имала некако господствено. Није она јордамила тим, па да човек рекне: ете, нашла се вила у чем није била; није брате. Она се није понела; таква иста била је и девојком; то и Ивану занесе памет, те не хте погледати ни једне газдинске кћери, него узе њу. Нико њу не виде босу и неочешљану, нико је не виде прљаву и исцепану, иако је била убита сиротица. Паметна и мудра као видра: никад селом не пође ћак за њом. О свакој си девојци у селу могао по нешто рећи, а о њој никад. А добро се

чувала од рђава гласа. Знам, покојни Иван причао нам је једанпут како се запазио с њом.

— Приђем јој — вели — па је позовем у коло. Она пође, ништа ми не рече. Кад се пусти коло, ја станем с њом па се станем шалити. Она ћути и ништа ми не одговара. Кад јекну свирала, ја је опет позовем у коло. — „Нећу, Иване, хвала ти!“ Ја јој се маших руке да је силом повучем, али ме она погледа, ама некако онако, као отац кад ме за што прекорева, па рече: — „Играла сам с тобом; ето и других девојака, па играј с њима“. — „Ама ја хоћу с тобом!“ — „Није то лепо од тебе — рече ми. — „Ја сам сирота девојка. Знаш ли шта ће све ово казати ако ја с тобом опет заиграм? Прођи ме се, па иди и тражи своју прилику!“ — Лепо ме уби. Од тога часа више ми не сиђе с памети. И да је покојни бабо не испроси за ме, сишао бих с памети. Него, дао Бог, он неки паметан човек, па чим му рекох, он готов.

И у триста добрих часа! Како се некако Мартића кућа ускоро за тим ископа, би зло прошао Иван да је другу коју узео.

Али је она знала поштовати и уважавати своју; срећу. Из сиротиње у имање, готово у богаштину поред човека који беше и паметан и леп, кога је она волела и који је њу волео — она осети сву срећу што је Бог може дати двоношцу. Није се умела ни могла уморити. Истина, помреше старији, али они посташе само пажљивији и обазривији.

Дани су им пролазили у раду и пажњи. Домаћа брига и терет не дадоше им да се заносе лудоријама и да траће дане у бесмисленим препиркама. Слатко су јели залогаје што су трудом зарађивали; а тренутке одмора грабили су да добаце једно другом милосну реч.

Крајем прве године брачног живота њиховог благослови их Бог мушким чедом. Млади — луди, они још и не разумеваху какав је и колики је тај дар божји, тек опет у Њерином срцу и души јавише се неки нови осећаји. Као сироче она није имала

ни детињства — као што се није надевовала — па није имала кад градити „младе“ и китити их. (Или је радила у кући, те матери помагала, или је ишла за туђом стоком по пољима и потесима). Није, дакле, имала кад, као њене срећне друге, играти се игром као женско чељаде, од детета учити да брине бригу материнску. Тек, тек — опет у њеном се срцу отвори један нов извор љубави према нејаком црвићу. Она се сећала свога детињства и оне детињске радости коју је осећала кад је мајка помилује или пољуби. И она се над колевком малог Пере претвори сва у срце и у милошту. Сваки слободан тренутак лебдела је над његовом колевком; говорила му, певала, смејала се и дерала се као луда од радости, кад се дете први пут на њу насмешило.

Шта и шта пута дозвала би и Ивана.

— Ама, шта ћу ти?

— Ходи да видиш.

— Шта?

Па се дигне и приђе јој.

— Погледај како се смеје.

— Ти си гуска, а оно је гушче — пресудио би Иван, па би се вратио да се одмара.

Сваким даном расла је и љубав њена. Она је прожмала и испунила јој и душу и снагу. Све друго било је за њу од мање вредности. Не би она за живу главу недељом или свечаником оставила детета; шта више, играње с њим беше јој као неко празновање. Па баш и да би се нашао ко да се око детета нађе, она му не би веровала, јер јој се чинило да то нико као она не уме. А сем тога и бојала се да јој ко дете не урече, да му што не уврача, као што има бездушнога света.

Дете је проседело, пропузало и проходало. Све су то биле радости које само мајке осећају, јер је њих једине Бог благословио да осете. Требало је чути је како брбља с њим, како га вода, како га учи да љуби у руку и у образ, требало је све чути, видети — па би тек онда могућно било сазнати колико је срећна Нера.

Крајем треће године нађе јој се женско детешце. Али с њим не беше срећна: умре после неколико дана. Плакала је за тим малим црвићем као луда, али чим се предиче, она опет руке око Пера састави.

Учила га је свему, чему је мислила да треба да га научи. Сама му је претходила примером. За све што је добро упућивала га је да ради, а од онога што не ваља одучавала га је једном једином заповешћу: *не ваља се.*

До своје шесте године Пера је много што-шта од матере научио. Научио је *да се не ваља* леновати, *да се не ваља* будан у постељи лежати, *да се не ваља* туђе дирати, *да се не ваља* другог нападати, *да се не ваља* инатити, и многе и многе ствари што човеку у животу могу немира или штете нанети. А тако исто научио се и свему *што се ваља.*

Кад је ушао у седму годину отпреми га Нера весела срца, да га „на школе даде“. Али тамо нађоше да је још нејак и да може почекати.

Онда Пера пође помагати и оцу и матери. Још од пре он јој је био десна рука: да накупи иверја, да опотне лонце, да наломка сувади, да припази да врана не однесе које пиле, (ту га је мати научила бројати) да одлучи јагањце, да купи шљиве, и друге ситне послове; сад је почео и с оцем ићи за плугом те је гонио волове; онда је чувао и напасао марву, и пуно, пуно послова вршио за што би нарочит слуга требао.

У томе пословању прођоше му и седма и осма година. Тек у деветој ступи у школу; али тада више не беше дете, с којим се могло играти; већ је прилично омудрао, па се и стидео.

Међутим, деца се Нери никако не држаху; родила је још двоје, али помреше мала и нејака.

Није то било лако ни Ивану ни њој, али су око Пера руке саставили, те се молили Богу да им бар њега одржи.

Кућом се паметно руковало; поред свега што

је тако мало руку, Иван је свуда стизао, са својом честитом Нером, те је успео мало и да заокружи имање.

Е, али — „ум за морем, смрт за ватром“. Једног дана закуња Иван. Ухвати га некаква грозница, онда ударише га санције, и он — умре; не помогоше ни толике врачаре, па ни сами доктор: оде, веселник, Богу на истину.

II

Она жали, али кад погледа на дете, одмах убрише сузу. Сва задршће од помисли, која јој у тај мах сине кроз главу, па тек прошапуће.

— Не ваља се на Бога срдити! Што је од Бога слађе је од меда!...

Па чисто урони у посао, само да би се отргла од мисли, које је тада обујме.

Пера изашао паметан као какав маторац. Кад ради штогод, а он се некако уозбиљи и пази да му се што не измакне. А она стане па га, из каквог прикрајка, гледа, срце јој лупа и игра од радости. Па јој се чини да је све смишљено и паметно што он уради, па му доликује и како руком мане, и како капу на чело истури, или на очи набије, и како лагано звиждуће и погледа свој рад, па из његовог погледа види она како он то све разуме...

— Сушти отац, сунце ми га грејало! — отме јој се узвик из груди.

Али се брзо тргне, па, као да ће га та њена материнска хвала урећи, прошапуће:

— Бог с нама! Шта је мени?... Трње ми у очи!...

Е, али, кућа је — кућа. Има ту теретнијих радова, што не могу деца савладати, и где потребује мушка снага. Дете младо, хоће и оно што не може; а она се сва сатре да му помогне, да би га само после могла похвалити. Душа јој је била назвати га „ратаром“, јер је видела да му то годи, па га готово другим именом није ни звала.

— Хајде да се помолимо благом Богу, па да вечерамо, ратаре мој!

А он би тек озбиљно устао, припалио вошта-ницу, дохватио би, пропевши се на прсте, свитак хартије с тамњаном, па би јој се у пола окренуо, те десном руком прихватио земљану кадионицу са жеравицом, и на њу спустио зрно тамњана. Онда би се прекрстио и рекао гласно:

— Во имја оца и сина и свјатаго духа, амин.

Тад би почео читати молитве што је у школи научио, а она би иза његових леђа само шапутала:

— Боже, удржи ми га! Боже, удржи ми га!

За њу лепше молитве није могао ни попа читати; његов глас звонио је у њеним ушима као анђелски, небесни, и чинило јој се да такву молитву Бог мора чути и услишати.

По молитви би сели да вечерају. Она му је већ дала домаћинско место; била би вољна и да га двори као свекра млада снаха, али он не би хтео ништа окусити док она не седне. И онда вечерају шта је Бог дао, и разговарају.

И ту је она удесила да он води реч.

— Ама био комшија Марко, тражио те.

— Што?

— Хтео да разговара с тобом о огради између плацева. Рад би био пустити свиње у воће, па да притврдимо нашу ограду, да не би било какве штете.

— Па шта си му рекла?

— Казала сам му: док ти дођеш. Оно, и требало би баш претрести ограду, једно, што је то и боље, а друго, да се не би мразили са комшијама. Знаш како оно веле: једна штета, сто грехота.

— Тако је.

— Па онда, тако му и реци.

— Био је и Гавра Маринков. Послао га Маринко да пита: хоћеш ли да спрегнеш с њим. Шта бих му ја могла рећи? Ти знаш да ја то без тебе не радим. Није ово, хвала Богу, пуста кућа па да нема свога старешине. Ја мислим да би могли спрегнути с њим, ако не хтедне комшија Марко с нама.

Прво, знаш, треба њега запитати, јер он ти је најпречи. Знаш како веле стари људи: „Шта је најпрече“? — „Комшија и кошуља“. Него, кад одеш да се разговараш у који ћете дан претрести ограду, припитај га и за то.

— Добро, добро; хоћу баш!

И тако су се договарали. Истина, све је било како она каже, али све је изгледало као да се он пита, да он наређује. Он се осећао да је он нека сила у кући, да он води бригу о свему, и, збиља, доста се пута и замисли те о овоме, те о ономе.

Једнога лепога вечера, баш некако око жетве, седи он под липом, која већ беше почела процветавати. Пун месец светлео је свим сјајем својим са ведрога неба, на коме се виђаше, овде-онде, како трепери неким бледим сјајем по нека звезда. Ваздух је мирисао; иза куће у чести прижељкивао је славуј; из села се чуо лавез. Све је друго поспало од умора, јер се тих дана довршавала копња кукурузна. А у његовој се души нешто узбунило; да му је да има толика прса па да удахне и у се сву ту милоту. Она је седела крај њега, па се сва стопила у поглед.

— Шта си ми се замислио, голубе мој? — упита га она бојажљиво.

Он уздахну дубоко, погледа је, па рече:

— Докле ћу ја још бити нејак?

— Па млад си, 'рано моја!

— Еј, нано, да ми је нешто да имам снаге, да сам већ човек!

— Даће Бог, соколе! А што? Ти си, благо мени, доста снажан и јаторан.

— Нисам, нано, нисам! Знаш ја! Али да сам, Бог д'о, знаш ли шта бих ја урадио? Све ово наше имање ја бих затворио у сам проштац, а двориште би оградио тарабом. Па бих, видиш нано, посекао онде ону вишњу, па бих ту начинио кућу онако исто лепу као у кмета Марјана; па бих онда купио она два парчета поред нас у потесу од Мијатовића, па бих разменио са чича Марком за ово испод куће,

те исправио ограду. Онда бих теби купио човану ђуду, ону прошивену, па све са свиленим гајтаном, и купио бих ти „штивлетне“ као што има госпоја учитељка, па кад пођеш шором нека све шкрипи!..

— А шта би себи купио?

— Купио бих нове тарнице, па црвене, и купио бих она два зеленка од Ерчића, и купио бих им нове амове од Радосава сарача, онаке исте као што је попа купио својим коњима. Онда бих сео, узео узде у руке, тебе бих метнуо у закошарак, па бих те само возао по саборима!.. Еј, кад ли ћу постати човек, јадан ти сам!..

— Даће Бог, очи моје, даће! Бићеш ти један по један! Још док те мајка ожени...

— То ми, вала, не треба!

— Ех, не треба! Доћиће време па ће и требати.

— Никад, вала. Што ће ми?

— Још ћеш ти њу боље волети него мене.

— Ко, зар ја?! Зар њу више волети него тебе!

Та ја ћу њу ножем, каменицом...

Нера се стаде смејати и поче га миловати и блажити му гнев — јер се беше озбиљно наљутио — лепим речима. Он се примири мало, метну главу на материно крило па заспа...

Све се утишало; ни једног гласка сем тихог шумора лишћа изнад главе њене, и готово нечујног даха са усана његових. Врело, пуно срце материно отвори се, и молитва, пуна жеља, подиже се оном плавом небу, где тражаше престо онога што створи и жељу и наду, да на његово подножје падне...

III

Тако се низала година за годином. Како који дан Пера све протегљастивији; већ је и мудрији, па не разговара више онако како је разговарао. По лицу му почела избијати црна маља. Постао је паметнији и смишљенији, ама нешто и ћутљивији. О кући сам мисли, мада ништа неће урадити док матер не запита.

Раста очевог, ока материног. Није могла сита

да га се нагледа. Није могла да се наслуша довољно његових паметних речи кад са старијим људима разговара, особито с комшијом Марком, који га је чешће призивао и разговарао се с њим те о овоме те о ономе.

Срезала му танкаче, покројила му руво, обукла га, нагиздала га, па када јој соко у коло пође, стане, па не уме ока од њега одвојити.

Једнога дана Пера не беше дома, а комшија Марко је викну. Она се одазва, оде до капије па га, по обичају, позва у кућу да попије штогод.

Уз ракију Марко поведе разговор.

— Вала, коно, што јест — јест, али време је да и ти Перу окућиш.

— И ја сам о томе мислила.

— Па јеси ли му меркала где цуру?

— Нисам, комшија. Ја мислим да то њему оставим.

— Па јест што кажеш. Њему жена треба. Може бити да се и у коју загледао.

— Мени ништа не каже.

— Оно, није ни мени казао, ама време му је. Дете је и добро и паметно, па би грехота било да се проскита.

Много јој је лепих речи о Пери рекао. Срце јој је играло од радости, кад јој је причао како старији, паметни људи о њему мисле.

— Ја ти велим — вели он — да у нашем селу нема човека који му не би дао девојку, зато што је вредан и нараван. А ти га припитај.

— Хоћу, комшија, и хвала ти на лепој речи. Оно што је такав и теби треба захвалити.

— Није мени, него теби, Неро. Ја сам га призивао и дозивао што је честит и добар, а ти си га томе научила.

Марко се поздрави и оде, а Нера оста пуна срца. Да је имала крила, винула би се небу под облаке. То је била она радост и задовољство што осећа радник кад му посао срећно за руком испадне. Села је, по Марковом одласку, па се винула у про-

шлост и у мислима прешла све дане од Иванове смрти и Перина детињства...

Седећи смишљала је начин како да с Пером о томе говори. Није то баш ни тако лако. И да му није мајка, па не би могла лако почети с њиме о томе разговор, јер никада није с њиме о томе говорила.

Да има младу снаху у кући, да има кога било млађега, па хајд' — хајд', али овако... Па опет, не остаје јој ништа друго!

Кад су довршили вечеру и она подигла синују и шчистила мрве уз огњиште, узе преслицу, па седе крај Пере.

— Што си ми се, рано, ућутао?

— Ништа, нано.

— Нешто си се замислио.

— Мислим већ неколико дана: како да се трам-пим с Иваном Јагорчевићем за оно парче у потесу до чича Маркове њиве, па да га онда дам чича Марку за ово парче испод плаца те да исправим ограду.

— Моја лепа памети! А хоће ли Иван?

— Иван хоће; ма, да није много да ми дамо онолико парче за ово испод куће?

— Није, 'рано.

— Онда ћу сутра с Иваном прекинути. Ја бих то одмах учинио, али нисам с тобом разговарао. Све сам се бојао да ми што не пребациш.

— Како бих ти пребацила кад је то ближе кући! Боље је и мање имања у огради и уједно, него веће кад је растурено.

— Е, онда је добро.

— А хоће ли комшија Марко пристати?

— Хоће. Ја сам отоич с њим говорио.

— И ја сам данас с њим разговарала — рече она, а осети како јој срце лупа.

— О томе?

— Није о томе, него о нечему другом.

— О чему?

— Хајд' погоди!

— Да ниси говорила о спреми?

— Ух! о чему ти! О другом, другом....

— Да ниси... Не знам о чему би.

— Говорила сам о твојој женидби. Он те много хвали; вели: честит си момак и да ти нико у селу не би одрекао девојке. И вели: да ти ја нађем девојку; а ја се нешто мислим — оно, ја треба, као мајка, да се о томе побринем, али је опет боље да он сам потражи своју прилику. Њему треба „свој друг“. А што се тога тиче да се жениш, и ја велим, чедо моје, да је време. Ако си коју бегенисао, да је испросимо одмах; ако ти се ниједна не свиди, ти реци, па да идемо да је потражимо. Није наша кућа нико и ништа! Твоји су стари честити били, ти имаш лепо имање, одрастао си, добар си, нараван си, ниси сакат, нити пуст....

Он обори главу, па се само мења у лицу.

— Ја кажем, време је. Ти си, хвала милом Богу, дорастао до снаге. Ово је имање велико. Њему треба радина. А кад се паметно ради и кући, још ће и веће бити, ако је драгом Богу воља.

— Ја, нано, не знам како да ти кажем...

— Што не знаш, чедо моје? Зар ти с матером не умеш говорити, а толики људи веле да си паметан.

— Паметан јесам, али ми зазор с тобом о том беседити.

— А зар ти имаш кога пречег од мене?

— Немам, нано, али ме је некако стид...

И док је то говорио никако не дизаше очију; свега га је пламен обузео.

— Нема ту стида, срце моје! Ти ниси, Богу хвала, ништа украо ни отео. Овде је реч о твојем другу, а Бог је рекао да се свет жени и удаје.

— Онда, нано, ја имам своју девојку.

Па скочи да побегне, али га Нера ухвати и задржа.

— Куд бежиш? Чекај! Зар се од тога бежи? Кажи мајци која је!

— Не могу, убиј ме!

— Кажи, роде, кажи, 'рано!

Он сакри главу на њено раме и прошапута:

— Милица Ђедића.

— А... Милица! Добра девојчица и здрава, и паметна, и добра раденица. О, па то је добро! Ја ти ни сама не би могла боље изабрати. А и од вамилије је: Ђедићи су стара, добра кућа. Па како да ја то не знам?

Он слеже раменима.

— Па јест. Ја не идем по селу, а ти ми ниси казао. А пазите ли се?

Он потврди главом.

— Одавно?

— Од зимус.

— Добро, 'рано моја. А јеси ли је питао хоће ли за тебе поћи?

— Нисам ја, али је питао Милан Павлов њену снаху, па ова вели да хоће.

— Је ли ти она штогод после рекла?

— Није. Али је после једнако са мном ишла свуда, а од то доба „стојимо“ заједно.

— Добро, 'рано. Сутра ћу се ја о томе разговарати с комшијом Марком. Ја мислим да је добра прилика.

IV

Нема ни три дана како је последњи сват оставио двориште. Једва се на истоку видело нешто мало белине, још се кокоши гнезде на седалу, а Нера већ устала. Буновна је: и сад јој грми у глави онај пуцањ и галама сватовска.

Села на праг, поднимила се, па се загледала у небо, на коме већ звезде бледе; свеж ваздух надима јој груди; јака роса обујмила све, те је нека лака дрхтавица подузима; танак вео, као памук беле, магле подиже се лагано са земље...

Деца спавају у вајату, њеном негдашњем вајату...

И она сад... свекрва!... Буди Бог с нама!

Па јој дође некако смешно и чудновато. Пре три дана ништа, онако... Жена; а сад... Некако, не може сад да зна шта је. Оно и сад је жена, ама сад је опет некако друкчија, сама осећа да је друкчија. А у чему? То не зна...

Она је мислила да ће јој се нешто десити, да ће се нешто преврнути у њој, да ће се изменити сва од главе до пете; али баш се ни у чему није изменила.

— Да ме снага није почела остављати — прошапута. — Чекај баш да видим!

Па се диже, уђе у кућу, узне велики котао што хвата двадесет ока, те с њим право на бунар. Захвати воде, уми се, обриса се малим убрушчићем, што га је носила за пасом, прекрсти се, нали пун котао, па потеже... Ништа! Као и пре две године! Оно — тешко је, двадесет је ока, али није теретно, не запиње баш свом снагом, него као и пре...

Па јој дође мило, Боже, мило, што је још у потпуној снази, па шапуће:

— Ето, оженила сам сина; имам снаху; до године ћу љуљушкати и унуче на рукама — а снага је ту!... И то каква снага! Боља него икад! Ево!

И она опет потеже котао левом руком, а десном га подухвати и изврте, те вода потоком појури узаним јазом, што је направљен да одводи воду у кречану, што беше ископана крај бунара.

„Свекрва!... Свекрва!..“ мислила је враћајући се с празним котлом у кућу. А да нисам обелила?... Да се нисам збабала, поружњала?

Ускори кораке и уђе у кућу, те остави котао; онда уђе у своју собицу, те скиде четвртасто огледалце са зида и изиђе на праг.

Дан је све више освајао; исток се руменио; кокошке слетаху са седала; ветрић неки шушкаше повећ зажутелом лишћу, а она стала на праг, па се огледа.

— Није! — рече полугласно. — Ето у лицу као и пре... није баш као пре, али ово није маторо. Матора је Смиљана Маркова, па Крунија, а ја —

јок!.. И после, ето ниједне беле немам у зуловима....

Седе на праг, спусти огледалце у крило, па се замисли.

Сећала се свога девовања и сиротовања, своје удаје и свога лепа живота с покојним Иваном. Па, онда, дође опет сиротовање, и мука, и посртање с нејаким дететом и кућом, на чијем је огњишту требала да гори ватра... Сећала се свега као да је сад. И ето, дочекала је да види опет кућу скућену, поновљену једним радеником, и тај нови раденик је њен труд и зној. Она је то све дотле довела. Ништа није упропастила, а толико је подигла... Довела је дотле да може мирно очи склопити, а она је, ето, још млада, у пуној снази, још може да ради као икоја њена друга...

У дубини душе њене јави се нешто веће, снажније од ње, као правда божја, и то јој захвали и одаде сву пошту и признање трудима њеним...

Сунце се поче помаљати. Заблиста се роса као драго камење, зајубори живот око ње. Она се диже лако, као да доби крила, баци још једном поглед на огледалце, па га однесе у собу и обеси на место, а онда приђе огњишту, те распрета пепео...

Таман ломка грање да ватру потпали, а снаха јој уђе, још влажних образа како се умила, румена од стида, што јој свекрва ватру ложи, и приђе јој руци.

— А, спавачице! Вењер! Вењер!... рече, више шалећи се него прекоревајући, Нера.

— Опрости, мајко! Не знам шта ми је било!..

— Ништа, ништа, 'рано моја, шалим се ја! Шта ће ти бити? Устала си ти рано. Него ја оматорила, па не могу да спавам!..

— Није то, мајко...

— Ех није! То ти хоћеш мени да рекнеш неку од милоште...

— Није, мајко, младости ми! Ти баш никако ниси остарила! Мој бабо вели: да не зна, он никад не би поверовао да си ти њега (Перу) родила,

— Ето, што ти је Ђедића сорта! Хоће само да ти рекне лепу реч!

— Није, мајко...

— Шта није, шта није! Не знам ја вас! „Реци му аго, нек му је драго!“ Знам ја Степана пре него што си се ти родила!.. То је сој таки, не можеш ни ти бити друкчија! Него хоћеш да ложиш ватру? Е, па — ево!

И измаче се, да начини Милице место. А у души се радовала што јој и снаха, а и отац јој, пријатељ Степан, веле да јој се ништа не познаје, иако се толико намучила.

Таман се ватра разјаглила, а долази Пера уми-вен и зачешљан. Из лица му бије радост и задовољство, и прво прилази материној руци.

— Шта ћеш?

— Да те пољубим у руку.

— Да пре оседим. Криво ти што твоја млада вели да сам још млада! Дошла ту, успавала се, па окупила да ме лаже...

— Не лаже те, вала, нано. И јеси млада — рече Пера.

— Гледај, гледај, како полагајује, само да је одбрани!

— Јок, вала!

— О ва им' оца!.. Па се још не стиди. Као вели: овако ми њој, па можемо спавати до миле ласте!... И како се они лепо договорили!

Милица побеже напоље, а Пера крије очи.

— Ја не знам што се ти љутиш; шта смо ти ружно рекли?

— Лудо једна! Па зар ти не знаш за шалу? Пуно ми срце моје куће и — удрж' Боже — моје доброте и милоте, па зар се ја не смем са својом децом нашалити!?

И онда настане шала и разговор. Док доручкују и наређују посао ту је сам смеј. Онда се Пера диже и одлази на рад, а оне остају, послују по кући и у дворишту.

Никад милоснијег разговора! Милица, питома

плавојчица, пуначка лица, ведрих очију, насмејана и разговорна, онако ситна, како је Бог дао, у дугу се дану не смирује. Свуд ће dospети и завирити, све ће погледати, све успремити и почистити. Ни две недеље није ту у кући, а већ је све било њојзи познато: и кућњи ред, и свака ствар и њено место. За њом није требало поћи.

Перу су гледале као неког господина. Свекрва и снаха надметаху се која ће га боље услужити.

Кад падне какав свечаник, Пера само што за јутра обиђе стоку и њиве, па се врати кући. Одатле по вас дан не миче, него преседи разговарајући и шалећи се. Стид га је било, и крио се од матере, кад би год хтео Милице рећи коју милосну реч, али како би уграбио тренутак, онда би прилетео и обасуо је сву пољупцима. Нера, иако није видела то, ипак је слутила, па се чешће и сама склањала да им не смета.

Веле људи: да човек није никад потпуно срећан. О ја велим: да Нера није могла бити срећнија! Пуна јој кућа, све у кући здраво и напредно; све јој се по вољи чини, и баш се удешава да све по њеној вољи буде. Није било жеље у њеном материнском и домаћинском срцу, а да већ није била испуњена. Она не беше кадра ништа боље ни сачинити него што је имала. Још једна жеља, али она је већ видела ту жељу скоро остварену, тражила је себи разговора, посла, — желела је: да јој Бог још да унуче.

V

Насташе зимски дани. Небо бело, земља бела; дрва савила гране под снегом, као да их је род притиснуо. Ни људи на улици, ни стоке по пољанама: све је то потражило крова и заветрине; једино вране и врапци што облећу око кућа и својом жалостивом дреком и цвркутом напомињу мирном сељаку, да их има и без крова и без крува.

Али је у селу мир. Из обелелих димњака и баца вије се мирно кад бео, кад црн, густ дим; да

не клепну која врата, рекао би човек да је у неком мртвом граду у ком живе душе нема. Само кад отвориш кућна врата, тад забруји живот као у кошници. Тамо се ради, трчкара, готови, успрема; на огњишту пуцкара весела ватрица, а око ње поседали укућани, те разговарају гледајући како редара опотиче лонце... Деца заграјала у соби; живот, живот, живот...

Нера нареди нешто Милици, па оде неким послом Марковој кући. Таман она искорачила из куће, а Пера се врати с гумна, камо је ишао да положи стоци. Окрете се по кући, завири у собу, протрља руке, узе сточицу и седе на своје место уз огњиште.

— Зима? — упита Милица.

— Зима. А где је нана?

— Оде до комшије.

— Шта ће?

— Не знам.

— А шта ти радиш?

— Успремам судове — рече она, па завуче главу у долап.

Пера се загледа у њу.

— Чујеш!

— Шта?

— 'Оди-де овамо.

— Шта ћу ти?

— 'Оди.

— Чекај, ређам судове — рече му она клопа-рајући по долапу.

Он се диже, приђе јој, дохвати је оберучке за главу и — пољуби.

— Их — рече она — како си!

— Каки сам?... Де и ти мене!... Батали те судове, хајде да седнемо!

И узео је за руку, доведе до столице, па је посади уза се. Она се као помало отимала.

— Што си таква? Ја те лепо зовем, а ти се отимаш и бежиш! Ја не знам шта је теби, већ ако сам ти мрзак!...

— Шта ти паде на ум!? — рече она прекорно.

— Морам свашта помислити кад видим како ти... Ја, болан, кад ме се твоја рука дотакла, ја у деветом небу. Овако, кад те загрлим — и пригрлим — то је рај! Сад живим!... И сад да могу да те стрпам у недра, па да те носим као јабуку! Отишао би преко бела света тако, с тобом, а ништа ми не би било тешко!

Па је опет поче љубити.

— Де и ти мене!... Де у око!... А друго? Зар да му је жао...

Дуго су се љубили. Он је запита ваљда стоти пут.

— Волиш ли ти мене?

— Волим.

— Колико?

— Не знам, не умем да ти кажем!

— Волиш ли ме као оца?

— Више!

— А као мајку?

— Још више!

— И ја тебе! Волим те сто пута више него нану!... И не бих дао само то једно твоје плаво око за сву нану из темеља!...

Наједанпут се врата отворише. На прагу кућњем стајала је Нера, бледа, пренеражена. Како је смотрише, обоје поскакаше и побегоше на друга врата. Она не викну, не рече им да стану, него оста тако укочена, а ветар од отворених врата повијаше пламен на огњишту, и шибаше је свом силом по лицу и снази.

И не знајући шта чини, она се само прекрсти, пређе преко куће, те затвори она врата, на која Пера и Милица побегоше, па се онда сроза низа зид на Перину столицу, и глава јој паде на колена...

Притиште је неки тежак умор, као да се сав живот сручио на њена плећа. На једанпут све потону у неку таму. Нити је шта видеела, ни чула. Мисао њена као да је залутала у некакву дубоку и мрачну пећину, у којој дувају студени ветрови, и она се као отима да нађе одушке, да излети из тога мрака, да побегне од те студени, али се око

ње само склопило као кад густ облак омота земљу, па нема куд, не види, јер нигде зрачка светлости нема...

Памет јој стала, крв стала, срце стало као да више нема живота у телу њезином. Све се то окаменило као онај бели споменик крај пута што је у земљу укопан...

Кад је она на вратима чула њино ћеретање, она је, као што би и свака мајка, из прости радозналости, застала, да чује шта то ћеретају кад ње нема. А кад је чула, нарочито кад је чула Перине речи: „И не бих дао само то твоје плаво око за сву нану из темеља“, њу као да неко удари стеном по сред главе, она онесвесну и би се срушила на земљу, да се није за довратак прихватила. И ко зна колико би она стајала ту на прагу, да је није нека унутарња сила, као неки бес, просто угурала у кућу. Али кад виде како се разбегоше, кад оста сама у отвореној кући, кроз коју, као кроз лубуру, ветар свира — она опет помрче свешћу и скрха се крај огњишта...

Дисала је тешко, нешто је гушило и у грудима и у душнику. И било јој је тако, као да се отискао брег, па свалио на њу... Али то је онако само терет, она није знала где је била, није осећала тела на себи. Он је могла да се креће, да ради, да носи и тегли, али то све као и она мртва ствар што се на жицама креће...

Била је будна, а као да је у сну; гледала је, а није видела. Она није видела како ватра сагорева, како је лонац за ватром престао врити, како се мачка око ње умиљава и, као домаћа маза, шапом одгурује њену руку, да јој, по обичају, у крило скочи. Ништа је није могло тргнути из чаме која је пала на њу као стена.

А мисао се отима, отима, бацака и опет јој сену кроз главу: „И не бих дао само то једно твоје плаво око за сву нану из темеља“.

И она чак прошапута те речи. И прошапута их још једном, али се ништа не покрете у њој. Јест осећала нешто, а то је, да је све због то неколико

речи; али то је долазило онако, као кад би јој неко повезао очи густом копреном, кроз коју једва може понешто да назре, и тек да се погледом удуби, а око засузи... И као што сунчеве зраке лед краве, тако се и њена мисао поче лагано отрзати таме и отимати. И свест поче долазити лагано...

Прво виде где је; одби руком мачку, па спотаче угарке и ватра плану. Онда се диже и затвори врата, на која је ушла и која јој беху остала отворена, јер је само затворила она, на која су Пера и Милица побегли. Приђе каблу, кутлом захвати воде и пљусну се неколико пута по лицу... И то је као освести...

Онда опет приђе огњишту и седе. Осећала је неку лаку дрхтавицу како јој снагу протеже и осети како је ватрица мало греје... И опет зарони главу у руке...

Сад јој наново дођоше Перине речи на памет, и зазвони јој у ушима, као да он понавља: „И не бих дао само то једно твоје плаво око за сву нану из темеља“...

То јој наједанпут отрова душу. Наједанпут је појмила сву силину тих речи. Запишта и најмањи рибић на њој од туге. Зар он, њен Пера, њено дете, њена заклетва!...

Па линуше сузе, али линуше потоком. И као год отоич што беше пала у чаму и укоченост, тако сад заплива Нера у сузама.

„Он! Он! Он!“ — мислила је. — „Зар ја, наопако, тако дочекала? Зар се ја томе радовала? Зар ме ето тим Бог награђује за онолике муке и посртања? Зар он, коме се ја обрадовала као зраци сунчаној, он ме данас одгурује од себе као издеран подлогач? Он, моје дете, срце мога срца, кога сам девет месеци под појасом носила, гајила и одгајила и здрава и лепа и одрасла; ни га упустила да назебе, ни да се убије, ни да се осакати; коме сам била све и који ми је све — зар он да ме тако уцвели? Зар ти то, Боже, дајеш? Зар си ти толико зао?“

И поче роптати на Бога...

На једанпут јој сукну кроз главу: а због кога све то? И ту задрхта.

— Зар због ње? — јаукну — Ух!...

Па је окупи дрхтавица. Зуби јој зацвочоташе, снага се затресе; она поче чисто поигравати на столици од дрхтавице, од које јој кости почеше пуцкати.

Диже се, и посрћући дође до своје собице, уђе унутра и паде у кревет.

— Већ ако не буде било Бога!... рече претећи, па заклопи очи.

VI

И ту јој опет мрче свест...

Дуго је тако лежала. Али најзад поче долазити себи, и прво што јој дође у главу беху речи Перине. Она их опет понови. И осети опет сву горчину њихову.

„Па добро!“ — мислила је — „ама због чега све то? Због кога да он занемари мајку, која му је робовала... робовала!?... Јест робовала! Ни се намладовала, ни проживела, ни изишла међу људе и међу свет, само се то пиљило у њега као у зеницу! И сад све то баца се под ноге и пљује, а због кога?...“

Као да је хиљада игала поче бости, тако се трже, скочи, па се онда окрете на другу страну и скоро тресну собом у постељу.

„Због ње!... Ђедићеве кћери!... И да је бар каква лепота, него стоји као бела џигерица. Ништа нема: ни стаса, ни раста; оне очи као у гуске, а он тако једно око не да ни за које паре; воли га него сву нану из темеља!...“

И опет јој зазвонише његове речи у ушима. Диже се и седе.

„Ту нису чиста посла!“ — мислила је даље. — „Он је омађијан! Морао је он нешто ја појести, ја попрати!... Не може бити друкчије. Не вије се она џаба онако око њега!... „Милостива!“ Хм,

милостива!... И ја сам милостива срца! И ја сам његовог оца волела, али се нисам овако превијала и убијала око њега!... Чини, чини су то! То је њу изучила она Крунија, стрина њезина, што зна и шта ђаво вечера!... И сад, ето, дошла у моју кућу, у моју замуку, да угаси моје огњиште! Ох, та нећеш то учинити, па да бих се ја никад не причестила...“

На кући клепнуше врата. Она се брзо спусти у постељу и баци губер на главу.

Чула је ход у кући и познала је:

— Милица! — рече полугласно. — Милили црви по њој!... Ето што ти је безочно! Још сме да уђе у кућу! Још мало па ето је и мени да ме пита шта ми је!...

И поче дрхтати. Осећала је како јој се крв леди. Мислила је, да ће је душа оставити у оном тренутку кад јој снаха у собу уђе.

Али Милица не уђе. Она је тумарала по кући и нешто радила. Нера је по ходу њеном знала шта ради, па јој је сваки покрет проклињала. Мржња, ужасна и ружна, зинула из ње као ала. Она већ не беше кадра ни мука Милице измислити.

Опет се врата чуше.

— Он је! — рече тихо Нера.

И заиста Пера уђе у кућу. Чула је тих шапат њихов, али речи није разабирала. Тек на души јој је било, као да је неко стену навалио. Осећала је, како је нешто гуши, као да је нека огромна рука спопала за гушу и стеже... И нехотице јекну...

Врата се отворише. У собу уђе најпре Пера, па Милица за њим. Кад је видеше да лежи, притрчаше обоје њеној постељи.

— Нано! — викну он.

— Мајка! — викну она.

А њу ухвати несвестица...

Кад је себи дошла виде их око своје постеље брижне и невеселе. Милица је плакала. Чим она отвори очи, Пера је упита:

— Нано, шта је теби?

Али кад Нера опази сузе Миличине, она се сва стресе и поче дрхтати.

— Је л' ти зима, мајко? — упита Милица. — Идем да метнем које дрво у вуруну.

И истрча из собе.

А Пера ухватио мајку за руку, па само што не плаче.

— Нано, шта ти је?

— Болесна сам — прошапута Нера и сузе је облише.

— Грозница?

Она климну главом, и загледа му се дубоко у очи, као да би хтела видети, да ли је та жалост и туга од срца.

— Да зовнем стрина-Марију?

— Не, не! Не треба! Немој ти ићи!

— Па да пошљем...

— Немој слати! — прекида га она... Није ништа, проћиће!

А ватра јој сева из очију.

— Нано, што ме гледаш тако?!

Она га привуче себи, наслони главу на његово раме и бризну у плач. Он је осећао топлину њезиних суза и врелину њених образа.

— Теби је врло зло! Ја морам дозвати стрина-Марију! — рече и хтеде отклопити њене руке.

Али га она притеже још боље уза се и зајеца.

— Зар би теби било жао?

— Бог с тобом, нано! Шта говориш ти?!. Немој ми више никад тако рећи, ако знаш шта је Бог... Ја не знам шта би од мене било, кад би се — не не дај Боже — што десило!.. Куд бих ја онда?..

— Па ти си већ зрео човек — упаде му она опет у реч.

— Зрео човек, зрео човек! Ама није реч о томе! Остане дете, па живи! Није реч о кући него о мени! Ја не знам куд бих без тебе!.. Ја...

— Па ожењен си! — рече она, а осети како је њене рођене речи гуше.

— Ожењен јесам, али шта је то! Жена је жена,

али је мајка — мајка! Жени се човек и два и три пута и свакад има жену; али се рађа само једанпут и има само једну мајку...

Док је он то говорио, Милица уђе у собу. Она је чула све шта је рекао. А Нерин поглед прелеташе с њега на Милицу, да види како ће јој пасти те његове речи.

Милица, умиљата као јагње, притрча јој, загрли је и потврди речи Перине:

— И јесте тако! Мајка је само једна! Нико не може тако волети као мајка!..

Нера је осећала како је леди Миличина рука, али је њено срце кравио онај поштен поглед Перин и оне његове истинске речи. Она је осећала да има још љубави Перине према њој, али је, у исти мах, осећала да се угасила њена љубав према Милици. Дође јој некако као туђа, као да се силом натурала у њезин дом, као оно змија што се увуче у рупу мишју. Осећала се некако нелагодна као да јој за вратом седи.

„Он говори истину“ — мислила је — „а она лаже! Хоће да слаже и мене као што је и њега слагала, па да ме замами да је заволим. Али ти то не поможе! Право он каже: једна је мајка! Мајку ти не можеш преварити!“

— Да зовнемо стрина-Марију — рече он опет.

— Не треба! Да се само мало згрејем, па ће ми бити лакше. Ето, чујем како ватра пуцкара. Оставите ме сад!

— Баш кад би ти хтела, ја бих...

— Не треба, не треба! Ја ћу ево овако лећи и покрити се добро, па ће ми одмах бити лакше. А ви хајде, гледајте посла!

— Иди ти гледај ручак, а ја ћу овде седити — рече Пера Милици.

Милица се диже.

— Стан-де! Је ли нано? Хоћеш да ти штогод уготови?

— Нећу!

— Или нека закоље једно јесенче, па мало чорбице?..

— Нећу; јешћу ја с вама.

А осећала неку топлину са те бриге његове о њој.

„Још ми није залутао!“ — мислила је. — „Још ми соко није одлетео! Она га је повукла за собом, али ја ћу га отсад добро чувати да ми испод крила не одлети! Пазићу ја, добро ћу пазити! Не може се ништа сакрити од ока матерна!.. А ако само поумâ, ако само покуша да ми га отме — тешко њој. Једна се, од нас двеју, неће наносити главе!..

Милица оде да послује, а Пера оста седети крај матере. Њему ни на крај памети да је он узрок њеној болести, него је мислио да је назебла и једнако мишљаше како би крадом дозвоа стрина-Марију да је истрља.

Међутим Милица се већ досетила. Она је слутила све то. Кад их је у вече Нера отерала да легну, приђе вајатићу да чује шта разговарају.

— Кажем ти да је чула! — вели Милица.

— Није!

— Ама, чула је!

— Није, кад ти кажем! Казала би она мени!

— Само више оно не чини!

— Ех, не чини! А што? Ја не чиним никакву срамоту! Ако љубим — своју жену љубим! Ја волим своју матер, али, брате, волим и жену: то је и Бог рекао!

Нера чисто одскочи од вајата кад чу пољупце. Сав мир душевни, све спокојство које беше овладало њом после Периног уверавања, оде... Уђе у своју собицу као у гробницу, и паде ничице на постељу...

VII

За неколико дана само, па се жена изгуби. Нико више у њој не би познао ону ведру и веселу Неру, која се на сваког смешила, која је за сваког имала лепу реч. Некако се поруши, стас јој се по-

грби, те дође мања; рибићи на лицу отпустише се, те дође слабија, као да је боловала; око јој се помути; готово више никог и не погледа у очи; крила се од сваког живог створа, па и од деце своје и бежала у своју собицу.

Није плакала. Њен бол није мамио сузе, он их је каменио. Није осећала тела свога, него као да је нечију туђу главу и руке вукла по земљи. Изгуби вољу на јело, изгуби сан, олени се: мрзело је да коју ствар дохвати. Седела је крај пећи на креветцу и ћутала. Неки пут би по читаве сахате седела не мислећи ништа, или, управо, не знајући шта је мислила.

Само јој нешто у коталцу заигра кад смотри Милицу. Она је страшно омрзла ту жену. Сваки живац њезин мрзео је. Све на њој и код ње беше јој осим света.

„Гледај како корача!.. Ко је још тако корачао?! Нуто, само како се смеје!.. Па оне гушчије очи!.. Ама у шта се загледао!..“

Милица је смотрила те погледе, она је слутила нешто, ама не зна шта је. У дугу дану тражила је узрока не знајући, да, што се више умиљавала, тим је одвратнија била свекрви.

„А!.. Ја те морам смождити!“ — треперила је Нера сва од неког узбуђења. „Ја с њом морам свршити! Неће се она више разметати по мојој кући! Ово сам ја стекла, крваво стекла и одржала! Па сад, кад треба да се одморим, душом да данем — ја да цркавам а она да ужива! А!.. не! Ако то и Бог хоће, нема право! Ја сам се њему свакад молила и радила по заповестима његовим, сад је право да и ја видим каква блага од њега!...“

И тако утоне...

Понекад јој дођу тако крвожедне мисли да би, мислиш, најрадије у крв запливала, разуме се, у Миличину крв. Дође јој, па као Милица јој падне шака, а она је оберучке ухвати за гушу, па дави, дави и гледа како јој модри лице, како јој црвене

беоне на очима... И онда јој ноктима вади јабучицу...

Дани су јој били године, а ноћи вечност. Лежала је, а није спавала, полусан беше јој сан, а у томе полусну она беше орјатка и тигрица.

И Пери се није допадала болест њезина. Летео је сиромах од врачаре до врачаре, тражећи јој лека. Ама све беше залуд. Сваки дан је освитао са новим мукама.

Било је већ на искрају зиме. Снег је опет прашио смрзнуту земљу. Пера беше отишао стоци, а Милица је нешто пословала по кући. Нера се таман диже са свога места да приђе прозорчићу и провири, а тек неко викну Перу.

Милица се одазва.

— Је ли код куће побро?

— Није, браца — рече Милица и изиде на капију, те се поздрави с њим и позва га у кућу.

— Немам кад. Хтео сам да га нешто запитам, али свратићу после. А шта ми ти радиш?

И отпочеше обичан разговор. Она му је милосно одговарала, јер то беше ручни девер, Милан Павлов.

Нера гледаше кроз прозор, гледаше их обоје како се смеше и разговарају, али разговора није чула. На једанпут јој нешто сену кроз главу... Срце јој залупа и крв заструја по жилама. Она се насмеја.

— Ха! — викну, као да је нешто нашла.

И поче дрхтати...

— А што као не бих! — прошапута кад се мало приталожила. — Чудна ми чуда!... А како ја трпим и патим, па ником ништа! А ја сам мајка, а ко је она? И шта је она? С каквим правом она сме рећи: „он је мој!“ и „ово је моја кућа!“ Шта је овде њено? Откуд је он њен?... Он је мој! Ја сам оно носила, родила, гајила, чувала и ово текла и стекла! Све је то моје! Нема ту њене сламке, трунке! Све што је њено могла би мува на крилима понети! И, најпослед, нека иде и нека носи што је њено, а мени моје нека остави! Моје не дам,

не да-а-м! С Богом, с Богом ћу се тући, то-ли с њом!...

Па стаде ходати по собици стискајући песнице, да су нокти упадали у месо.

— И који ми је ђаво те сам се тако улежала и оленила! Зар се тако сместа предати чајној рђи! Нема то више! Не дам ја!... Натурила некакве чини, па заћорила оног лудака, па сад ја треба да седим скрштених руку и да гледам зло очима! Бре, ја сам ово имање обилазила ноћу као стражар, па ћу, зар, умети очувати и своје дете од једне пако-снице и отровнице!...

Па се на једанпут узе опремати, опасивати и чешљати. Око јој оживе и запали се неком чудноватом ватром, исправи се и погледа на прозор.

Милица је још разговарала с Миланом.

— Разговарај, разговарај, пресешће ти! — рече кроз зубе и изиде у кујну, приђе огњишту, спотаче угарке и седе.

Не потраја дуго, а Милица се врати. Како је смотри, потрча свом снагом њој и узвикну весело:

— А гле мајке! Устала?

— Шта ћу? Додија!

— Јеси давно изишла?

— Сад.

— А ја се задржала с брацом на капији. Звах га у кућу, али, вели, има неког посла у мали, па ће се отуда увратити.

Нера се осмехну.

— А што је долазио? — упита.

— Тражио њега да иду у лов. Вели попрашио снег, па би вредело отићи мало до шуме.

— Па шта си му казала?

— Шта сам му знала казати, него нека се уврати после.

„Још га позива!“ помисли Нера. — „Лепо, лепо снашо!“

— Е, баш ми је мило, мајко, што си се придигла! Не знаш како ми је! Била сам убијена!

— Е? — упита Нера и погледа јој право у очи.

— Бога ми, мајко!

„Још се Богом куне!“ — помисли Нера.

— Ја не знам како, али те волим као рођену мајку!

„Како само лаже!“ — мислила је Нера. У тај мах уђе Пера у кућу. Кад виде матер да седи, притрча јој пун радости и пољуби је у руку.

— Гле — рече Нера — а ја села на твоје место!

И поче се дизати да му место уступи, али је Пера благо притиште за рамена.

— Седи, молим те! Какво моје место! Ја могу сад седети где хоћеш, само кад је теби боље! Па како си? Хоћеш да једеш штогод? Деде, Милице...

— Немој још! прекиде га Нера. — Нисам гладна! После ћемо сви заједно.

— Добро! Баш волим да заједно једемо. Деде, Милице, па донеси отуд и коју вешалицу, од оних што сам одвојио.

Милица оде радосна. Он погледа за њом и осмехну се. Нери не измаче тај осмех, али стеже срце и рече:

— Како трчи!

— А... вредна је као кртица!..

— Јесте.

— И добра.

— Добра.

— И наравна! — стаде Пера хвалити.

— Наравна — вели Нера а стеже срце.

— И поштена.

— Поштена...

Али ту реч „поштена“ рече Нера тако као да пита. Перу као да неко изненада опали шамаром, он скочи и загледа се у матер.

— Како то питаш, нано?

— Ја не питам, ја велим оно што и ти.

И гледаше га али не оком, око је мирно гледало, него мишљу која је ледила Перино срце.

— Како оно што ја?

— Па зар није тако?

— Тако је! Ама...

— Не рече ти, да је ту био Милан.

— Који?

— Побратим — рече она и он осети у тој њеној речи као подсмевку.

— А што је био?

— Не знам. Они су тамо на капији нешто дуго разговарали... И смејали се нешто. Чујем твоје име, али чему су се смејали не знам...

Њему се учини, да му се земља под ногама гиба.

— Чини ми се говорили су нешто о лову. Аха, ево и ње, она ће ти боље казати!..

Милица уђе носећи неколико вешалица. Али је Пера ништа не запита, него се скљуси на столицу.

Оба су му ува зујала као да је неко топ испалио...

VIII.

Сели су за доручак. Пера је јео, а оно је њега јело. Он не проговори речи, гушило га је нешто, а Милица ћереташе весело, радосна што, после толико времена, ето, Богу хвала, седоше сви заједно за трпезу. Њено се лице сјало од радости; она у срећи и не погледа и не виде ни његов мрачни ни свекрвин чудновати поглед.

— Дође браца — тражио те — па ме изазвао на капију. Кад се ја вратих у кућу, а мајка седи крај ватре! А мени се цело јутро све нешто чини да ћу бити радосна. И, тако, трчим, послујем, а срце ми нешто поиграва... И, ето даде Бог...

„Омађијан“ — мислила је Нера — „ето не сме речи да јој рекне!“

А Пери пала стена на душу, па му се враћа залогај. Као да је у некаквом буновном сну, тако не може да се поврати. То му је дошло тако ненадно, као да му се кућни кров срушио на главу, па му стала памет те не уме да мисли. Још у његовој глави не беше на чисто што је то управо што му душу тишти и гњеви, он је само осећао терет.

— А што га је тражио „браца“? — упита Нера, нарочито ударивши на реч „браца“.

Милица је погледа. Њој некако чудно зазвони

то питање. Али, као и Пера, она не прочита ништа у Нериним очима.

— Да иду у лов. Вели: попрашио снег, могу наћи штогод.

— Па, јесте, што вели: згодно је за лов.

И Пера и Милица погледаше је. Перу као да мало освести ово што му мати рече. Он разумеде, ама Милица ништа није разумела, а дође јој као да из свекрвиних уста чује неку пакост.

— Шта ти још прича побратим? — упита Пера, а глас му некако промукао.

— Ништа. Прича како сте ономад ловили с Миладином, те се насмејасмо. Помисли, мајка, баш је ђаво тај браца...

— Живи ђаво! — пресече је Нера.

— Како је само подвалио Миладину!...

— А што се подвале тиче у томе је мајстор!

Милица је опет погледа. Пера више не може седети, него се диже и журно изиђе из куће.

Њему се чинило као да му је жишка за вратом. Из малог дворишта оде у веће, па у воће. И оде дуж воћа журно као да га неко вија.

Страшно се нешто закувало у његовој души. Он није знао шта је то, ама то му је спрљило и срце и цигерицу. Рој мисли јурну му у главу, али то беху страшне и кржаве мисли. И те мисли га готово смождише, прогуташе, као што талас прогута камен што га у његове чељусти баце.

Као да је неко запалио рубље и руво на њему, тако га обузе некака страшна ватра и он, не знајући шта ради, баци се на земљу и стаде се ваљати по снегу...

Кад је дошао себи, виде читаву бару од отопљеног снега. Он се диже, рукавом обриса лице и поче се отресати. У тај мах чу да га неко виче. То је био Милан.

Он се упути воћем право њему. Пера, да би прикрио и заварао траг, узе скидати маховину са једне старе шљиве.

— Шта радиш?

— Ето, ништа готово.

— Гледај га! Што си каљав тако?

— Пао сам.

— Ала си се ти искаљао! Ја дођох да идемо у лов, а оно ти уловио! — рече Милан и насмеја се.

Пера се само намршти.

— Шта ти је?

— Ништа.

— Да се ниси много убио?

— Нисам.

— Који ти је ђабо те си тако кисео? Хоћеш да идемо? Звао сам и Миладина, али он неће више с нама.

Пера нити се насмеја, нити му одговори.

— Ја не знам шта ти је! — рече Милан и приђе те га продрма.

Пера му се загледа у очи и на једанпут дође себи. Онај поштени и искрени поглед Миланов поврати га сасвим.

— Није ми ништа — пожури он да се насмеши — замислио сам се нешто. Зар се ја не смем замислити?

— Смеш, брате, ама ми изгледаш, као да ти је неко све по кући побио.

— Таки сам ја кад се замислим.

— А шта си то тако крупно мислио?

— Ето! Да ми је да ово откупим од чича Марка, па да шинем плот онуда — лагао је Пера.

— То би било добро! Али полако! Што је дана пред нама је. Није ни Бог света за један дан створио! Дакле, хоћемо ли у лов?

— Хоћемо.

— Е онда да пожуримо. Знаш куда ћемо? Хајде у Гаврића забран. Тамо ми се чини да има лисичја јазбина — шат будемо срећне руке!

Вратише се кући ћеретајући. Пера не затече матере крај огњишта. Милица му рече, да је отишла да прилегне, нешто јој зима. Донесе му, те се пресвуче и поли му, те се уми. Кад би готов, он оде у собу матери.

— Нано.

— Шта је? — рече она и диже главу.

— Ја идем с побратимом. Ако ме ко буде тражио, кажи му нека дође вечерас. Да ти није што зло? — рече, видевши њен жалостиван поглед.

— Није, није. Иди, али пази на се!

— Што то? Па ја пазим!

— Ништа. Ја велим: пушка је...

И опет онај чудновати поглед, који му нагна крв у главу.

— Па ја сам и досад с пушком ишао, па ми ниси тако говорила!

— А ко си ти да ти се не сме ништа рећи! Зар ја, као мајка, не смем ништа казати?

— Смеш, нано, смеш! Реци ми шта хоћеш!

— Тако је то! Чим се ожени, онда мати душманин! — рече она јетко, као да испљува.

Он јој се стаде умиљавати и љубити је, само да поправи погрешку. Кад је мало умири, пољуби је у руку.

Кад је изишао у кућу нађе Милицу саму.

— Где је побратим?

— Он одјури часом до куће по пушку — рече она.

Њему би то право. Приђе Милици и помилова је по образу.

— Пази! Нађи се ту око нане.

Не потраја дуго, а Милан дође с пушком и кренуше се. Милица их испрати на капију.

— Не идите ми без лова! — рече она шалећи се.

— За сваки случај, снахо, спреми ти нама вечеру! — рече Милан.

Видећи их како се шале, Пери се опет натумшти чело. Не силазаше му поглед материн с очију.

„Шта им је те се овако кикоћу!“ — мишљаше, а већ се наљутио.

Кад замакоше Милан се окрете још једном.

— Баш је луда ова моја снаха! Гледај, молим

те, још стоји! Баш ово женскиње кад кога заволе полуде за њим!

— А кога воли?

Милан га погледа, насмеја се, па рече:

— Не воли заиста мога оца, него тебе!... Него видиш, њено је лудило и на тебе прешло!

Па се опет опучи смејати.

Пери би право. Мада га је сумња помало жацкала, опет је волео да чује како га жена воли.

И док му је Милан причао како је умирио Гајићевог вранца, он је овако размишљао, и не слушајући причу Миланову:

„Па јесте! Откуд да мени дође у главу да ме не воли! Ко ми је то казао?... Нана ми то није рекла, она каже како се смејала с побратимом. Па смејала се и преда мном, шта је то! Баш сам ја будала!“ ...

И опет му изиђе поглед материн пред очи, и зазвони му реч „поштена“ у ушима. И намах осети како му се свија зима око срца... Сав се накостреша.

Он покуша, да те мисли растера и поче разговор с побратимом, који га опет примири...

IX

У свему човек у животу крпи и натеже, само у једном не може. То је у љубави. Ту крпеж не помаже. Што неко рекао, љубав ти је као и огледало: кад једном напрсне, више га не окрпи. Нема више мајстора који ће га оправити.

У Периној се души заметнула клица љубоморе, па је сваким даном захватала све више корена. Заман се он кадикад трудио да је ишчупа, она је, као оно трава зубача, пуштала корен све дубље и дубље, док му сву душу није отровала.

Бивало је дана кад се, без икаква узрока, нигде скрасити није могао. Тада, не само што ништа није радио, него је бежао од куће и јурио по потесима и њивама као бесомучан. Сав свет беше му црн; у души је носио пакао који га је сагоревао; по вас дуги дан није осећао ни глада ни умора.

Долазило му је па је ишао као пребијен, једва је тело носио. Глава му клоне, рибићи се на лицу спусте, а очи помуте, па изгледа као да је месецима боловао у постељи. А ретко, ретко кад да му се око засјало, да му се усне развукле у осмејак; то беше ретко као и велики год.

И то га постари. Чело му се поче набирати у ситне, али приметне боре; више није гледао оним ведрим, детињским погледом, него погледом човека кога је пекла и кувала мука и невоља, или погледом невољника који је, ни крив ни дужан, дуго тамновао.

И како он поста такав, и у кући се све промени. Неста оног веселог ћеретања око огњишта, престаше оне слатке приче и загонетке, замреше они ведри осмеси као што кошница замире. А ником није ни било до тога кад њега виде какав је. Кад-икад упитала би га Нера:

— Шта је теби, 'рано?

— Ништа.

— Да ниси болестан?

— Нисам.

— Да се ниси с ким споречкао?

— Нисам.

Она је озбиљно мислила да је болестан, али ни сањала није да је она узрок његовој болести. Она није могла веровати да се она мала сумња, коју му је као варницу бацила, кадра толико разбуктати, да се човек од тога поболи. Њен појам није дотле ишао. Она је само хтела да га мало одстрани од Милице, а више к себи привуче, и то је било све. Пошто је видеела да се с Милицом више не шали и не заноси онолико, она је била с тим задовољна. Али, ево јада, он се одбио од Милице, али се њој не прибија, него је једнако сетан и тужан — мора да је болестан...

И, као сваку мајку, забрину је болест његова.

Међутим, весела је Милица највише испаштала. Поред све њене дворбе и угодбе, свекрва јој никако не беше задовољна; увек би јој нашла понешто да напомене. А и он јој поста на једанпут тако чудноват,

да се готово поче плашити од њега. Доскора беше јој као другарица, којој је смела све казати што јој је на души, али од неког времена изопачи се. Шта и шта пута јој се учинило да је то туђи човек. И друкчије пита и друкчије одговара, и друкчије погледа.

Дође му понекад, те је само гледа, гледа, док му се очи не устаклишу као у мртваца; некад опет привуче је себи па је стане љубити и грлити да је угуши, па је тек на једанпут гурне да се сруши. Двапут јој је тако главу разбио. У тим часовима милоште доста пута ћути, али понекад разговара и то само пита:

— Волиш ли ме?

— Волим.

— Кога још волиш?

— Па... волим мајку.

— И још?

— И моје.

— А волиш ли... (хтеде рећи побратима али се уздржа) још кога?

— Па кога ћу више? Ово су наши.

— А зар више нико није наш?

— Ово су болећи.

По пола сахата би провео питајући је, само да наведе разговор о Милану, али да му је да то уради тако, да не мора његово име поменути. Али како је она о Милану мислила само онда кад га види, тако га није ни помињала.

— И тако, само наше волиш?

— Па кога би другог, Бог с тобом!

— А од свију мене највише?

— Јесте.

— Да не лажеш ти, море?

— Што би те лагала? Ту нема никакве срамоте. Ти си мој човек; и Бог ми је рекао да тебе највише волим.

— А мени се чини да то није истина.

— Па по чему?! — упита она пренеражена.

— Па... тако... Нешто се снебиваш, нешто бежиш од мене, као да си крива.

— Није то, очију ми! — рече она и заплака. — Ја тебе волим више него своје рођене. Желела сам да имам брата, али да и њега имам, не би га, чини ми се, толико волела као што тебе волим!

— Па што бежиш од мене?

— Ти си, понекад, тако чудноват. Ја се склањам да ти не сметам. Кад те видим натмурена или жалостивна, а мени се нешто као хладна гуја свије око срца. А кад ти понеки пут дође, те планеш, ја не умем ништа да ти кажем, узме ми се језик!...

Он признаваше у себи да збиља доста пута онако виче.

— 'Оди, седи до мене! — рекне јој.

Она седне а он је обгрли и стане љубити. Душа му заплива у милошту као у сиње море и он се до лудила занесе. Не осећа тада како га поливају њене вреле сузе, што потоком лију и суше се на његовом лицу.

— Ох! кад би знао да ме волиш!

— Волим те!

— А... почне он, али га неки стид или страх обузме. Он не смеде никако поменути Миланова имена. Чинило му се да ће се кров на њега срушити.

Али, таки часови беху ретки, врло ретки. Зачас их замени бура и гром.

То га у послу омете. Више то није био онај паметни, онај вредни Пера. Истина, и сад је ишао по њивама и обилазио је ограде, али доста пута прође, а не поплете проштац што је посрнуо: кад отвори стругу, заборави је затворити; кад истера марву не чува је, него упадне у туђу њиву те прави штету. Више не беше ни онако умиљат и предусретљив као пре. Неста оне питомине, због које га је сваки живи у селу волео. Прође поред младежи па јој Бога не назове, прође поред старијих па им Бога не прима. Људима то паде у очи.

— Шта је овоме младићу? — питаху се. — До јуче беше смиран као девојка, а гледај сад!...

Све живо виђаше последице, али не виде узрока. Он је дубоко крио своје боле... Крио их је толико, да се још дружио с Миланом. Али и то прекиде.

Једнога дана рећиће му овај:

— Ама, побратиме, да те питам нешто.

— Шта?

— Шта је теби?

Он сав задрхта и побледе као крпа у лицу, али се савлада и загушеним гласом рече:

— Није ништа.

— Знаш ли ти да си се променио?

— У чему?

— У свему. Не може човек да те позна. Јуче, тата вели: „Прођох поред њега, назвах му Бога, а он ћути као пањ!“ Шта ти је?

— Онако... Замислим се — рече он, а кошуља цепти на њему.

— Како то, замислиш се?... — А, гле, шта ти је? Што дршћеш тако?

Па га узе за руку и загрли га.

Али Пери као да се сруши небо на главу, кад му се примаче лице Миланово; он јекну што игда може:

— Одлази!

И гурну обема песницама Милана у прса. Милан се поведе и паде. А он као бесомучан, окрете се од њега, па јурну као олуј право кући.

У кући су Нера и Милица нешто пословале. Он паде међу њих као из неба. Лице му унакажено бесом.

— Ја млатнух! — рече громко.

— Кога наопако?! — рекоше обе у један мах.

— Па њега... Милана!..

— Куку! Зар брацу!? — цикну Милица.

— Јесте, брацу! — рикну он, па је потеже песницом по сред темена.

Она се заљуља и паде.

X

И ето тако угнезди се несрећа у овај мирни дом. Милица више ни жива ни мртва. На њеним уснама више не беше осмејка, па ако би се кад и појавио беше као оно у болесника што се смеши другом за љубав. Као поплашена кошута, она је сад зазирала од свега, па и од своје сенке. Не знајући правог узрока, а слутећи да има нечега, због чега је бије, она се сад правила мања од маковог зрна. До тога дана она је у нечему показивала и своје воље, али од тада она је само ишла онамо куда јој је прстом пружано и радила оно што јој је наређивано. Кад би се Пера откуд појавио, она би сва претрнула, па стала као окамењена, не макнувши се с места. Није се смела никоме потужити, па ни својима, бојећи се да се што горе не изроди.

Ни Нери није било лакше на срцу. Она је хтела да врати себи ону детињску љубав Перину, хтела је да ту љубав нико с њом не дели. И сад, кад је то дочекала, тек сад виде да је изгубила и оно што је имала. Пера не само што јој се није вратио, него се сасвим отргао. Бежао је од куће, а кад би се баш који пут и прикучио огњишту, и кад би му она пришла да га разговара и да се разговори с њим, он би, истина лагано, одгурнуо њену руку.

— Молим те, нано, прођи ме се!

— Ти си нешто болестан.

— Нисам.

— Хоћеш да једеш штогод?

— Нећу.

— Је ли ти зима?

— Није.

— Хоћеш да легнеш? Ето сав дршћеш.

— Нећу.

— Ја видим да си се нешто на ме наљутио...

Он је тек пресече оком, па скочи са столице и викне:

— Е, ово је да Бог сачува!

Па као ветар дуне напоље.

Она клоне на столицу, а сузе јој капљу у крило,

Нешто тешко падне јој на душу, па је дави као мора.

Доста пута по вас дуги дан преседи крај огњишта, не мичући се. Милица ради по кући, а она не може да је погледа, тако јој је мрска.

„Због ње је све ово!“ — мисли она. — „Она ми сву несрећу нанесе у мој дом!... Гледај само како иде!... О Боже! ма што не бијеш громом! Зар ти можеш гледати да неко отргне дете од матере, па да никакво чудо не створиш!“ ..

Само јој ни једанпут не паде на ум да је и она крива. Она је сматрала, да је у праву да убије сваког оног ко би се усудио да се такне њеног материнског права.

„Па шта сам ја кад њега немам? — Мртвац! А зар је то право? Ја сам рад његова добра сатарила и своју снагу и своју младост. Ја сам се њега ради одрекла сваке радости. Јављали ми се толики људи, какви људи! Али сам ја одбила све, одрекла се свега блага и доброте, па остала под овом кровуњаром, била и човек и жена, и старији и млађи, да њему ово одржим рачунајући, да ће ми Бог и он платити по моме добру и по заслуги. И сад, за љубав оне балавице, он да одгурне мене, своју мајку! И ја да је још волим, да је браним! Та живој би јој месо кидала!...“

— Мајка, хоћеш ли да ручаш?

— Нећу! Ето ти па ждери, ако си гладна!

Милица се поплашена тргне, па после ни речи.

Вечери су им биле још горе. Свима се туга око срца свије, кад се сете како су пре кратког времена срећни били. А сад, седе и ћуте, или побегну одмах по вечери свако на своје легало, па се завуку у јазбине као мртваци.

Бога ми, и на кући се познало. Пери оне-милио рад, па се ничега не маша. По неколико пута мати га мора опоменути да дрва дотера, јер на дрвљанику немају ни цепке. Он ухвати волове, отера у шуму, па му тек падне на ум да се неко шуња око његова плота, и он као бесомучан остави

сав посао, па полети кући... Ко шта ради, он само вреба. У кући га нема по вас дан, али је непрестано око куће и вири иза сваког ћошка. Где га не сејеш, ту ниче. Око му је вазда на оној страни где је Милица.

Сумњао је на свакога: на старијег на млађег, на мушко на женско. Сваку реч коју није дочути могао тумачио је као издајничку. И тада га спопадну муке или бес, да цепа руво на себи, гризе своју сопствену руку и ваља се по земљи не гледајући је ли суво или влажно.

Просто се избезумио. О кући није више мислио; могла је ватром изгорети, он се не би машио да кап воде на пламен баци. Престали су они леви разговори и одговори с матером: шта ће се сутра радити. Кад би Нера повела реч о томе, он би оборио главу па ћутао, или би просто устао па изишао из куће.

А имање је — челебија. Ако га надгледаш, онда и напредује, заборавиш ли га, онда постаје пустош... Тако би и са његовим имањем. Ограде почеше по-сртати, туђа стока поче упадати у његове и његова у туђе њиве. Почеше размирице са суседима и кад се добро погледа махом он крив, те је зато многу потрицу и платио.

Наста пролетња орба. Он је тражио спрежника, али како никоме није веровао, тако му и прође, није могао наћи никога.

— Перо, 'рано, јеси нашао спрежника? — пита Нера.

— Нисам.

— Јеси звао Јакова?

— Он спреже са Игњатом.

— А Сима?

— Сима с Манојлом.

— Јеси звао чича Марка?

— Њему не треба.

— А Милана?

Он плану, пресече је оком као душманина, па одсече:

— Њега опет ја нећу!

— Па мораш кога наћи!

— Кад не могу...

— Па остаће ти непоорано...

— Шта бих му ја — нек остане — рече он и слеже раменима.

Забрину се Нера. Оно и њу срце боли за својим јединцем, али, опет, треба хлеба јести. Мислила је мисли свакојаке, па кад јој ништа не поможе, она се диже до комшије Марка коме се тако у неприликама обраћала за савет.

Нађе га код куће.

— Ја баш до тебе дођох.

— Којим добром?

— Бога ми, мој комшија, па да ви'ш није ни добро.

— А шта је?

— Је ли ти се јављао мој Пера ово дана?

— Јесте, звао ме да спрегнемо. Али како мени, хвала Богу, не треба спрегник, а после...

И ту пресече и погледа је. Она устрепери, али се савлада па запита:

— Шта, комшија?

— После, коно, Пера ти се нешто баталио. Ни оно дете, ни дај Боже! Ја не знам шта му је, али знам да оно што ради не ваља! Немој ми замерити, али ја мислим да би њему требао старешина; ти си га много напустила!...

Нера обори главу, па ућута.

— Волим ти казати у очи него за леђима, ја нећу да спрегнем с њим. Ја не знам шта му би од једанпут! Јесенас онако момче — а сад? Да није што си га тако рано оженила?

Нера се дохвати за то питање.

— Па може бити, комшија.

— Али, онда би се с њоме много заносио, а овамо, ја чујем, он је већ и туче!...

— Па... она знаш...

— Из добре је куће оно чељаде. Није она од те сорте... Него...

И ту се Марко загледа Нери дубоко у очи. Нера се сва стресе.

— Да ниси ти томе крива?

— Ја!?

— Јесте ти! Знам ја по овој мојој, како ми хтеде Велимира са снахом да закрви, и да мене не би — оде моја кућа до ђавола!

— Али...

— А!... Сад видим шта је! Боји се свекрва да јој снаха сина не преотме. Одмах иди да измириш децу! Одмах, кажем ти, или ћеш са мном ратовати! А како би теби било, да је ко тебе с покојним Ивановом завадио? Знаш ли, да сам поп, не би те никад причестио, толико си згрешила! Упропастити оваку кућу и оваку децу!..

Нера се није умела бранити. Њој као да Марко скиде неки повез с очију, и она увиде, на једанпут увиде, шта је учинила. Не рекавши ни збогом, она излете из куће.

— Пази добро! Немој горе урадити! — довикну јој Марко.

XI

Она појури селом као луда. Ма куд отишла, само да од куће побегне, од куће у коју је сложила и снагу и живот, и у чији је темељ узидала и наду своју. Речи Маркове пролетале су јој кроз главу као усијане летке: „Боји се свекрва да јој снаха сина не преотме!..“ А то је истина, права истина!.. Она се заиста тога бојала и све што је чинила чинила је само зато, не би ли Перу од Милице одвратила. Створи јој се пред очима: како Пера седи с њом крај огњишта и како јој говори о Милици да је ваљана, вредна и поштена, и како је она једним погледом бацила сумњу у његову душу као жишку у буре барута...

— Ја сам, ја сам крива! — шапутала је она. — Ја сам отровала и његов и свој живот!.. Али морала сам! Ко да гледа својим очима како се он око ње улагује? „Волим то твоје једно око него сву нану

из темеља!“ ето то јој он вели. А ја — ништа! А што да сам ја ништа?! Па нека је она — Боже ми прости — и божја ћерка, ја је не могу волети!.. Ја је мрзим и право ми је сад! Мени није добро, али бар није ни њој!..

Осећала је како опет кипи мржња у души, у телу њезином. Али јој зазвонише наново Маркове речи у ушима: „Знаш ли, да сам поп, не бих те никад причестио, толико си згрешила!“ и: „А како би теби било да је ко тебе с покојним Иваном завадио?..“

Она застаде при тој помисли. Њој се врати сећање. Она гледаше као на слици цео свој некадашњи живот с Иваном. А то беше заиста живот и мио и слadak...

Он добар, благ, паметан. Ништа на белом свету не би урадио, док се с њом не би најпре споразумео. Шта јој је и шта пута рекао: „Веле ми ово и оно, а ја велим: да се с тобом разговорим.“ Стотину је пута чула из његових уста: „Све, Неросве; бадава и отац и мати — *свој друг* је најбољи. Теби ја смем све рећи, па, ако се ти на ме и наљутиш, ти се опет некако друкчије наљутиш. Нашу заваду као да ветар однесе!.. А има ствари што ја не бих смео рећи ни оцу ни матери, а теби смем, и баш се никако не бојим да ти рекнем, јер знам, ако ме треба крити, ти ћеш ме најбоље сакрити!..“

И она заплива у те мисли па опучи корачати. Остави село, па изиђе у потес и упути се потесом, ни сама не знајући куд. Све друго умре за њу, сем њеног некадашњег живота, у коме је сада живела. Хиљада успомена јурнуше на њу, па јој притискоше и ум и осећај. Она заборави боле што јој душу палише, муке што јој памет мутише, заборави Перу, Милицу, кућу — све се то изгуби у некој магли. Она оста сама са успоменама које оживеше. Свака стопа земље подсећала је на овај или онај догађај, или догађајић, горак, слadak, али мио и драг. Она је корачала не осећајући умора, јер се вратила снага и младост. Живот јој поста опет пун дражи, а све

око ње тако лепо и умиљато као некад, кад је брала по том потесу цвеће ивањско и натпевала се са шевом и славујем...

Прошла је скоро сав потес и дошла до њива у оградама. Ту беше и њена *Сенковача*. Она дође до капије, па је повуче срце да прође њивом и оном честом, те да је и то сети некадашњег живота, кад се с Иваном договарала и кад су комадић по комадић земље куповали и хватали у ограду. Кад себе није била у Сенковачи, и не памти...

Али на капији застаде. Око јој се укочи и застаде. И она стаде као окамењена. Прођоше је на једанпут и лепи снови и она сласт и милина што је осећала.

Како јадна и жалосна изгледаше капија на Сенковачи!

Сојири поизваљивани, бапке на капији поломљене, гужве покидане. Нечија стока пландоваше око разграђеног гувна под сламама. Она уђе у њиву. Жалост!.. Млаз суза лину јој из очију. Њено добро изгледало јој је као пустошина. Куд погледа, сама развалина. Овде наваљено прошће, онде поломљен поплет, онамо направљена читава струга. Њена Сенковача више није била њива, него потес. Она честица, што је покојни Иван одгајио, беше сва обрштена, они лепи грмићи, што их је он као децу гледао, беху изгуљени. Све, све беше пропало...

Она приђе бунару. Корита полупана и испрвртана, ведро скинуто и однесено, шибљика изломљена, ђерам се нахерио на једну страну, од сантрача једно крило одваљено, а у бунар беше набацано којекаквих чуда тма божја...

Као да је некаква хладна ручурда дочепа за срце и да га трже, тако је заболи. Циком цикну и зајаука се:

— Јаој, добро моје!

Па као да се неки тежак терет свали на њена плећа, ноге јој клецнуше и она се сруши на земљу. За тренут као да је остави свест, као неки мрак да јој засени и ум и око,

Али се брзо диже. Некаква поама уђе у њу као зао дух. Докопа један оплавак од пребијене врљике, што јој беше на дохвату, па као бесна поче јурити стоку, псујући као пустахија што јој на уста дође.

За тренут ока све беше из њиве истерала. Онда поче подизати прошће и поплет. Зној је липтио с чела и мешао се са сузама. Али то не беше мали посао. Док је једно подизала друго је падало. Међутим и дан беше на измаку, а и њу снага издаде. Она се склони крај ограда на угажену траву, која се тек почела била подизати. Лежала је тако неко време не могавши од умора ничим маћи. Али јој мисао беше будна. Она је облетала око ње као лептир. Мислила је:

„Ово је пропаст, права пропаст!.. Сад се не чудим што сви беже од наше куће. И ко би спрегао с нама кад је овако?.. Право вели комшија Марко!.. Није вајде, ја сам крива! Да сам ја пазила, до овога не би дошло!.. А и она!.. А шта опет она? Шта му она може? Она не сме ни речи да му рекне...“

Али је ту стеже нешто у прсима. Чим јој она, снаха, дође на ум, одмах нешто ускипи у њој. Мисао хоће понекад и да је брани, али цело биће њено устане против тога. Милица јој беше мрска и не беше никога на свету ко би јој је могао омилити.

Али она се одупре самој себи први пут у животу. И да би себе боље убедила, поче говорити гласно:

— Што је право — право! Криво седи а право говори!

Па се диже и седе.

— Ја сам крива! Није ни он крив, јер сам га ја одвојила и од ње и од куће, па и од себе! Ја сам дакле све то! И сад ја све то морам и поправити.

Диже се и пође...

Али та искра правде, што овлада њоме један тренутак, утрну на првом кораку. Саможиви осећај опет освоји.

— А што сам опет и ја крива? Зар сам ја крива што волим своје дете? Зар бих ја била добра

мати да сам га пустила као лико низ воду? А могла сам: јављале ми се толике прилике и то још какви људи. А ја опет велим: „А куд ће оно? Зар нема оца па да нема ни мајке?“ И онда сам га чувала, и гледала, и довела, што оно кажу, до снаге. И онда кад сам то све учинила, онда, зар за рамена па напоље? Дође ти лепо други па ужива твоју замуку, а ти вири кроз плот! Ако пођеш или помаш да се свога добра прихватиш, онда си грешан... Баш ни тај Бог неће право!..

Оставила је њиву и упутила се кући. Страшне су је мисли распињале. Осећала је да чини неправду, али је тако исто осећала да се и њој чини неправда. И све се збркало у њеној глави, па се направио каламбур. Једно јој је само јасно било, а то је било да кућа и тековина пропадају.

Било је сасвим уноћало кад је стигла кући. Пера је седео на дворишту пред кућом, и кад му она Бога назва, једва је отпоздрави. Милица је стојала крај огњишта бледа и умузгана од суза...

Нера је погледа онако уплакану и нешто је ледну. „Мора бити да је опет тукао!“ — помисли.

Милица јој приђе руци.

— Јесте вечерали? — упита она.

— Нисмо, мајко.

— Што?

— Чекамо тебе.

Нера је опет погледа и дође јој жао. Она рече некако меким гласом:

— Ја нисам гладна него сам уморна. Ходи, 'рано моја, изуј ме.

Уђоше у собицу, она седе на креветац, а Милица клече да је изује, па бризну у плач. Топлина речи Нериних раскравила је њене сузе. Откад је она није изула!

Нери клонуше руке и падоше на њену главу. Бог јој даде анђела у срцу, те јој рече нежно, матерински:

— Не плачи, чедо моје.

XII

Од тог часа наста неки преокрет у души Нериној. Не с тога што је она сад, као бајаги на једанпут заволела Милицу, него што је збиља постала некако увиђавнија. Досад је она у Милици гледала само душманина који је засео у њеној кући, те јој отима све што јој је мило и драго. Али тога вечера, гледајући Милицу онако понурену крај својих ногу, њој дође да је и мало боље погледа. И кад се загледа у њу, она виде да то весело чељаде није баш тако одвратно, као што се њој чинило; напротив, она сад виде у њеним очима тугу, на њеном лицу бледило, у њеним покретима скрушеност. И то што је видела беше истинито, тако истинито, да је од ње одбило сваку сумњу.

И онда оно лице Миличино беше врло мило, па оне њене руке како само послушно лете да послушају! Па оне тужне очи како је чисто питајући погледају, као да би хтеле прозрети у дубину душе, да жеље потраже...

Она осети као неки прекор који је у мислима њеним грмео Марковим речима: „А како би теби било да је ко тебе с покојним Иваном завадио?“.

Она склопи очи, спусти се на постељу, па стаде мислити:

„Доиста тако је! Шта ми је било криво ово дете? Око јој вели да не зна никакве обињѐ. Никад ми досад није рекла: ни потамо се! Што сам само зажелела, потрчала је да ми учини... Улагивала се!... Хм!... Није! Ето ја, и ја сам тако чинила, али се нисам улагивала, него ме је томе мати научила од малена детета. Тако су и њу учили...“

Отвори очи: Милица је стајала оборене главе ниже њених ногу и очекивала, неће ли јој још што заповедити. Како Нера отвори очи, и она прену и погледа је.

„Чудне очи!“ — помисли Нера, и сети се своје мале сестрице Смиље што је још дететом, у шестој годиници, умрла. Она је исте такве очи имала и исто тако гледала.

И оживе пред њом смртни час Смиљин: како јој је склопила руке око врата, из уста јој бије врео дах и шапуће јој, гледећи је оним тужним погледом: „Не дај ме, сестрице! Хоћу да умрем!“. То беше тако живо да се она диже.

Милица јој приђе.

— Шта ћеш, мајко?

— Нећу ништа.

— Да ниси жедна?

— Јесам, дете моје, дај ми мало воде.

Милица изиђе и врати се носећи пун кутао воде.

Мада јој се није пило, она се подобро напи, да би јој доказала колико је жедна. Милица остави кутао, па јој опет приђе.

— Да ти није зима?

— Није, али опет покри ме.

Милица је покри.

— Седи ту, до мене.

— Нека.

— Ама седи, велим ти! Овде, овде на кревет, тако! Дај ми сад твоју руку. Што си тако врела?

— А твоја рука хладна — рече Милица грцајући и уздржавајући сузе, па полако повуче своју руку, како би могла њену покрити.

— Нека, немој. Твоја ће ме рука угрејати. Него, глава ме боли, види како ми је чело врело.

Знала је да је Миличина рука топлија, али је хтела да је и на челу осети. Дође јој нека чудна воља и жеља да је Милица милује. Сваки додир руке Миличине будио је у њој неке милотне осећаје, онако некако као кад би је дотакла мека усташца детиња...

Милица је, разуме се, послушала. Лако је додиривала руком чело, као ласта водену површину крилом, као да се дотиче неке светиње.

Неру обузе нека сета. Као оно кад маглица покрива и обавија предмете, тако је сета обавијала њено срце и душу. Осети се сироче без икога свога и сузе јој линуше низ образе.

Како смотри сузе, Милица скочи.

— Мајко, шта ти је!?

— Седи — шапутала је Нера хватајући је за руку.

— Ти си болесна!

— Нисам; седи!

— Што плачеш? — упита је, па и она бризну у плач.

— Што? ... А што ти плачеш? ... Ниси ваљда дете, па да се због мојих суза расплачеш! ... Мене ... глава боли ...

Па се диже, збаци губер са себе и седе, па поче брисати сузе.

— А и не болела ме кад само помислим како смо пропали! (Њој би мило што нађе извора да прикрије прави узрок сузама). Знаш ли шта је то: пропали! Била сам у Сенковачи и видеља — пропаст! Да ми је срце камено — проплакало би! ...

Милица оборила главу, па ни речи.

— То није њива, него потес, па пландује туђа стока. Поља озеленила, а Сенковача утабана као гувно ... нигде зелене травке! ... Душман да се заплаче! ...

Милица само ћути.

— А ја се, весела, обрадовала: стао ми син на снагу, па се нисам ни бринула. Као велим: јаче су мушке руке. Његова ће се памет свему боље довити, та он је мушка глава. Кад тамо, а оно ...

Па иако је знала, да Милица не сме пред Пером зуба обелити, дође јој воља да је пита, да чује све из њених уста. Ухвати је за раме и загледа јој се у очи, па запита:

— Шта је то?

Милица не одговори ништа.

— Шта је њему?

Она слеже раменима.

— Питаш ли ти њега?

— Не питам — прошапутала Милица.

— А што?

— Па он је човек. А после ...

— После?

— И ти си ту. И једно и друго сте паметнији од мене.

У свакој другој прилици Нера би примила ове речи као неки инат, али сад виде да Милица има право, и не рече јој ништа, него обори главу и заћута. Пошто је ћутала неко време, она упита:

— Па шта ћемо сад? Како да га натерамо да ради?

— Ја мислим да га не треба нагонити, него му лепо рећи.

— Ко да му рекне?

— Ти, мајка.

— Као да ће он мене послушати...

— Ако икога буде послушао то ће само тебе.

— Е?

— Он је добар, он тебе много воли. Мени се чини да се он испустио овако зато, што си се ти нешто на њега наљутила....

Тихе речи Миличине одјекнуше у души Нериној. Што досад није веровала, сад увиде да је истина. Њу заиста воли њен Пера, много је воли. Њој као да се неко мрачно покривало скидаше с очију...

На једанпут зажеле да је сама, јер јој је сметало присуство Миличино. И рече јој да иде спавати.

А кад Милица оде, она заплива у мисли. И мислима пређе све време од Перине женидбе, виде оне лепе дане кад је срећа царовала, па после како несрећа прекорачи праг њен... и све досад... Али, што је главно, виде да је све било како је она хтела. Хтела је сумњом отровати срце Перино и — отровала га је; хтела је да Милица осети колико је њу заболело — осетила је; хтела је одродити га од свега, јер је и сама на све заборавила, и ето — он је то и учинио, и он је на све заборавио. А што је и према њој такав био, опет је сама крива, јер ни она према њему није боља била....

— Јест, јест, право вели: воли ме! И ако

икога буде послушао — мене ће! — рече и устаде, те поче ходати по собици.

Сад поче склапати планове како да га врати кући. Љубав оживе, али она чиста, материнска љубав, у њеном срцу, она љубав што је кадра камен оживети...

Груди јој се надимаху; њена избица јој беше тесна и она изиђе напоље, пред кућу.

Тиха, величанствена ноћ клонила се крају. Месец, који беше у последњој четврти, тек изгреја и једва се виде на небу; звезде као да су земљи нагињале; наоколо тишина, све спава мртвим јутарњим сном, ни кокош на седалу не миче се; само што свеж јутарњи ветрић попирне и залелуја гране окићене пролетњим пупољком, што ће се кроз дан два развити у зелени листак. Тамно небо постајаше светлије, на земљу падаше роса...

Тело јој обузе лака дрхтавица. Она погледа нада се и око себе, па се прекрсти.

— Боже, Господе! Ти буди пријатељ! — прошапута, дахну неколико пута, па се врати у собицу.

— Морам сутра до комшије Марка, да се с њим разговорим. Он је паметан човек, умеће ме посаветовати — рече зевајући и лежући у постељу.

Зави се у губер. Спопаде је као нека лака несвестица, која наскоро пређе у дремеж....

XIII

Није могла сна утврдити. Некакве слике лебделе су око ње и она је с њима разговарала и договарала се. Ко ти јој се све на сну није јављао! И муж јој покојни Иван, и мајка јој, и покојна Смиља, све то беше око ње и сви је гледаху некако прекорно. Иван јој је тешко замерио што је децу завадила, и што, ето, хоће кућу да раскући. Све оно што је и сама увиђала и хтела угушити у себи, све јој се пребаци. И она је осећала сву тежину и величину греха свога.

Сунчев зрак проби кроз прозорчић и паде јој на лице. Она се трже из дремежа, скочи и, онако

седећи у постељи, прекрсти се. Затим се диже и изиђе у кућу где затече Милицу у послу. Чим је Милица смотри, остави посао и потрча јој.

— Хоћеш да се умијеш, мајка?

— Аих! Ала сам се ја успавала:... Што ме ниси пробудила?

— Видела сам синоћ да ти није добро, па нисам хтела да те дирам.

— Де, полиј ми.

Милица јој поли, те се уми и убриса, онда оде у собицу те се неколико пута прекрсти. Хладна вода и молитва разгалише је мало; она се врати у кућу и седе крај ватре.

— А где је Пера?

— Ту пред кућом.

— Зовни га.

Милица га викну и он дође.

Нера је гледала његово натмурено чело и учини јој се сасвим друкчији, као неки туђи човек.

Њој дође да му све на једанпут скреше, али се уздржа и поче благо:

— 'Рано моја, ја јуче мало одох до Сенковаче.

Ућута и погледа га, да види хоће ли га то текнути. Али Пера и не погледа. У њој поче да кипи, али се ипак уздржавала па настави:

— ... и ништа не ваља што сам тамо видела! Оно је пропаст. Онаке пустоши ја никад нисам видела. Јеси видео ти оно?

Он је погледа.

— Јесам, рече.

— Па што је оно онако?

Он слеже раменима.

Она му поче пребацивати. Што је више говорила, све је више кипила. Речи се нехотице и саме отимаху.

— Зашто да буде онако? Зар код твоје две здраве руке да дочекаш и гледаш оно што ни богаљ не би гледао? Куд се деде оно твоје усталаштво и вредноћа, кад нисам могла натерати те ни да се одмориш честито! Што си се натмурио

као Турчин? Што се позавађа с целим светом и поста одљуд?... Шта ти је; откуд то?

Он је ћутао.

— Гледам само што чиниш. Па ти се само излежаваш као оно, што причају, царски дембели. А имање, синак, хоће устаоца, а неће дембела! Ако тако будеш радио као што си започео, брзо ћемо сви дотерати до просјачког штапа. А зар је тебе да до тога дође? Шта је недостајало твојој кући? Она се тако била увела у ред, да су је сви погледали и сматрали као честит дом, што је кадар дочекати и срамна и страшна. А данас?

Па како он ни речи не одговори, она се диже с места и ухвати га за раме.

— А сад? Шта је ова кућа данас? — Циганска черга!

Он се дусну.

— Јест, јест! Циганска черга, у којој се од јутра до мрака инати и излежава. Ето до чега си дошао! И сад дрмиш и дусаш се. А што, бајаги? Неко ти је, ваљда, крив, шта-ли?

— Молим те, нано, ћути! — рече он промукло.

— Да ћутим? А што?

— Тако!

— Па како могу да ћутим?... Кад бих ја могла сад потрчати као некад, ја ти не бих ни речи рекла: пустила бих те, па чини шта знаш; али не могу гледати ни да ми се руши кров над главом. Мене душа боли за нашим добром!

— И мене боли!

— Да те боли ти би друкчије радио.

— Молим те, не говори ми више!

— Што да ти не говорим?

— Јер ћу учинити бесебе! Јер ћу полудети, па...

Не доврши шта хтеде рећи, али његов страшни поглед паде на Милицу и она задрхта. Нера виде тај поглед, виде и онај страх што се јасно огледао на лицу Миличину и осети сву тежину свога греха.

На једанпут окрете молити. У њеном гласу више не беше прекора ни пребацивања.

— Јаој мени, шта сам дочекала! Боже, што ме не узмеш! Зар после толиког посртања и мука да дочекам ово чудо у кући, у којој сам се мислила одморити и проблаговати до суђеног часа! Перо, 'рано, не цвели мајку! Послушај ме, чедо моје, и смири се, и окрени се кући својој!...

Па је полише сузе.

Кад смотрише сузе, потрчаше јој обоје, и Пера и Милица. Али чим се Милица дотаче рамена Нериног, Пера је гурну тако, да одлете у ћошак и свом снагом удари о зид.

— Одступи ти! Јер ако је се још једном такнеш, заклаћу те! — цикну он и потеже нож из цагрија.

Нера скочи престрављена и полете му за руку.

— Не, крвниче, шта си наумио?!

— Да закољем кују! Она донесе несрећу у нашу кућу! Напоље! Напоље!

Милица и не дочека да јој двапут каже, него изиђе.

— Ја ћу теби судити, већ ако Бога не буде! — рикао је он претећи. — Нећеш се ти мени овде ширити, или мене неће бити!

— Јеси полудео!? Шта си наумио?!

— Хоћу да скинем зулум са света! Пустите ме!

— Пустите нож.

— Ето ти ножа! — рече он, баци нож и отрже се од матере, па испаде у двориште.

Милица је стајала пред кућом дршћући, бледа као смрт. Нера јој викну:

— Бежи, несрећнице!

Али је већ било доцкан. Пера јој прилете, подиже стиснуну песницу и свом снагом је спусти на њену главу...

Милица се поведе... Млаз крви лину из ноздрва и она се скљока.

Распамећена Нера притрча Милици.

— Зар уби, несрећниче!?

Па клече крај ње и подметну јој руку под главу.

Пери клонуше руке. Онај црвени млаз што је

бојио белу кошуљу Миличину освети га. Он дође себи, и погледа ону бледу, лепу главу, оно питомо лице које је небројено пута пољубио, па му се стегоше груди и нешто га поче гушити...

Шта је урадио? Шта то би?... Како му то дође бес?... Ама зар њу! Па пре би своју главу разбио!... Ширио је зенице да боље види: је ли истински њена крв.

— Зар је мртва? — упита грцајући.

А кад не доби одговора, он се докопа за косе и стаде цепати рубине на себи.

Нера га и не погледа. Она диже Милицу на руке као дете какво, па је однесе и спусти на своју постељу. Узе свој убрус и полако јој брисаше крв, као да се чувала да је не повреди.

Ударац је био јак и Милица је била у несвестици. Нери се учини да је све свршено, да је већ умрла. Нешто хладно проже јој снагу. И она, као да се сама од смрти отима, поче викати:

— Милице!... Мила!... Кућо!... Голубице!... Снахо!... Ја сам! Дођи себи! Мила! Та само отвори очи!... Милице! Мила! Не бој се никога! Ја сам ту!... Мила! Снајка!...

Милица отвори очи.

Напрегнути живци Нерини попустише. Снага, која би се кадра била са лавовима борити, на једанпут клону. Нека несвестица обузе је и она порону главом у постељу.

XIV

Али то не подржа дуго. У њеној несвестици беше опет неке свести, која је, тако рећи, нагна те отвори очи. Милица се мешкољила, као да се трудила да устане. Нера јој лако спусти руку на раме и нежно прошапутала:

— Нека, 'рано, нека! Немој се дизати; лези! Је ли ти зло?

— Глава ме заноси, — прошапутала Милица, па опет затвори очи.

„Јадница!“ — мислила је Нера, гледајући у

бледо лепушкасто лице Миличино. И дође јој некако мило и питомо то лице с опуштеним и изнемоглим мишићима. „Јеси ли ти, Боже, то и тако наредио? Баци ли ти пакост у моје срце? Метну ли ти омразу између нас?... Ако си ти, ја ти се молим, уклони грех и дај ми моћи да душу своју сачувам!“ ...

Па склопи руке и стаде се искрено и топло молити, као да је на самрти. Она на једанпут поста свесна свога греха и увиде неправду коју је нанела сину и снаји, и несрећу коју је створила и себи и њима.

Врата њене собице отворише се и уђе Пера. Она се трже и викну:

— Шта ћеш ти?

Али кад га виде онако порушена, језик јој се свеза.

— Је ли мртва? — упита он некаквим туђим гласом.

Милица отвори очи и Нера осети како сва устрепери. Брже боље спусти јој руку на чело, да би је умирила, а Пери рече:

— Шта тражиш? Шта ћеш? Иди! Зар ти је мало било?

Пера се повуче натраг, али чу где рече:

— Хвала Богу!... само кад је жива!..

Милица је лагано долазила себи. Она се сећала и сетила целог догађаја, па јој се тек сад даде на жао и бризну у плач. Нера је само кршила прсте, није јој смела речи рећи. Као неким нагоном осећала је она да није само онај садашњи ударац Перин изазвао сузе Миличине, него да ту има и дубљих узрока, али она не имаде куражи да саслуша све.

— Немој, 'рано, плакати, умири се; проћиће говорила је она онако бесвесно, једно да би нешто одговорила на оне сузе, а друго да би укратила живу оптужбу Миличину.

— Како да не плачем кад саме теку! — јецала је Милица. — Ја не знам како ћу!.. Чему су ме год учили ја сам послушала, па опет нисам права!..

Кажите ми како да вам уместим!.. Не боли ме његов ударац, можете ме обоје сваки дан тући, али немојте ме гледати као душманина кад душманин нисам! Лакше би ми било да ме распињете, него што ме мучите вашим ћутањем!.. Чини ми се, ја бих умрла од радости, да ме неко у овој кући милостиво погледа! Ако сам крива, кажите ми у чему сам! Можда ме моја мајка није научила дворби и угодби; па, онда, реците ми у чему је грех мој, па ћу ја поправити. Све ћу ја учинити, и нема на свету тога што ја не бих могла учинити.... Ја се никаква рада ни терета не бојим, јер ја волим овај кров што се назвао мојом кућом!..

Свака реч њена падала је на Нерину главу као стена. У овим сузама, у овом болу Миличином она је гледала грех свој, грех који је учинила, а није хтела учинити. Она правда божја, што и у најокорелијем срцу човечјем тавори, пробуди се и загрме свом снагом. Нема осуде над осудом коју човек сам над собом изрече. И она осу сама на себе:

— Имаш право! Ја сам крива! Ти си добра, честита, из честита дома у коме си могла видети и научити само оно што је добро. Али ја сам крива! Стид ме да ти кажем зашто, али моја је кривица! Обузео ме неки бес, лудило, шта-ли! Добро је било, али ја нисам хтела да га видим! Бог ми дао очи да видим, а ја сам на свако добро зажмурила! Не тражи од мене сад да ти причам шта сам радила; немој то тражити никад, јер ти не могу казати; али знај, да је ово зло од мене, од моје луде и пуне главе! Али отсад то неће бити! Ишчупаћу своје рођено срце ако ме навуче на зло. А знам шта је зло. И ђаво зна шта је право, само неће да ради!.. Само ти мени оздрави, придигни се и буди добра и ваљана као што си била!.. Ето, сад сам ти казала што се могло казати, и не тражи више!..

Док је оно говорила Милица се придигла и отвореним погледом гледала је у њено лице.

— Ја сам здрава! — рече. — Кажите шта желиш; нема те жеље коју ти нећу испунити!

Нера је пољуби.

— Буди ми само добра!

— Како год ти желиш, мајка.

— А ја ћу теби бити милостива, да ти ни рођена мајка милостивија бити не може! Сад, дете моје, лези!

Али Милица скочи с постеље.

— Зар сад да лежим!? Ни гроб ме не би оборио! Ја ћу сад да радим! Нема за мене терета! Хоћеш да се упрегнем у јарам да поорем Сенковачу: — цркла ако хукнула од умора!

— Није потреба нама толико посртати. Ја знам да ти и хоћеш и можеш, али не треба! Ја тебе нисам заробила, него довела у своју кућу. Иди, умиј се и опери ту крв.

Пера је био у кући, али чим Милица искорачи из Нерине собе, он зажди напоље. Нера је ишла за њом. Осећала је неког ластака у души после исповести, и у том тренутку друге мисли није имала него да учини правду и поправи што је покварила.

Собом поли Милице иако се ова противила и хтела ићи на бунар. Кад се Милица уми и убриса, онда Нера викну Перу. Он дође.

— Прежи волове у плуг, па у Сенковачу! — рече тако заповеднички, да се Пера само окрете, као војник кад му старешина заповеди.

— Ти, снајо, спреми ручак, па нам донеси на њиву!

— Зар ћеш и ти, мајка?

— Кад немамо спрежника. А најпоследње и што ће нам? Ја сам некад то и сама радила! Некад нам је требао спрежник, сад, хвала Богу, не треба: имамо и своје стоке.

За мало и — све је било готово. Пера истера плуг на капију, а Нера приђе згради у којој беху алатке, узне будак, врже га на раме, климну главом Милице, па оде лагано преко њива.

Идући пољем осећала се некако лакша; пред њом је био већ неки одређен пут којим се решила ићи, па ма какве жртве ту било. Да се јасније из-

разимо: било јој је као дужнику који је исплатио све своје дугове, па остао без паре у цепу, али миран и сигуран да га нико неће зауставити.

— Овако се мора! — говорила је полугласно. — Да сам оставила како је било пошло, у брзо не би имала ни куће ни деце. Овако је бар кућа ту. А ко зна? Бог је добар. Можда ће ми деца опет доћи! Све је у божјој руци!.. Ја више нисам смела онако оставити, јер сачувај Боже зла тренутка, могао је он њу на незгодно место ударити па усмртити!.. Куд бих ја онда?..

Па се стресе и прекрсти.

— Хвала ти, Боже, кад је на овом прошло! Од данас морам десеторе очи отворити!

Падеше јој на ум речи њене покојне мајке: „Неро, кћери! Кад те год обујме зле мисли, па не можеш да се отресеш, а ти узми па ради штогод. Рад је спас од сваког зла и напасти! Изнајпре ће ти сам испадати из руке, али га ти силом узимај све дотле, док о њему не почнеш мислити, а чим о њему почнеш размишљати, прођу те зле мисли као рђав сан...“

Док је слушала тај савет материн, дотле је била мирна и спокојна и никаква зла мисао не могаше се залёћи у срцу њезином; а ево, откад је тај савет заборавила, откад се посла и рада манула, дође за мало до пропасти и несреће.

Сад се решила да се тога савета држи и да њиме своју децу саветује.

Кад је стигла у Сенковачу и Пера беше ту. Некако је плашљиво погледао у њено озбиљно лице.

— Да образдимо најпре! — рече она. — Дај порожје, а ти држи плуг. Дед! Боже помози!

Пера звизну, прихвати руцеље и пусти гвóжђе у земљу. Волови потегоше. Она је ишла пред њима, пазећи да бразда буде права...

Кад је Милица око ручанице донела ручак, Пера је сам плужио, а она је прерављала прошће... Нико, ко би је видео, не би рекао да је то она саломљена јучерашња Нера.

XV

Наста сасвим други живот у Нериној кућици. Истина, не беше то живот онакав какав је био и како је она желела, али беше куд и камо бољи од онога што је био започео. Као год што благ пролетњи поветарац листак из пупка мами, тако ето некако поче долазити мир и спокојство. Сваким даном Нера проналажаше једну по једну врлину Миличину, о којој пре ни сањала није, и што је више познавала, све је већма нагињала њој. Између њих нестајаше лагано оне провалије што је онако грдно зијала. Нери више не беше Милица онако одвратна, и чудила се како је могла да је мрзи, кад код ове ништа за мржњу било није.

И кућа се преобрази и имање поста некако напредније: сваки трнак беше понео. Престадоше оне свађе и парбе са суседима. Па и сам Пера поста некако друкчији. До душе, не беше баш онако ведар и детињаст, ама тек, тек, уљудио се: не псује, не левентује и не бије Милицу.

И још нешто дође што Нери сасвим чело разведри, а то је: Милица је била у другом стању... Једнога дана она је то опазила по ходу и задуваности њезиној, и кад је запита, она јој стидљиво признаде.

Од тог доба Нера је и будна сањала некакве чудне снове. Кад би се осамила, мисао би је одвела Бог те пита куд!.. Унуче, па га држи на рукама, па оно се на њу смешка и пружа јој обле, пуне ручице, и милује, и љуби њене образе... Па онда, ђак, па момче; она му реже танкаче и испраћа га у коло и гледа како се вије његов вити стас, па га жени, дочекује његове сватове и... и води коло... И онда — опет крштење ново... „бела чела!..“

И све је више и више освајаху такве мисли и оне јој беху некако слађе: да је најљућа, оне је разведре и ублаже.

Једнога дана сусрете се са комшијом Марком. Сад је више не беше стид да му у очи погледа, као оно пре, него је гледала с неким поносом.

— Како је, коно?

— Хвала Богу, комшија!

— Сад паметно радиш!

— Хвала Богу што је памети дао!

— Хвала му! Видим: све добро! Ономад прођем кроз Сенковачу, па ми игра срце!... „Паметна жена“ — велим Крсману, и кажем му како је било почело. Па сад, пази!

— Не брини!

— А како деца сад?

— Добро. Мало се он још ћуда, али ништа то! Она ми је као добар дан!

— Знао сам ја то! Врежу јој знам и све је ваљано. Добра је то вамилија и ти си добро одабрала. Што вели стари: „од вамилије се и псето тражи!“... Сад не брини за спрежника! Сад ће сваки потрчати да ти помогне!...

— Знам! — рече она поносита хвалом Марковом, јер је знала да Марко тешко другог хвали!

Само код Пере није све баш као што треба. Оно, ту је сад и мир, и мати му се слаже са женом и не да на њу речи рећи, али опет, опет — Милица му никако није онако како би он желео да је. Њему се није допадало, што она са сваким милостиво разговара и што се смешка на друге. Он је волео њен осмејак, али само да се на њега смеши; па кад смотри да то и с другим чини, њему пође крв у главу, и онда је по три дана као луд.

Кад га тако снађе тај белај, а он дуне као ветар, па оде од куће и бежи мада га нешто једнако кући вуче. То га тако у часу поруши, да ти се чини е је болестан.

И Нера и Милица, кад би то смотре, биле би као утучене.

— Опет?

— Опет! — вели Милица, а дршће.

— Па куд оде?

— Оде некуд преко градине.

Тога дана не би ни једна ништа окусиле, или, ако би баш и селе за синију, јеле би једна другој

за љубав, али као оно што веле: ја једем, а оно мене једе.

Милица је премишљала и тражила начина како да до тога више не дође; а Неру је гризла савест, јер је знала да је она крива, и домишљала се како да му опет веру у Милицу врати.

— Ја не знам шта му је! — вели Милица.

— Ја знам.

— Молим те реци ми!

— Лудоглав је! А то му је у крви. И отац му је таки био. Ја знам кад сам била тако као ти, нисам смела ни у ког погледати! Одмах се натмури...

— Па добро ако је то! Ја нећу ни са својим рођеним проговорити!..

— То тек не ваља! — прекиде је Нера. — То ће код њега проћи; а ти, ако једанпут прекинеш, више не поврати!

— Па шта да радим онда?

— Ништа. Пусту га нека се истутњи; кад га пређе он ће се опет вратити.

— Не знаш, мајка, да ми то дојади! Волела бих да ме нема!

Нера би тад заћутала. Она је видела муке Миличине и видела да јој не може помоћи. А помоћи није могла, што ју је обузимао неки стид да јој каже праву истину. Волела се одрећи и светог причешћа, него исповедити јој се. Међутим, мислила је да ће јој се дати прилика, да све то сама поправи, као што је и укварила.

Тако би у тој невољи проживели по два-три дана, па би се опет вратио обичан живот. Пера би дошао кући — од које није ни одлазио, него је сакривен вребао неће ли се Милица с киме састати или разговарати — и отпочео радити и договарати се.

Иако је њему долазио тај хук његов, опет је, пошто се одљути, био милостан према Милици. Доста пута се он с њом лепо разговарао; а кад би уграбио прилику да га мати не види, тада би јој прилетео, докопао је за главу, па би је љубио

као суманут. Тај излив страсти преплашио би Милицу. Она тада није могла издржати његов усијан поглед; њу би прљио његов врели дах, само би јој срце лупало као у малог тичета, кад види да му се душман приближава.

— Волиш ли ме?

— Волим.

— А волиш ли још кога?

— Не волим.

— Лажеш!

— Не лажем.

— А твог оца?...

— Волим и њега, али тебе више!...

Он је докопа за рамена, па упршти погледом у њу.

— Немој ме лагати!

— Нека ме убије Бог ако те лажем!

Он би је тада нежно пригрлио, па би јој тепао тако милосне речи, да јој се мозак вртио...

— Знаш ли ти да бих ја сместа умро кад ме ти не би водела! Ја не смем ни помислити да ти можеш кога другог волети! Гледај само како ми се кожа јежи!...

Па би јој пружио руке и показао да види оне ситне маље, што из пора избијаху, како су се на-кострешиле.

— По вас дуги дан ја себи говорим да ти само мене волиш! Али опет!... Не могу ја теби казати како гуја срце моје чупа! Да ти знаш ко је мени рекао и ти би поверовала!....

— Ко ти је рекао?

— Не, то ти нећу казати! Никад ти то нећу казати! И никад ме немој гонити да ти то кажем! Упамти: никад!

— Добро — рече она послушно.

А у себи премишљаше: ко би то могао бити? Да је тај разговор био пре, она би можда и помислила на свекрву, али јој сад и не паде на ум.

— Е, тако! А знај! Упамти! Никад никог нисам волео као тебе, и никад никог нећу волети него

тебе! И кад дигнем руку на те, и кад те ударим, онда ми је као да забодем нож у своје срце, јер не знам шта чиним, јер се избезумим!... Да је теби онда штогод било, ја те не бих преживео!

Она је слушала тај бурни излив, као хуку планинског потока, што с висине пада, па, иако јој је страх улевао, ипак јој беше нешто лако око срца.

XVI

Милица већ беше „на том добу“. Перу су мравци подилазили. Он се бојао грома изненада. Мада је добро пазио, мада је отварао десеторе очи и мотрио куд хода и шта ради Милица, и ма да је потпуно био уверен у њену верност, опет његовом љубоморном срцу није много требало: један сумњив поглед, једна поспрдна речца и — онда је све свршено. Он је страховао, да ма с које стране не падне тај поглед или та речца.

Међутим, што се више ближио дан, Нера беше све нестрпљивија. Њој се чинило да га неће ни дочекати. Сасвим се променила. Чинило јој се, да више не воли ни Перу толико као ово што очекује да се на свет јави...

Ради какав посао, ради, па тек баци све, уђе у своју собицу, седне на креветац и онда се занесе као кад у воду заплива. Затим скаче, журно отвара своје сандуке у којима беху велике трубе платна и онда седне те реже пелене... Највећи би јој душманин био, ко би је тад узнемирио...

На послетку дође и тај дан, први по Великој Госпођи. Мучила се весела Милица као грешан с душом, али муке не беху узалуд: она роди мушкарчића. Дете повелико, косица му већ покрила лобању...

Нера не даде Пери у кућу. Дотури му с врата једну тикву и посла га попу по знамење.

Пера је ишао као суманут. У свакој другој прилици он би побегао, а сад ни сам не знађаше шта му је. Ишао је а срце му је лупало. Нешто му је шаптало: „Па, ето, имаш сина! Ти имаш сина!“...

И то му је звонило у ушима, то му се разлегало у души; чинило му се, да се све живо радује том примку у кући и тој срећи његовој.

И кад је донео знамење и дао матери те ова узе руке знаменовати, он побеже, да га само не би погледала или му реч рекла, јер је осећао стид од толике радости.

Али чим је изашао у друго двориште, а њега обузе жива жеља да види Милицу и дете. Срце га је вукло а стид задржавао. Та да му је макар да кроз прозорчић провири!...

У том колебању нађе се пред качаром. Како смотри матер на прагу, он уђе у качару па, не знајући шта ради, узе натегу, наже се над ракијско буре и напи се ракије, добро се напи...

Испрва га нешто разблажи, а после се разлише неке слике пред његовим очима, па све играју. Он доби некакву чудну храброст, затури капу на потиљак, па уђе у кућу и пође да отвори врата на соби материној.

— Ко је? — викну Нера.

— Ја сам — рече он одважно.

— Шта хоћеш?

— Хоћу да видим.

— Шта да видиш?... Шта се тебе тиче?

Њега нешто ледну, као да га неко уштину за срце.

— Како да ме се не тиче!? рече а глас му задрхта.

Први пут у веку можда Нера пречу то дрхтање гласа његовог. Она весело хтеде да се нашали:

— Шта ти се тиче туђе дете? Иди...

Али не доврши — врата одскочише и он упаде као бесан курјак. Столичица стајаше уза саму пећ, он је докопа и заману да усмрти Милицу.

— Не! — цикну Нера и стаде између њих.

Али већ беше доцкан да му руку задржи. Он пусти столицу и она паде њој на главу. Млаз крви обоји убрадач на њеној глави и она посрте на пећ...

Он уздрхта као да му неко наслони хладну

пушчану цев на чело; на једанпут се освести и увиде колику грехоту учини. У трену му живот поста ништа. Само рикну:

— Их!

И потеже нож из цагрија, да га сјури себи у груди.

Нера смотри то и дође јој свест, и дође јој снага. Она се исправи и брзо, као кад муња шине, ухвати га за руку.

— Стој, несрећниче! — замуца дршћући. — Боље удри мене!... Мене!... Мене!... Ја сам крива!... И зашто? Зато што си ме ударио! Ако! Удри ме опет!... Сваки дан, свако јутро кад се прекрстиш треба да ме по једанпут удариш!... Шта по једанпут! По трипут, јест, по трипут!... Ја сам крива, ти знаш, ја сам крива!...

Он се запањео, а она му узе нож из руке па га баци у ћошак.

— Зар се не сећаш! Ко ти је турио ту луду бубу у главу?... Сећаш се онда, крај огњишта, кад сам ти оно рекла и погледала те! Онда сам душу огрешила, и ево сад ми Бог плаћа!... Али ово је ништа, ово је благослов! Само сад стој! Више немој! Ако шта мислиш, а ти свршавај сад са мном. Дао ми ђаво пакост у срце, па нисам могла гледати како се ви пазите! Ја сам мислила, да само ја живим и да само мене треба волети. Кад сам чула да си јој рекао: „Волим један твој мали прст него сву нају из темеља,“ — ја изгубих памет! Сад — ето!.. Њу не дирај! Ни своје очи не воли колико тебе воли! Ни мишљу те није изневерила јер јој је сваки дамар твој!.. Ево! — и ту притрча колевци — ето, погледај! Ово си други ти! Твоје очи, твој нос, ти, пљунути ти! — Ето!..

Речи су падале као киша. Оне потпуно осветише Перу; Милица се придигла у постељи па дршће. Али су обоје занемели, па не могу речи да прозборе.

— Ето! — настави Нера опет. — Сад сам све казала! Сад знаш да ти је Милица и добра и поштена,

и ваљана, и нема јој срца у свету! Ако је ишта слатке крви — она је! Знаш ли шта је: нема жучи — е, она нема! Пази је, чувај је, и она нека тебе пази! О мени више не водите рачуна! Ево, само се ви пазите, ја ћу бити до неба, јер онда ћу знати да ми је Бог опростио!

Па повуче Перу за руку и тутну његову руку у Миличину, па их обоје загрли...

Отвори се небо над њима. Притајена љубав букну пламеном и обујми их као врела крв из отворене ране. Заборавише се патње и боли: та ето и она њега и он њу воли... У добру се човек зла не сећа...

Сад Нера живи срећно. Њен Здравко је прави — здравко. Никоме не да прићи његовој постељици. Ако се насмејеш на дете, она довикује:

— Попљуј га, попљуј га! Не ваља се с малим дететом тако сиграти!

Ако га куд изнесе, ту ћеш видети разнобојне чарапице на ногама, и бело, чисто чело нагарављено да му уроци не би досадили. Ако си добар спавач, мораш макар један конац из свога рубља ишчупати, те метнути Здравку под узглавље да слатко спава.

Перу и Милицу не гледа.

— Шта ме се ви тичете? Радите како знате: имам ја моју бригу! — рекла би им.

И тако у дугу дану седи крај малише, очекујући један дан кад ће бити најсрећнија, кад ће веровати да јој је Бог опростио, а то је дан кад је мали Здравко буде у очи погледао и кад буду пробрбљала она румена усташца:

— Баба!

ВЕЧНОСТ.

Била тако два суседа. Живели се лепо, као браћа. Један без другог нису хтели ни чашу ракије попити; један другом не би на жао учинио за све благо овога света... Оба су имали по једнога сина, једних година, па се и деца пазила и оцеви.

Ако је рад, на њиви су; ако је прело, на прелу су; ако ли свадба, на свадби су. Свагда су заједно и све загрљени. И куд ходе они певају, певају као две лепе девојке. Кршна деца.

Једном име Бранко а другом Илија.

Родитељи су своју децу корели њима двојицом.

— Што се свађате, што се ружите? — Погледајте Бранка и Илију, па се постидите! Ни браћа се онако не пазе!

Једног јутра, баш у свету недељу, викну Бранко Илију.

— Ој! — одазва се Илија.

— Да ти кажем нешто.

— А шта?

— Пит'о сам оца да се ја и ти побратимо.

— Па шта рече? — упита Илија радознало.

— Рече: „Нека вам је са срећом, децо! Одавно сам то чек'о!“.

Илија обави Бранку руке око врата и узвикну радосно:

— 'Вала Богу! А кад ћемо цркви?

— Данас. Опреми се!

И одоше радосни те се опремише. Обукоше што најлепше имадоше. Ишљубише родитеље у руку, па се узеше у поруке и кренуше светој цркви.

Сјаји се роса на трави и лишћу, као да је Господ просуо драго камење по овој грешној земљи.

Народ се окреће за њима па се диви.

— Боже! Дај им среће!...

— Боже! Дај им здравља!...

Стари свештеник тек свршио јутрењу, па сео под мирисну липу, што је растурила гране пред црквом, а њих двојица преда њ.

— Добро јутро!

— Бог вас чуо, децо!

Они му приђоше руци, рекавши:

— Благослови, оче!

— Бог вас благословио! А које добро?

— Оче! ми дођосмо да нас збратимиш, да нам очиташ молитву, — рече Бранко.

— 'Оћу, децо! — рече старина. — А чији сте ви?

Они му казаше.

— А знате ли шта сте од онога часа кад се збратите?

— Слушали смо нешто и од старијих, а и ти ћеш нас поучити — рече Бранко.

— 'Оћу, синак... А да ли се ви баш пазите? рече попа и погледа их обојицу.

— Оче! — рече Илија. — Да смо браћа, да смо на једном срцу лежали, не би се боље пазили!... У гору, у воду, у сами гроб, ми ћемо један за другим!...

Попа је гледао у запламљене образе Илијине; гледао је бујни жар очију Бранкових, па рече:

— Добро, децо моја!... Данас, после свете литургије, ја ћу вам очитати молитву и збратити вас.

И кад се сврши служба божја, попа их приведе олтару и сврши обред...

Кад су изишли из цркве, осећали су нешто узвишено у души; осећали су милу везу, која је, као нека света рука, везивала срца њихова.

Очима пуним суза погледаше се и пружише руке један другоме.

— Побратиме! Твој сам до гроба! — рече Бранко.

— Побратиме! И до гробља, и у гробу, твој сам! — рече Илија.

Свештеник подиже своје старе руке врх њихових глава, а народ проплака од радости...

II

И дотле се нису раздвајали један од другог, али од тог дана беху вазда заједно. Јели су један залобај и спавали на једној постељи; рука једног била је узглавље другом. Па и то им мало!... Да су могли, носили би једну капу и једну кошуљу!...

Једног дана рече Илија:

— Побратиме! Бабо рече да ће ме женити.

— И мени мој — рече Бранко.

— Ти ћеш деверивати.

— То се зна!... Ја ћу бити најсрећнији онда, кад твоју младу за руку поведем. Знаш ли ти, побратиме, да ти ја не би ни опростио кад би ти другог побратио!

— Ја то не би ни чинио! — рече Илија.

— И да умрем, па кад ме ти не би позв'о у деверство, ја ти не би опростио! — рече Бранко.

— Бог с тобом!... Шта то говориш?

Бранко се насмеја.

— Велим: било би ми и мртвом тешко!... Па, деде, коју ћемо цуру за те? — окрете разговор Бранко...

И онда развезоше, на дуго и на широко, разговор о девојкама... Било је глупно доба кад им сан склопи трепавице.

Сутрадан, Бранко се диже с колима у шуму да дрва дотера... Илија оста код куће да прерови нешто ограде, што беше посрнула...

И сврши пос'о; сунце већ на подне, а он викну мајку Бранкову:

— Је л' дош'о побратим?

— Није још.

— Што ли се толико задрж'о?

- Не знам, 'рано.
— Јави ми кад дође.
— 'Оћу, кућо.

Он оде ошљарити нешто око кованлука, па онда оде у воће...

Дан је пролазио. Сунце на заранцима, а Бранка још нема... Неки немир овлада обема кућама... Нека црна слутња избијаше као змија испод кућњег прага, али још нико не смеде речце рећи...

- Мора да се успав'о! — рећиће отац Илијин.

И ухватише се за ту мисао. Управо, сви хтедоше да мисле да се успавао, али им је нешто друго срце стезало... Илија се усходао, и мало, мало — а он тек извири на капију. На послетку додија му.

— Идем да га тражим! — рече, и пође на капију.

У тај пар заклопараше кола и зауставише се на капији. Сви потрчаше... Кола празна, Бранка нема..

Зачуђени, упрепашћени, стали па гледе... Нико не умеде речи прозбориги... Једва Илија дође к себи, па као ма'нит одјури улицом. Оде у шуму да тражи побратима...

Дуго је врљао. Ноћ се већ спустила. Месец је провиривао кроз већ завело лишће, које је жалостиво шуштало на дрвећу, кад он нађе побратима.

Страшно!... Бранко је лежао са заваљеном главом, која беше скоро одсечена... Локва усирене крви лежала је око њега као бара... Крај њега је лежала секира сва крвава...

Он паде по њему. Љубио га је, миловао, звао... узалуд!... Његов глас је јечао у дубрави некако тупо, потмуло... као да испод земље долази...

СТИГОШЕ И КУЋАНИ. Диже се запевка — дуга у небо... Мртво тело натоварише на кола, која један сељак дотера, и однеше кући...

Жалише и — сахранише...

Поче се трагати. Све се живо упело да пронађе убицу, али никако... Неколико њих на које сумњаху и притворише, али на сумњи и оста. Нико живи не знаде казати ко је убио Бранка!...

III

И прође година дана... Оптужени су лежали у тамници, али ствар се не може расветлити...

Родитељи Бранкови туговаше, па се и примирише. Рана је ту, на срцу; она тиња, боли; али ето, живе... Право веле: не вади душу мука, него суђен сат...

Међутим, родитељи Илијини већ друкчије гледаху на свога сина. Мајци је требала одмена а оцу послуга, а обома радости. Жеља је човечија најнеситија ала. Све, што има на свету, она би пождрла, и опет јој је мало!... Њима не беше доста што им је син жив, — они су желели и снају, па затим унука.

И почеше, онако изоколо, наговешћавати Илији жеље своје...

Како му то поменуше, он проли сузе.

— Зар да заборавим побратима?

И тога дана нит' је јео ни пио. Бежао је од сваког живог створа...

Али... капља камен дуби!... Дан по дан, једно те једно... Он је већ могао да слуша о својој жеидби. А кад му, једног дана, и отац и мати побратимови рекоше да му се ваља женити, он саже главу, као во у јарам.

И нађоше му девојку лепу и питому као цвет ружице. Поче се и спрема, позивају се узовници.

Отац га призва и рече му:

— Синко, кога ћеш одевверити?

— Ја, бабо, имам побратима — рече он.

Отац слеже раменима. А он се диже на гробље...

Са истока се помаљао пун месец; на западу беше још мало руменила сунчева... Тишина овладала као у гробу; светњаци су пролетали тамо амо и падали на спарушену траву, коју већ роса обујимаше; из даљине чула се ћукова песма...

Илији је лупало срце. Он је нагло корачао преко гробова и спотицао се овде-онде. Најзад стаде. Дошао је до гроба побратимова...

Стаде више гроба, прекрсти се и целива крст, па се приже хумци и викну:

— Побратиме!

Пирну неки јачи ветрић, те му раздува косу на глави; обујми га нека лака дрхтавица, кад чу глас који се из гроба одазва:

— Чујем, побратиме!

— Ја се женим...

— Нек ти је са срећом! — одговори глас из гроба.

— Али сам на речи!...

— Томе сам се и над'о!...

— Треба девер.

— Ја сам девер!

— Свадба је у недељу.

— Добро.

— 'Оћемо ли те чекати?

— Не... кад буде време, ја ћу бити тамо!...

'Вала ти, што ме ниси заборавио!

И глас умукну.

— Побратиме!

Никаква одговора.

— Побратиме!... побратиме!...

Тајац... Само је ветрић повијао спарушену траву.. Он се подиже; са чела му је цурио зној...

Месец се пењао све више и више, а звезде се оретко осуле, па жмиркају; понека се сасвим утули, па тек онда блесне новим сјајем, а нека прелети преко неба, хитра као муња, остављајући за собом сјајну пругу...

Он се крете кући. Нека лака дрхтавица тресла му је тело; зуби му цвокоташе, а у глави беше нека забуна као да је пијан...

Кад уђе у кућу, рече оцу, који је крај огњишта седео:

— Доћиће побратим!...

IV

Освану недеља, дан свадбе. Окупили се кићени сватови. Не можеш око одвојити од оне лепоте, сјаја и богатства!... Све се дигло на ноге

спремно на пут, само је очекивало заповест старојкову.

И стари сват викну:

— Полази!...

Коњаници појашаше оштре коњице, остали поседаше на кола, па се кренуше у име Бога, по девојку.

Красна кита!... Напред барјактар, па га барјак свега поклопио... А дан леп; и сунце благо сија; и зацвркуће по нека тичица; а ваздухом лети бела свила, мека као памук, па сватима пада на одело... Песма се 'ори, а пуцањ за пуцњем грми... Наједаред ућута све.

На самом раскршћу, које пресеца пут што из села води, стоји коњаник у свечаној руву и погледа сватове.

Сви бацише поглед тамо, и познадоше Бранка. Исти, истоветни, само му лице нешто блеђе и тамније, а око мутније.... Око усана играо му је некакав чудноват осмејак, осмејак који те мами да му приђеш, и који те у исто време одбија.

Како га смотри Илија, око му плану од радости и он удари коња бакрачлијом, те притрча своме побратиму.

— Побратиме!

— Чујем, побратиме.

— И... баш дође!...

— Зар си сумњ'о?...

— 'Вала ти, побратиме!

— 'Вала теби, што си ме се сетио!

Притрчаше му весели родитељи.

— Сине! — виче отац.

— 'Рано! — виче мајка.

— Ја сам, ја сам! — вели он а смешка се.

— Да те се мајка наљуби, чедо моје!...

— Не, мајко!... Ја нисам од овога света!...

Мој је свет — мир... И само љубав побрина могла ме је кренути из мога царства. Она једина моћна је мртваго кренути!... Не прилази ми, мајко!... И да ми приђеш не мо'ш ме пољубити!...

Мајци се сви туга на срце, она сиротица проплака.

— Па кажи штогод мајци, чедо моје!

— Немам ти ништа казивати — рече он.

— А ко те уби, голубе мој?...

Он само ману руком.

— Ја сам побри дош'о у сватове. Данас је реда веселити се. Кад ми дођеш причаћу ти!...

И оде међ коњанике...

И опет се кренуше сватови, али се више не диже весела песма, више се не разлеже пуцањ... Све очи гледе у Бранка; а он се смешка, смешка на све... Разигра коњица, па га притера колима очевим. Пита га мајка:

— Па кад ћу ја теби, сине?

— Скоро... Обоје ћете скоро!... Да ли знаш, мајко, како је лепо овамо!...

Па се опет насмеши... А сватови шапћу међу собом:

— Грешна душа Илији што га је диз'о!...

— А... заверили се, брате!...

Прођоше кроз село и стигоше кући девојачкој. Лепо су их дочекали. И заседоше свати за пуну совру...

Бранко оде у вајат девојци, те јој предаде деверске дарове, па се затим врати соври, те седе између оца и мајке...

— Једи, 'рано, једи! — вели му мајка и нуди га.

Он само одману главом.

— Нисам гладан, мајко.

И кад изнеше печење на совру, изведоше девојку. Он се диже, те је прими од брата њезиног, и стане дворити сватове...

И сватови се дигоше иза совре. Реда ради заиграше једно коло, па се почеше праштати... И девојка се поздрави с родом и другарицама. Он је узе и приведе својим родитељима.

— Бабо, нека сна седне с вама на кола.

И поможе снаји те се препе. А он појаха свога коњица, па стаде поред кола...

— Збогом!

— Збогом!..

И кренуше се.

Кад дођоше до оног раскршћа, он ману руком, те устави сватове.

— Збогом! рече родитељима. — Скоро ћемо се опет видети. Ја сам за вас овамо све спремио. И онда се нећемо никад раздвајати... Не плачите, јер ми је онда теже!.. Ако желите ластака мојој души, молите се Богу!.. Али... суза не пуштајте!.. Свака ваша суза, то је врео камен што пада на моје срце!.. Збогом!

Па се окрену Илији:

— Збогом, побратиме!

— Зар оде, побратиме?

— Идем... Него, сети ме се, драги побро, па дођи!

— Доћићу, побратиме! — рече Илија.

Он се одвоји од сватова и стаде крај пута; и ту је стојао док не минуше сви мимо њега... На савијутку мајка му се обазре да га још једном види, али њега беше нестало...

V

Прође недеља дана. Илија готово и заборавио на обећање. Једног вечера, тек што сведе очи, јави му се на сну побратим и стаде га корети... Он се трже, протре очи, па рече жени:

— Дај ми обућу!

— Куд ћеш? — пита га она.

— Море, дај ми обућу, шта ме питаш! — рече он оштро.

Жена се диже и принесе му обућу. Он се обу брзо, огрте хаљину, па изађе.

Ноћ ведра. Тишина као у гробу; само лишће лагано шушти, шушти тако ти'о, као кад самртник шапће... Јака роса влажила му је ноге... Он се чисто стресе од свежине ноћне...

Пође брзим корацима...

И сви му се нешто тешко на срце, Учини му

се, да више никад неће видети ни своје куће, ни жене, ни оца, ни мајке... И он је, и нехотице, праштао се са сваким милим месташцем:

— Збогом, стари 'расте!.. Никад се више нећу одмарати под твојим дебелим 'ладом!.. Збогом! — шапутао је...

И нека сета разнежи га до суза, али му ни на ум не паде да се врати! Стиже у гробље и упути се право гробу побратимовом.

И, као оно пре, скиде капу, целива крст и викну:

— Побратиме!

— Чујем, побратиме! — одазва му се побро из гроба.

— Ја дођо' да видим шта радиш.

— Па, 'оди, побратиме.

— Како ћу?

— Ето...

Он погледа... С десне стране хумке зјапио је отвор... Нешто га проледи... У један мах хтеде да бежи, али му се ноге подсекоше, те не може с места маћи... Осећао је како му снага хладни, као да капи крви нема... Мисао за мишљу, као усијане летке, укрстише му кроз главу, и нестајаше их као да их вијор носи... Отац, мајка, жена, стари 'раст... све му то на један мах изађе на очи и нестане...

— Побратиме!

Он заусти да се одазове, али му реч изумре на уснама...

— 'Ајде...

И, као да га нека друга сила крену, преко своје воље он корачи; спусти најпре десну, па онда леву ногу на отвор, и по неким степеницама стаде се спуштати у гроб... Зажмури да не гледа. Али кад под ногама осети тврд под, он, и нехотице, отвори очи...

Ја чудне милине и лепоте, Бого милостиви!.. Као бели дан!.. Он се виде у једном ходнику, који је блештао од сјаја толико, да му очи засенуше. Такве лепоте он ни у сну сањао није. Кадикад,

још у детињству, бујна машта детиња стварала му је појам о тој лепоти после прича старе баке.

Протре очи, па се опет загледа... Он не виде откуд та лепа светлост долази, али му се причињавало, да то сјаје драги каменови, што се у песми певају...

Забезекнут, упрепашћен, он није знао за се ништа; саме су га ноге носиле, управо, он није ишао него летео; чинило му се да има крила и да лети по ономе ходнику...

На једанпут се нађе на једној пољани... А та пољана беше тако мила, тако лепа! Он није могао ни помислити да пољана може бити тако лепа!.. Најмилије зеленило, најлепша питомина!.. По густој трави играју се мали јагањци; на зеленим гранама певају шарене тичице; и њему се учини да он разуме те песмице, као да их његова душа пева... Мали поточић кривуда између зеленог дрвећа; лаки таласићи јуре преко оног шареног камена и утркују се са златоперим рибицама...

И обузе га нека милина, топла, заносна... Није осећао зиме ни врућине; срце му је груди испунило те се миље по крви разлева. Осећаји његови више нису били земаљски. То је само небески благослов, који Бог даје да окуша дете у наручју своје мајке, и младић у загрљају своје драгане...

И приђе му једно јагњешце, па му стаде лизати руку. Он трже руку себи, а јагњешце му проговори:

— Чекај, да олижем ту моју крв, што ти је на рукама.

Он се прену, кад јагње проговори, и подузе га нека језа.

— Откуд твоја крв? — рече уплашен и погледа у руку.

А рука, доиста, беше крвава!

— Па ти си ме, болан, закл'о! — рече јагње умиљато...

И поче лизати опет. Он се уплаши...

Приђе му друго јагње; и оно га поче лизати... Једно по једно дође цело стадо... Он је гледао

своје руке у крви... Тичице почеше слетати с дрвећа, падати не његова рамена.

— И нас си ти уморио!.. Повадио си нас мале из гњезда! — говориле су оне... Мајке су наше тужно цвркутале за тобом, али си ти нас опет зато појео...

— А мене си пустио на земљу, где ме је докопала једна змија и прождрла! — вели му један мали, голуждрав чворак...

Коса му се дигла у вис; са сваке власи косе његове капао је зној... Колена му заклецаше, он посрте и, онесвешћен од страха, тресну о земљу...

VI

Поче се разбирати. Погледа нада се и виде побратима...

— Побратиме, по Богу!.. Што си ме звао?..

— Не плаши се, побратиме!.. Ето руке су ти чисте. Ова честита, мала створења, спраше крв своју с њих. Ви, грешни људи, тамо на земљи, мислите да Бог ником више није дао живота сем вама, па узимате животе безбрижно... А сад, ето!.. Видиш, како и они имају душу!.. Имају своје мајке, своје оце, своју браћу и сеје... И њи' исто онако боли срце за својима као и ваше за вашима... Али доста о томе! Крв је спрана: опроштено ти је!.. 'Ајде са мном!

— Ама куда, побратиме?

— К мени! У моје дворе!.. Ја ти овде царски живим!.. Погледај!.. Оваки' двора ти још ниси видео!..

Он погледа... Красно здање сјало се пред њим... Зидови тога здања беху од драга камена... Око двора красна башта... Широко лишће правило је рајску хладовину, а богати плодови разастираше свој мирис на све стране...

И тај мирис освежи га, као да се умио. Он устаде лаке и ведре душе као дете и пође с побратимом... Стазе и с једне и с друге стране заса-

ђене цвећем. Он је дисао тај мирис и осећао како му се прса шире.

— Побратиме, овде је красно! — рече он занесен миљем.

— Јесте, побратиме.

— Ми овамо немамо оваквог живота.

— Ви га ни саснити не можете!

— Благо теби, побратиме!..

Побратим се насмеши, па га узе за руку и поведе у дворе...

И док су ишли кроз оне сјајне ходнике, Илију поче мучити нека мисао. Нешто је хтео да упита побратима, али је заборавио...

Побратим га уведе у једну велику и окићену одају... Одаја та била је на свод, ишарана некаквим чудноватим шарама... Лаки лептири разне боје пролетали су тамо-амо... У једном ћошку те одаје горило је кандилоце, па се светлост оног малог жишка одбијала од сјаја зидова, те начинила дугу у соби...

— Седи, побратиме.

Он седе.

— Па... како живиш, побратиме? Шта ми моја снашица ради?... Слуша ли старе родитеље?

— Све је добро, побратиме... Све је мирно и у реду.

И опет га је мучило оно што је заборавио.

— А мој отац и мајка?

— И они су добро.

— А стари попа?

— И он је добро... Већ дркће од старости...

— Оно је рајска душа... Сећаш ли се, побратиме, како се слатко Богу молио кад се оно братимисмо?... Онако се, побратиме, Богу моли!...

И Бранко питаше за све. О свакој ситници хтеде знати до краја...

А Илија је причао и причао... И што је више причао све му се више причало...

— Чуј ме, побратиме!.. Време је да се растанемо. Ти си овде видео што нико живи није. Где дођеш, где седнеш, где станеш — причај то греш-

ној браћи нашој... Кажи им, како је овде благовање, реци им, да душе не греше, да не узимају туђе животе, да се пазе и милују. Само љубав је нада свим! Она је равна Господу и сину његовом! Шира је од небеског покроба, дубља од бездана, јача од највеће силе! То је највећа сила на свету. Она везује дете и мајку, везује листак с листом, травку с травком, човека с човеком... Њена моћ — моћ је божја, она је чедо божје!... Упамти то, побратиме!..

У тај пар Илија се сети онога што је заборавио, па викну:

— Побратиме!... Реци ми ко те уби?..

Тек он то изрече, а потавне лице Бранково... Са средине свода пође кап крви, румена и сјајна као рубин, па се лагано сниза низа свод и паде на жижак у кандилу... Жижак цвркну тако тужно, као да се зајаука, и утули се...

Наста густа помрчина... И кроз њу, као из неког амбиза, загрме тупо глас Бранков:

— Што пролисте невину крв!... Што пролисте ако Бога знате!.. Тешко мени!.. Бежи побратиме!..

И дуну неки страшан олуј... Илија чу како се руше двори његовог побратима... Очекивао је у страху свој суђени сат... док ти га нешто зграби и понесе...

Он склопи трепавице...

VII

Лежао је у некој шуми под једним великим брестом... Ветар се играо са његовом разбарушеном косом... Мале челице зује око њега... Сунце је благо сјало; а завело лишће шуштало је као да тужи за данима своје свежине и свога зеленила... По свему се видело и осећало да су то последњи дани ране јесени.

Он диже главу и погледа око себе. Прво, што виде, била је једна оструга пред њим, већ презрела и опала... Он погледа даље. Шума и само шума...

„Где ли сам ја?“ — мислио је он. Напреже мисао да се сети.. И сети се свега...

— Где ли сам то избачен?..

И он пође врљати по шуми. Нигде живе душе, сем што понека тичица зацвркуће, или понека челица зазуче... све је друго немо... Наиђе на неку стазу и пође њом... Ишао је, ишао, па онда стаде. Стазе нема више... Погледа на другу страну, опет стаза... пође и њом, али и ње нестаде...

Тако му прође дан. Мртав уморан спусти се на земљу... Жиле набрекле од умора; уста се осушила од жеђи... Да иде да потражи воде!.. Али не може маћи. Обе му ноге утрнуле...

Он се пружи по земљи. Осећао је како му се крв нагло разлева по жилама... Мисли му се побркаше. Мислио је нешто неодређено: о шуми, о води, о свом селу и кући, о побратиму, о доскорашњем догађају... о свему; и о свему на једанпут.. Од те збрке мисли клону му глава... Сан се натури на уморно тело; али је он осећао како га жеђ мори...

— Еј, море, шта си лег'о ту? — викаше га један просед човек.

Он је чуо глас, гледао човека, али му речи није разбيراо. Човек га диже и он устаде. Показа руком да би пио... Човек га остави, и, замало, донесе му воде... Он се напи.

— Одакле си ти? — пита га човек.

Он гледа у њега.

— Одакле си, велим!... Из ког села?

— Из Огњановића.

— Па... где је то?

— Не знам.

— Нема тога села! — рече човек.

— Има! — рече он.

— Веруј да има! Али га нема овде, око нас... Види се да некако чудно заносиш језиком — мора да си из далека... Па откуд овде?

— Не знам.

— Јеси ли гладан?

— Јесам.

— 'Оди овамо...

И човек пође напред, а он за њим. Човек га доведе до једне колебице, изнесе му столицу и рече:

— Седи. Ја се овде осамио, знаш жиробаја је, па сам дотер'о свиње у шуму... А ти буди задовољан с оним што је Бог дао!

И изнесе му мало проје, сира и сланине.

Он, онако гладан, нападе на јело. Човек га је гледао с неким задовољством.

— Како ти је име?

— Илија.

— И мени. А како се презиваш?

— Пакаљевић.

— Чудно презиме... Него кажи ми, молим те, како си дош'о овде...

— Не знам...

— Замртвало од глади! — рече у себи домаћин.

Пошто руча, он опет затражи воде. Човек му донесе хладне са извора.

— Чујеш, рођаче... Лези ти мало па се одмори. Ја ћу и тако ноћас обилазити свиње...

Илија леже. Изнајпре је спавао, па се на једанпут трже иза сна... Учини му се, да га је неко ухватио оберучке за гушу... Отвори очи, погледа по колеби — нигде никог...

Разби му се сан. Он спотаче угарке, па седе крај ватре.. Мисли му се разбиле на сто страна. Ко је овај човек?... Какви му је то чудноват говор?... Једва може да га разуме!... Откуд он овде?... Где је његово село, и шта раде његови код куће сад?...

И таман он потонуо у мисли о свему томе, а уђе домаћин.

— Зар ти не спаваш?

— Не.

— Што?... Не мо'ш?

— Не могу.

Човек метну два три суварка на ватру, узе столицу, па седе. Окрену се два три пута око себе, извади иза паса туру дувана и нож, уреза дуван, протре га, напуни лулу и запали...

Илија је гледао све то разрогаченим погледом...

Видећи како се вију димови из уста домаћинових не може се уздржати да не запита:

— Шта радиш то?

— Пушим.

— Пушиш?

— Пушим.

— А шта?

— Дуван.

— Шта велиш?

— Дуван. Зар не знаш шта је дуван?

— Не знам — рече Илија.

Домаћин му стаде објашњавати, колико је умео, шта је дуван.

— Ја без 'леба могу, а без дувана не могу!...

То је друг, прави друг!

Илија се чудио.

— Ево да видиш!

И пружи му лулу... Илија повуче један дим, па се загрцну и закашља... Облише га сузе...

— Није то ништа!... И мене је први пут загрцн'о... — вели домаћин. — Пуши!...

Илија одману рукама...

VIII

С дана на дан све се више Илија чудио... Његов га имењак одведе у село. Он виде оне куће, лепе, смишљене, окречене... Тако шта он не памти да је видео... Онда је видео како људи ору... влаче... копају... Запрепастио се кад је видео ветрењачу... Та то су за њега све чуда божја!... Он је застајкивао пред сваком стварчицом и каменио се.

И људи се њему чудише.

— Ама, каки си ти човек да ништа не знаш...

Он је само слегао раменима.

Купили су се око њега као на какво чудо. Смејали се његовом разговору.

— Налик на оно што попа у цркви чита — говорили су сељаци.

И доиста, његов је говор био налик на онај што се њиме света служба служи...

И онај се свет поче с њиме исмевати, а он га зато готово омрзну. Овај свет му беше чудноват. Не беше ништа у томе свету што би га задржало. И он се једнога јутра диже и оде из села.

И ишао је од села до села тражећи своје село. Где је год коме рекао како се његово село зове, добијао је један и исти одговор:

— Нема тога села!...

Стегао срце па је трпео. Решио се: или наћи своје село, или доћи себи главе.... Јер, овај свет, ови чудновати људи, што онако чудноватим плуговима ору, па после дробе ону јадну земљу некаквим дрвеним клинима — ти људи нису за њега!...

— Ја сам заиш'о у други народ, — мислио је он. — Друкчије овде говоре, друкчије се шале и играју него у моме Огњановићу!... Еј, ја лепа ти се живота наживех' тамо!... Тамо, у дебелим 'ладовима ора'овим одмарасмо се ми у лепој шали и смеју... Шта ли моји код куће раде?... Бабо и нана раскидоше се тражећи ме.... Она, сиротица, не сме ни зуба обелити.... Да ли ћу и' наћи, да ли ћу и' видети?.... Да ми је само на мој сент наићи, па би ја лако!...

И мислећи тако једнога дана, заспа у хладу једне букве.... И сасни сан....

Као дош'о у свој сент.... И свуда види овако исто чудновате кућице као овде.... И народ овако исто говори.... Он рекне реч — они се смеју и терају шегу с њим.... И њему дојади.... И, к'о тражи оца и мајку, али њи' нема.... Он тражи жену своју, али ни ње нема... Он тражи другове своје, али ни њи' нема....

— То су стари људи! — веле му. — Њи' нема више!... И откуд ти њи' знаш?

А њему дође тешко и хтеде убити се.... Таман да скаче у један вир, а из вира изби најпре једна глава, а по том изађе и човек. Он у том човеку познаде свога побратима.

— Побратиме! Ако Бога знаш, где си?... Откако се растасмо, мене стотину чуда снађе... Ја не могу себи доћи од свега што сам видео и чуо!.... Казуј, побратиме, ако за Бога знаш, где су моји?... Где је мој отац, па нана, па жена?... Ја умре' од жеље да и' видим.

Побратим му само ману руком:

— Узалуд, побратиме!.. Узалуд мене питаш, јер ја ти казати не умем!.. Него ћу ти рећи ко ће ти казати!.. Иди од села до села, од вароши до вароши, па где нађеш Мирка Селаковића, — он ће ти казати!.. А то, побратиме, што си 'тео учинити — није лепо. Ја сам мислио да ти више срца имаш!.. А после, то је грех, велики грех... Ако то учиниш, никад нас више нећеш видети: ни мене ни твоје!.. Ти си човек!.. Ти мораш све поднети, што ти је усуд усудио!..

И, к'о приђе му побратим и такну га руком... А та рука беше ледена као гуја... Он се трже...

Сунце се смирило. Месец одскочио с два копча... Он се прекрсти, па пође тражити Мирка Селаковића...

IX

Био је летњи дан. Лишће се опустило од врућине. Звезда припекла — мозак да проври... Ни тица јава не пушта од тешка зора, само се стока сеоска скупила око бунара у шуми. А у коритима ни капи воде!..

Један путник жедан и уморан приђе бунару, па кад виде стоку окупљену, њему се сажали, те узе левати воду у корита... И кад стоку напоји, онда се уми и напи сам... Затим се спусти на зелену траву крај бунара, па заспа као заклан...

И спавао би Бог зна докле, да на бунар не дође једна девојчица, те га пробуди шкрипом ћерма.

Он отвори очи.

— Опрости! — рече девојчица. — ја сам те разбудила. Не ваља се да те сунце зађе!..

— А одакле си ти, девојко?

- Ја сам из овог села.
- А како се зове то село?
- Ти мора да си из далека кад не знаш како се наше село зове?
- Јест, из далека сам.
- Зове се Селиште.
- Селиште?
- Јест. Ово је село овде насељено.
- А одакле?
- Не знам. То зна ђедо. Он то уме да прича.
- Зар ти не знаш нашег ђеду?!... Па то је најстарији човек у овом крају.
- Како му је име?
- Мирко?
- Мирко? — рече Илија и скочи као опрљен.
- Јест, Мирко Селаковић. То је најстарији човек овде. Има му преко сто година!
- Илија докопа девојчицу за руку. Око му се запалило од неке чежње.
- Сестро!.. Ка' Бога те молим, води ме ђеди... Али сад... сад, из ови' стопа!.. Ја сам света прош'о питајући за њ!... Води ме!.. Води ме!..
- Девојка упрти судове с водом и он пође с њом...
- Сунце је баш залазило, па расуло своје последње зраке као злато...
- Њему је лупало срце да искочи...

Х

- Са првим мраком и он ступи у кућу. Ватра је весело пуцкарала на огњишту, а пламен њен осветљавао је целу кућу. Укућани се већ беху искупили.
- Добар вече!
- Бог ти помог'о!
- Здраво, мирно!
- 'Вала Богу!.. Седи! — понуди га један просед човек.
- Овај човек тражи ђеду — рече девојчица.
- Очекни, брате, мало, ако ти није на 'итац!
- рече онај проседи човек,
- Па... очекаћу...

Жене су постављале синију.

— Је л' постављено? — окрете се онај човек женама.

— Јесте — одговорише оне.

— Очекни ти, брате, мало, сад ћу ја!

И устаде иза огњишта и оде у собу. И, замало, па се врати натраг водећи једног старца. Власи старчеве беху беље од сваког руна; старе ноге клецаху од бремена година...

Све се беше дигло на ноге, па се диже и Илија.

Приведоше ђеду соври и посадише га. Онда сав народ у кући поче му прилазити руци. Пошто га сви ижљубише, заседоше за совру.

— Ђедо!... Један путник пита за те! — рече онај проседи човек.

— Па што га нисте за совру посадили? — рече ђедо прекорно, а глас му дркће.

— Ево га, за совром је.

Ђеда диже седе обрве, погледа својим мутним очима Илију, који се придиже.

— Најпре вечерај, синак, најпре вечерај! — рече ђедо.

И пошто вечераше, старина га упита:

— Одакле си ти, синак?

— Из Огњановића.

— Како рече, како?

— Из Огњановића.

Старац се загледа у њега.

— Тога села нема!... Нема га данас, али је било негда... Ти ниси из тог села!

— Јесам!... Баш из Огњановића!...

Старац се загледа у њ.

— Тога је села давно нестало!... Ни ја га не памтим, него су ми причали стари наши, који су се отуда амо доселили...

— Ама ја сам из тога села! — рече готово очајно Илија.

— Каки ти!... Мени је прешло сто година! Моја прабаба ми је причала како је њеног човека прандед био красан младић, и како га је једне

ноћи нестало. Запазио се, вели, с једним својим другаром и братимио у цркви. Једном тај његов побратим оде у шуму, у дрва, па погине... И кад су овога женили, он ти лепо позове свога мртвога побратима у деверство. Нису му 'тели рећи ништа — ко ће мртваца дићи из гроба. Али на дан свадбе одиста дође мртвац и деверива... После недељу дана овај оде да потражи побратима и више се не врати...

— Па шта је било с његовим кућанима?... упита Илија и сав дркће...

— Шта ће бити?... Помрли су... Ја сам оном што га је нестало *седмо колено!*... Откуд ти мо'ш знати за то село?!... Прођи се празна разговора!...

Илији се окрену кућа око главе. Он се оберучке ухвати за главу и побеже...

* * *

Топла је рука старе баке; слатка су сећања на детињство, кад су нас оваквим лепим причама успављивали...

Жене су постављале синију.

— Је л' постављено? — окрете се онај човек женама.

— Јесте — одговорише оне.

— Очекни ти, брате, мало, сад ћу ја!

И устаде иза огњишта и оде у собу. И, замало, па се врати натраг водећи једног старца. Власи старчеве беху беље од сваког руна; старе ноге клецаху од бремена година...

Све се беше дигло на ноге, па се диже и Илија.

Приведоше ђеду соври и посадише га. Онда сав народ у кући поче му прилазити руци. Пошто га сви ижљубише, заседоше за совру.

— Ђедо!... Један путник пита за те! — рече онај проседи човек.

— Па што га нисте за совру посадили? — рече ђедо прекорно, а глас му дркће.

— Ево га, за совром је.

Ђеда диже седе обрве, погледа својим мутним очима Илију, који се придиже.

— Најпре вечерај, синак, најпре вечерај! — рече ђедо.

И пошто вечераше, старина га упита:

— Одакле си ти, синак?

— Из Огњановића.

— Како рече, како?

— Из Огњановића.

Старац се загледа у њега.

— Тога села нема!... Нема га данас, али је било негда... Ти ниси из тог села!

— Јесам!... Баш из Огњановића!...

Старац се загледа у њ.

— Тога је села давно нестало!... Ни ја га не памтим, него су ми причали стари наши, који су се отуда амо доселили...

— Ама ја сам из тога села! — рече готово очајно Илија.

— Каки ти!... Мени је прешло сто година! Моја прабаба ми је причала како је њеног човека прандед био красан младић, и како га је једне

ноћи нестало. Запазио се, вели, с једним својим другаром и братимио у цркви. Једном тај његов побратим оде у шуму, у дрва, па погине... И кад су овога женили, он ти лепо позове свога мртвога побратима у деверство. Нису му 'тели рећи ништа — ко ће мртваца дићи из гроба. Али на дан свадбе одиста дође мртвац и деверива... После недељу дана овај оде да потражи побратима и више се не врати...

— Па шта је било с његовим кућанима?... упита Илија и сав дркће...

— Шта ће бити?... Помрли су... Ја сам оном што га је нестало *седмо колено!*... Откуд ти мо'ш знати за то село?!... Прођи се празна разговора!...

Илији се окрену кућа око главе. Он се оберучке ухвати за главу и побеже...

* * *

Топла је рука старе баке; слатка су сећања на детињство, кад су нас оваквим лепим причама успављивали...

ТУЋИ СЛУГА.

НАРОДНА БАЈКА

I

Кад радиш па уживаш, нека ти је Богом просто! Али, кад ти је срце запечаћено мртвим воском, онда је то проклетство.

Давно, давно, у једној вароши живео је неки Јевта кујунџија. Чудили се и бели и небели како је томе човеку ишла пара у руку. Ама, чега се прихвати донесе му обилато пара. А он ни кучета ни мачета. Седне у вече са својом Станом, па вечера комад сува хлеба. По вечери се закапија па легне. Нит је коме ишао, нити ко њему долазио. А код толиког богатства ни Богу тамњана. Дође му просјак:

— Удели, Бог ти здравље дао!

— Одлази! Није те ни стид! — цичи Јевта, а сав се накострешио.

Дође трговац из чаршије.

— Јевто, позајми ми 100 дуката...

— Откуд ми! Ти мислиш ја кујем дукате. Немам!..

Па какав је он био према људима, такви су и они према њему. Нико за њ није марио.

II

Година за годином, а он све богатији. Озидао двор, па га оградио зидом. Није му могао прићи двоножац, па да је не знам ко. Смешкао се задовољно како је то све измислио и како му је за руком пошло.

Али Стани то већ није било право. Свакога

вечера, како седну за мршаву вечеру, она би му пребацивала:

— Докле ћемо овако?... Видиш, већ нам главе оседише, а ми онако, те онако. Кад ћемо и ми у кући појести бољи залогај? Код толиког богатства ја сам гладна.

— И ја сам, жено — вели Јевта.

— Па кад ћемо једном и ми почети као људи живети?

— Само док напуним онај седми ћуп.

Стана саже главу и ућута, а он упали жижак и оде у подрум. У једном ћошку лежало је у ћуповима благо његово. Он спусти жижак на земљу, па скиде поклопац са једног ћупа. Само жежено злато...

Он се смешкао. Маши се руком у џеп, па извади још неколико дуката, те их спусти у њ. Тихи звекет злата одјекивао је у души његовој.

— Ај... децо моја! — говорио је у неком заносу. Зар да вас просипам? Та пре ћу се са животом растати него с вама!

И онда поче отварати друге ћупове и мешати злато рукама... Осећао се потпуно срећан. Ничим му ту срећу не би могао нико накнадити. У глуво доба враћао се у своју одају и задовољно би се спустио на постељу да отпочине.

III

Прођоше године. Јевта већ сасвим остарио, а Стана се погрбила. Он је осећао да више не може потрчати као пре. Изјутра је волео и мало дуже пролешкати у кревету. Често пута мрзило га да се сагне; једном речи, осетио је немоћ... Стана још горе. Почела му већ горко пребацивати његов тврдичлук. У дубини душе осећао је да Стана право има, али се не може никако решити да дарне своје благо.

— Коме штедиш, коме чуваш? Зар нам већ није смрт куцнула на врата?... Па зар да умремо жељни залогаја код толиког блага?

Он јој не одговори ништа, али се замисли.

Изиђе из куће и оде у чаршију премишљајући.. За-стаде пред једном касапницом и купи меса, па га однесе кући.

— Ево, зготови добар ручак, па ћемо и вина узети.

И опет оде у чаршију. Тумарао је свуда оче-кујући време ручка. Осећао је страшну глад. Кад би време, он узе једну оканицу вина, па се окрете кући.

— Је ли готово?

— Јесте.

— Дај!... Ево вина!

И заседоше за совру. Залобаји се топише у устима.

— Додај ми вино.

Усу и њој и себи, па се напи.

— Охо-хо-хо!... Деде још по једну!

Вино поче радити. Очи му се засветлише, крв проради.

— Баш сам луд!.. Право велиш! Ко ме течем?... Од данас ћемо живети!

И попи опет чашу вина... И учини му се леп овај живот. Мислио је: ништа боље од добра ручка и чаше вина.

— Шта сам ти пута говорила!

— Имала си право! Треба и жену послушати. Сад ћеш видети! — Па се диже и оде у подрум.

Дође ономе ћошку где су му ћупови с благом, и таман да се маши, а нека црна прилика ухвати га за руку.

— Шта ћеш? — упита га.

— Хоћу паре! — рече он забезекнут.

— Ово не смеш дарнути! — рече Арапин.

— А ко ми брани кад је моје?

— Ово није твоје.

— Ја чије је?

— Пере касапина.

— Ја не знам тога човека.

— Ово је његово.

Јевта, и не знајући шта чини, оде из подрума.

Сутрадан покуша опет да узме новац, али га Арапин опет одби.

Стана стаде, па рече озбиљно:

— То је неко проклетство!

IV

Јевта оборио главу, па иде као убијен. Дође ноћ, а он се гладан спусти у постељу. Али му сан побеже. Окретао се и превртао до саме зоре, а у зору заспа и поче сањати.

Као јави му се онај Арапин и рече: да ће он код овога блага умрети од глади, него нека у онај пањ крај реке саспе све благо, па нека иде, заједно са женом, у свет.

Кад се пробудио, сунце високо одскочило. Он изиде да се умије и виде крај реке, што му је поред куће текла, један орахов пањ. Њега обујми нека сила да уради као што му је у сну заповеђено.

Уми се, па приђе пању, и стаде га загледати... Најпоследње, науми да га издуби као ступу. Оде у кућу, узео алат, па дође пању и поче га дубити.

Посао му је ишао брзо за руком. До подне је био готов. Још направи и чеп којим ће пањ запушити. Кад то све сврши, он отрча у подрум и поче износити ћупове с благом и сипати дукате у ону дуботину... Кад је био готов, он узео чеп и зачепи.

— Ходи, Стано, помози ми!

— Шта ћеш?

— Да уваљамо пањ у реку.

Стана послуша без речи. И уваљаше.

— Сад, хајдмо!

— Куда?

— У свет.

Стана узео само један хаљетак па, послушно као дете, пође за њим.

V

У једној вароши — под заход сунца — живео је неки Перо касапин. Био је то богат човек, да се о његовом богатству причало. Али, поред бо-

гаства, Бог му дао и добро срце, па му се сваки живи дивио. Сиротињу је помагао и видом и невидом, сваки је јал' код Пере, јал' код његове жене налазио утехе.

Једног јутра стадоше једне таљиге пред његову касапницу. На таљигама беше грдна пањина.

— Шта је то? — упита Пера.

— Ништа, газда Перо, — рече један рибар. Ја и Јаков ловисмо ноћас рибу, па ништа. Кад, баш у свануће, вода избаци овај пањ, а ми рекосмо: „Хајде да га понесемо Пери! Онај његов и онако је окљеван“.

Пера се насмеја.

— Хвала вам, кад ме се сећате! — рече. — Ево, да га сад наместимо.

И рибари склонише стари пањ, па наместише нови. Пера их позва на част.

Прође од то доба две године. Пера једнога дана, секући месо, пробије пањ и види да је шупаљ. Загледа у шупљину — сјаји се. Он скиде чеп и наиђе на грдно благо... Он склони благо и удари нов чеп. А помишљао је да потражи рибаре, па да подели с њима. Али рибари беху отишли на воду.

Још се Пера није од чуда повратио, кад смотри пред касапницом једног старца и бабу где гледе у његов пањ. Он је мислио да гледе у јагње печено на пању, па им одсече по парче меса и пружи.

— Хвала! — рече старац. — Нисам гладан. Гледам овај пањ.

— Пањ? — упита Пера зачуђедо.

Старац му рече, да у том пању има новаца.

— Откуд ти знаш? — упита Пера.

— Кажи ми како ти је име.

Пера каза.

— Е, твоје је!

И ту му старац исприча ово што знамо.

Пера их, пун радости, уведе у кућу. Јави жени и рече, ко су ово двоје старих. Нареди јој, да им спреми добар, доручак и собу.

— Па да вам дам ваше благо, — рече.

- Нећемо! Оно је твоје, није наше.
- Онда ћете остати код мене као моји родитељи, да вас храним и сахраним...

VI

Али, не лези ђаволе! Што се неда — неда. Ни два дана не могоше остати!

- Морамо ићи!
- Ама куда?
- Куд нас судба води.
- Онда да вам дам ваше паре.
- Нећемо!
- Остан'те на ручку.
- Нећемо!
- Е, ваљда, нећете празне руке отићи, Жено, умеси им једну погачу, — па намигну на жену и рече јој, да замеси у тесто коју прегршт дуката. Жена послуша... Кад погача би печена, Пера им спреми још јестива и метну у торбу.

— Е, збогом, Перо! — рекоше старине.

— Збогом!

— Нек ти је алал! — И одоше.

Оставише се пута, па ударише преко њива и ливада. Наиђоше на један чајир пун стоке. Чобани се окупили око ватре да ручају. Једно чобанче перушка врућу проју. Стани удари вода на уста.

— Старче, ја бих проје!

— И ја, бако.

— Да им дамо погачу за проју.

— Да дамо, бако.

И приђе старац чобанима те понуди размену. Они једва дочекаше, па их још позваше на ручак, али они не хтедоше. Само старац запита:

— Чија је ово стока?

— Пере касапина.

— А ви?

— Ми смо његови чобани.

— Поздравите Перу! Збогом, децо.

Па оде с бабом даље.

Чобани хтедоше засладити ручак, па начеше

погачу. Али се запрепастише кад видеше у сваком залобају по дукат. Покупише оне паре, па их чобанбаша однесе газди.

— Ама није могућно! рече он, пошто саслуша чобанина.

— Тако је.

— Јадни Јевта! Робовао је целог века другоме! Боже, што ти је судбина!

Он узео оне дукате и подели чобанима.

ПИСМО СА СЕЛА.

Драги пријатељу,

Чудиш се, је ли? Откуд, велиш, сад овај да се јави! А ја сам, ето видиш, баш хтео да те изненадим. Кад си ме позивао на сарадњу ћутао сам; нисам ти чак на твоје писмо ни одговорио. Зашто? Бог би то знао! Сад ми нешто наспело да ти пишем, и ја, ево, узех перо. Шта да пишем? О чему? О свему што је око мене, што гледам, што слушавам. Ако мислиш да ово није за твој лист — не мораш печатати. Мене баш и не распиње слава списатељска; ја хоћу да ти причам о своме садашњем животу, о људима с којима се дружим, о надама и жељама и својим и њиним, јер сам се потпуно с њима изједначио. И мене сад море њихове бриге: невољно погледам на ову суву зиму без снега; плаше ме ове лепоте јануарске, јер се бојим да их у априлу и мају не искијамо.

Иначе није ружно. Овде се да врло лепо проживети. Истина монотона је; али ономе који је од галаме и метежа побегао, годи овај мирни и тихи живот. Ја нарочито велим *живош*, јер и ако је монотонија, није мртвило. Да видиш како и он има своје дражи. Само су те дражи сасвим друк-

Писма са села писао је Јанко Веселиновић последњих година живота из свога села, Глоговца, у Мачви, куда је готово сваке године одлазио на одмор. Има их: у *Новој Искри* за 1900 три, у *Новој Искри* за 1902 седам, у *Правди* за 1904 десет и у *Правди* за 1905 једно. У њима описује моменте сеоског живота и у главном износи разнолике типове сељака. Ово је прво писмо, којим је отворио серију.

чије: не узбуђују те, не гоне те да јуриш од једне другој, не праве те лептиром, него челом. И нехотице застанеш пред сваком стварчицом, па кад је добро разгледаш, тек онда видиш колико је лепа. И штогод око себе погледаш, све је пуно интереса. Ја се непрестано чудим како ово или оно нисам раније запазио.

Јутрос сам поранио и изишао у двориште. Сунце се баш јављало на обзорју. Јутро тихо, нигде ветрића, а оно раскошно просуло своје зраке, те неким светитељским сјајем, као ореолом, омотало сваку стварчицу. Ја дигох очи нада се и видех димове из сељачких кућица како се дижу небу као бели духови; пут им прав, ниједан се не повија; иду у висине као душа праведникова... С крова ми полете јато голубова кружећи по оном златном зраку око моје главе, и очекујући да им дадем њихов оброк, који сам им редовно давао; узбунише се и кокошке; и мали прашчићи, из другог дворишта, и они су тражили свој оброк. Све се то смешало и скочило око мене, и ја се кренух да их нахраним.

Сусед ме поздравља и смеје се.

— Видиш ти како то све хоће да једе! — рече он.

— Па гладно је.

— Јеси мирно спав'о? — упита он, окренувши разговор.

— Хвала Богу!

— Дуга ноћ, брате, к'о царева година. Ја се трипут будио: устанем — нигде зоре. Једва чекам да дан мало освоји!

— Ја кад легнем не будим се.

— Море, лако је вама, писменим, као поповом свецу.

— Каквом свецу?

— Па поповом.

— Што је њему лакше него другом свецу?

— Не знаш ти то! — насмеја се он. То је нека наша реч. Поповом је свецу лако, што се поп уме

замолити и другом свецу, те му и овај мало помогне. Али ратаровом је свецу тешко, јер ратар не зна другог него њега, па какигод кијамет, а он своме свецу: Помози! Ето, моја слава св. Никола. Ја, штогод почнем: Помози св. Никола! Ако је подићи терет: Помози св. Никола! Ако је заорати: Помози св. Никола! Ако се заглиби кобила: Помози св. Никола! Тек, мој свети Никола свуд, па је са мном и јадан и каљав и озебао. Тако и ви, писмени људи! Кад се разбудиш, а ти упалиш свећу, па књигу у руку. А ја — куд ћу? Утрнула ми једна страна од лежања, а ја се окрени на другу, док и она не утрне!...

Ја се стадох смејати.

— Та јест! Ако ништа друго, бар смејати се лако.

Ја се уозбиљих и позвах га да попијемо по једну, на што он пристаде.

Да видиш ти како је тај мој сусед добар човек! — Ни налик на брата који је оделит од њега, и о коме не постоји баш лепо мишљење у селу.

То је човек преко педесет година, висок, сув, крупне кости, још прав, нешто мало изнурен радом и годинама, што се познаје по оним помућеним очима, што су некад биле црне и врле лепе, а сад дошле нешто блеђе и жутљајиве. Скроман, да већ прелази скромност у стид. Кад ми дође, увек пита: „Има ли још кога?“ — јер није рад да изиђе „свакојак“ (тако он вели) пред људе. Нечега женског има и у понашању и у раду његову. Сељаци веле: „Он се требао родити као женско, па се некако окренуло“. Јер, да само уђеш у његову малу кућицу, по свему ћеш видети да тамо мирита умешна рука. Али то није рука његове жене, која је тако исто вредна, али нема његове умешности. Долапи, полице, онај бели сто, столице, необојен креветац и чивилуци — све се то бели од чистоће. Соба мирише на тамњан, босиљак и јабуке. Не можеш просто да се сит надишеш. Оне постељне ствари: јастуци веленци и поњаве чисте и опрашене. Мало, али лепо и примамљиво. Ничега нема много, али

што има све ваља. Нема он више од три кошнице, али у његовој кући има и меда и воска преко целе године; има неколико овчица, а његова жена има вуне и пређе као да је читаво стадо; о Божићу он коље три печенице: прасе, јагње и ћурку, и то откад је закућио. Никад се ником није задужио, нити га је ко због дуга за рукав повукао. Кад откуд збере коју парицу, прво одвоји порезу и понешто колико да се нађе „за случај“, и то се чува у закључаном сандуку што је под креветом, од којег он држи кључ уза се. За суд и судницу он не зна, сем што порезу однесе или што оде на заповест кад биров позове. Кад је међу људима, он све ћути и слуша. Кад му се стану смејати, он рекне:

— Па слушај шта паметни људи говоре. Да ми није било попа Пере и других паметних људи, ја не бих умео сести као човек, нити бих знао лећи у чисте поњаве! Јела би ме рђа код толиког мога добра.

Само се у једном показивао господар, а то је око лонаца. Изврстан кувар. Свадбе, славе, уопште где је требало добар ручак зготовити, није се могло без њега. Чак су га и у друга села позивали. И он је одлазио; свакоме се одазивао свесрдно. И онда треба човек да га види. Колика сигурност у сваком покрету, колико достојанства! Нека Бог сачува сваког смртног да му што напомене.

— Шта велиш! Зар се ти нађе да мене учиш? А знаш ли ти коме сам ја ручак готовио? Покојном владици, море! И кад је ручао, он запита попа Перу: „Оче Перо, ко то зготови овако лепу аласку чорбу?“ А поп Пера мене, па пред владику. „Јеси ли ти одавде, брате?“ „Јесам, господине владико!“ — „А где научи овако готовити?“ „Овде, у селу, господине владико!“ — „Е, брате, алал ти вера!“ — Па мени здрав дукат „маџарлију!“ А знаш ли ти да је владика — владика?! Он је ручавао и са краљевима и са великом господом, па ће сигурно боље знати шта ваља! Оступи одатле!

Збиља, заборавих ти рећи: име му је Симеун.

Ја га сачеках на капији и поздрависмо се. Он прво метну руку на прса и приклони се, па је онда тек пружи да се рукујемо. Позвах га у собу. На прагу он отресе своје опанке (то је увек радио, било блато, било суво), скиде капу и уђе. Понудих му столицу и поседасмо.

Свака његова реч била је поткрепљена по неким аутором: „Што рек’о Пера Савчин“, или „Што каз’о неки покојни чича Марјан“ — тек код њега је увек неко рекао или казао оно што он вели. Сељаци му се смеју зато, а ја, Бога ми, не. Штогод сам код нас прочитао научних ствари, све су препуњене цитатима овога или онога. Кад га слушам где тако говори, дође ми нешто жао што се и он није бацио „на књигу“ — славан би то научар био. Јамчим животом да би досад био академик!

— Па како је, како, чича Симеуне?

— Па, што рек’о неки покојни Димитрије Савкић, тешко би до памети, господине и комшија, а већ кад памет дође и мени лакну. Јутрос ураним и одем до свињца. Био сам ти, што рек’о онај, батли од јутра: крмача ми опрасила седморо. Па сад морам да се вѣскâм око свињца да не би... знаш има — простићеш — прождрљуша! Ето лане једна, да не дођох, појела би све прашчиће.

— Е, шта ћеш! — рекох...

— А видим ја синоћ, кад сам затварао свиње у свињац, да ће бити нешто, па нарочито нећу да кажем деци. Волим тако понекад да их — што онај каз’о — прекорем што не пазе на мâl. Па сад велим моме Јови: „А зар ти тако, а? А не знаш да нам лане мал’ не страдаше прашчићи! Тешко мени, кад ја морам, што онај рек’о, свуд потрчати!“ А он да се изеде од муке. А ја волим што је он тако жесток за кућом! Што онај рек’о: ватра је у послу!

— Красна су ти дечица!

— Хвала је Богу, а хвала и теби, господине и комшија, који ти то мени велиш! Ја, што рекла нека покојна Пајка Ивина, волио бих да сам и мртав, него са децом срамотан! Зато ја њих и учим једнако

да раде, само да раде и да се Богу моле! Све, што рек'о поп Пера, иде с тим. Ја кад радим, ја онда не мислим ни на шта зло; све велим: е ово ће ваљати! Знаш ли ти, господине и комшија, да ја, кад радим, не осећам ни зиме ни врућине; па ни бриге ме онда не море, и оне оду у бестрагију. Ето, летос, кад бише оне припеке, а ја нешто баратам око баште и чупкам траву, а дође комшија Иван: „Их, по Богу брате, како можеш! Што не ујаш мало? Проври мозак!“ — „Јок! — велим ја. Ја 'вако радим, а ветрић пирка, те ме раз'лађује“. А јесте тако! Мени баш никако није било врућина.

Донеше каву и ракију и послужише га. Он не хте.

— Узми ти најпре — рече ми.

— Ама, молим те!

— Оно, што рек'о ђед Марјан, не ваља у старом селу нов обичај заводити! Кад је таки ред у твојој кући, нећу да кварим. Али код нас није тако. Откад знам за себе, домаћин је у кући најстарији, и њему је и чест најпре.

— Код нас је овако.

— Та већ видим, али, господине и комшија, то не ваља! Много вам што-шта у чаршији не ваља! Ја, истина, одавно нисам био у чаршији; али што сам видео код неког нашег Добросава, што тамо сад има дућан и оженио се — никако ми се не допада. Зове он мене у собу. Уђосмо. Његова жена — а млада и лепа жена — седи, па се и не помаче с места кад ми уђосмо! Мени би некако незгодно. Није ми због мене, ја сам ту данас, па Бог те пита кад ћу опет доћи; ама ми је због њега, веселника. Не смем — ове ми мученице (показујући на ракију), пролазио куд и она! — да му погледам у очи, велим застидиће се, али он — јок! Него још вели: „Е, душо моја! Ово је онај чича — Симеун, што сам ти причао да уме да готови јела“. Кад јој рече: *душо моја* — ја, што онај каз'о, у земљу да пропаднем од стида! Седео сам ту, али не знам шта смо говорили. Она ми се кућа окреће око главе,

Само мислим: зар то Миличин син?! Да ти знаш његову мајку, господине и комшија, ти би рекао да такве жене у свету више нема! И нема је, вала! Какве је она муке премучила у оној кући и с оним народом, ја сумњам да је жив двоножац! Срећна је што није дочекала да види оно чудо!...

И још је причао мој сусед. Реч му је ишла глатко и кадар је оном искреношћу да занима човека. Говорио је и о том, како је квареж ушао и у села, нарочито у женскиње.

— Почеле губити образ! Да није понеке старке, ја, што рек'о Петар Којадинов, не знам где би се део! Не поштују више ни старије. Ено моја сна, ха, што је за синовцем Мићом, неће свекру да полије! А Мића гледа, па — ништа. Него, вала, и он је крив. Не бих јој ја дао да се ребри по мојој кући, па да ми је на зеницу испала! Ја бих и њој и Мићи показао врата! Док живим, ја сам господар у својој кући, и ту нико не заповеда сем Бога и мене! Јесте, тако је!

И оно му мутно око засја, и онај се стас исправи, и она понурена снага оживе. Сасвим други човек! Сва чистота душе блесну у очима; увређен мушки понос оживе на цртама лица његова. Дође ми узвишенији; изгледао је као човек што улива поштовање — и ја необично заволех тога човека.

Не знам зашто, тек, ми такве људе и такве природе схваћамо све с комичне стране. И да се нисам тако зближио с њим, ја бих се увек насмејао кад бих га видео. Сад пак, ствар стоји сасвим друкчије. У разговору, честом разговору с њим, ја откривам једну по једну врлину која ме изненађује, видим драги камен, неуглађен у земљи међу другим минералима, и што га више гледам, све ми је сјајнији.

То је један члан мога друштва. С њим проводим зимње вечери поред чаше, песмарице или гусала, и немаш појма како ми пријатно пролазе те вечери. Омилела ми књига, јер им читам и слушам њихова резоновања, која су врло интере-

сантна. Омилеле ми гусле, јер ми звуче некако чудновато; из њиних монотоних звукова запаљује ме некакав чудноват живот, који осећам у својим грудма, мада се тамо скрио као мали попак под топло огњиште. Не можеш појмити колико то силно утиче на ме: па ја се под утицајем овога живота мењам; осећам неки препорођај у души, у мислима; лакше ми је; сретнији сам; не вређају ме и не узбуђују ситнице; сад се слатко смејем као некад у детињству, кад ништа није тиштало моје груди, а сан ми је миран и постојан.

Али нека је доста за ово прво писмо. У другом ћу ти писати о чему другом, што ће те свакојачко интересовати, кад те већ ја интересујем.

Буди здрав и весео

своме Јанку.

